

AVRUPA BİRLİĞİ'NDE ANAYASAL ÇOĞULCULUK

Yüksek Lisans Tezi

Shabnam HEWAD

Eskişehir 2025

AVRUPA BİRLİĞİ'NDE ANAYASAL ÇOĞULCULUK

Shabnam HEWAD

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı
Tezli Yüksek Lisans Programı
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Hatice Derya
ORMANOĞLU DURANLIOĞLU**

**Anadolu Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü**

Haziran 2025

Eskişehir

ÖZET

AVRUPA BİRLİĞİ'NDE ANAYASAL ÇOĞULCULUK

Shabnam HEWAD

Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı

Tezli Yüksek Lisans Programı

Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Haziran 2025

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Hatice Derya ORMANOĞLU
DURANLIOĞLU

Çok düzeyli hukuki yapıların ve ulus ötesi yargı kurumlarının arttığı günümüz dünyasında, farklı hukuk düzenlerinin koordinasyonu her zamankinden daha önemli hale gelmiştir. Bu araştırma, Avrupa'da anayasal çoğulculuğun nasıl işlediğine dair temel soruyu ve bunun çok düzeyli Avrupa hukuk düzeni üzerindeki etkilerini incelemektedir. Tez öncelikle AB üye devletlerinin anayasa mahkemeleri ile Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD) arasındaki etkileşimin teorik ve pratik analizine odaklanmaktadır. Analitik araştırma yöntemi, teorik kaynakların, yasal belgelerin ve önde gelen yargı görüşlerinin eleştirel bir incelemesine dayanmaktadır. Bu çalışma, anayasal çoğulculuğun bir yandan ulusal hukuk sistemlerinin çeşitliliğine saygı gösterilmesi ve hukuki bir arada yaşama kapasitesi sağlarken, diğer yandan temel hakların, kurumsal yetki sınırlarının ve Avrupa Birliği'nin hukuki birliğinin yorumlanmasında temel zorluklar yarattığını ortaya koymaktadır. *Taricco*, *Weiss*, *Melloni* ve *Solange* davaları gibi pratik örnekler, ulusal ve uluslararası düzeyler arasındaki yorumsal ve kurumsal çatışmaları göstermektedir. Araştırma, Avrupa'da anayasal çoğulculuğun sürdürülebilirliği ve etkinliğinin, ulusal yasal özerklik ile AB yasal düzeninin tutarlılığını dengeleyen yorumsal, kurumsal ve diyaloga dayalı çerçevelerin oluşturulmasına bağlı olduğu sonucuna varmaktadır.

Anahtar Sözcükler:

Anayasal Çoğulculuk, Avrupa Birliği, Avrupa Birliği Adalet Divanı, Temel Haklar, Çok Düzeyli Hukuk Düzeni.

ABSTRACT

CONSTITUTIONAL PLURALISM IN THE EUROPEAN UNION

Shabnam HEWAD

Department of Public Law

Programme in Master's Program with Thesis

Graduate School of Anadolu University, June 2025

Supervisor: Prof. Dr. Hatice Derya ORMANOĞLU DURANLIOĞLU

In today's world, where multi-level legal structures and transnational judicial institutions are growing, coordinating different legal orders has become more important than ever. This research examines the fundamental question of how constitutional pluralism works in Europe and investigates its implications for the multi-level European legal order. The thesis primarily focuses on the theoretical and practical analysis of the interaction between the constitutional courts of EU member states and the Court of Justice of the European Union (CJEU). The analytical research method is based on a critical review of theoretical sources, legal documents, and prominent judicial opinions. This study reveals that constitutional pluralism simultaneously provides the capacity for legal coexistence and respect for the diversity of national legal systems while creating fundamental challenges in interpreting fundamental rights, institutional competence limits, and the legal unity of the European Union. Practical examples, such as the *Taricco*, *Weiss*, *Melloni*, and *Solange* cases, illustrate interpretive and institutional conflicts between national and supranational levels. The research concludes that constitutional pluralism's sustainability and effectiveness in Europe depend on creating interpretive, institutional, and dialogue-based frameworks that balance national legal autonomy and EU legal order coherence.

Keywords:

Constitutional Pluralism, the European Union, the Court of Justice of the European Union, Fundamental Rights, Multi-Level Legal Order.

17 /06/2025

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “Bilimsel İntihal Tespit Programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Shabnam HEWAD

TEŐEKKÖR

Deęerli danıőmanım Dr. Öęr. Üyesi Hatice Derya ORMANOęLU DURANLIOęLU 'na en içten őükran ve minnettarlığımı ifade etmek isterim. Kendisi bu tezin yazımı boyunca bilimsel doğruluğu, değerli rehberliği, sabrı ve sarsılmaz desteği ile bu çalıőmanın oluőmasında ve tamamlanmasında önemli bir rol oynamıőtır. Onun dikkatli rehberliği ve eleőtirel bakıő ačíısı olmasaydı, hazırladığım çalıőma bu bilimsel tutarlılık ve derinlik düzeyine ulaşamazdı. Kendisine tüm kalbimle teőekkör ediyor, sağlık ve başarılarının devamı için Yüce Tanrı'ya dua ediyorum.

17/06 /2025

ETİK KURUL BELGESİ BEYANNAMESİ

Bu tez çalışmasının hazırlanmasında, yürütülmesinde, verilerin analizinde Etik Kurul İzni'ne gerek yoktur.

Shabnam HEWAD

ÜRETKEN YAPAY ZEKÂ KULLANIM BEYANI

Bu tez çalışmasının hazırlanması, yürütülmesi, verilerin analizi vb. aşamalarının herhangi birinde üretken yapay zekâ programlarından yararlanmadığımı beyan ederim.

Shabnam HEWAD

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABAD	: Avrupa Birliği'in Adalet Dıvanı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
ABİA	: Avrupa Birliği İşleyiş Anlaşması
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AT	: Avrupa Topluluklarının
ABD	: Amerikan Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
ATKA	: Avrupa Topluluğu'nu Kuran Antlaşma
ABİHA	: Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma
AMB	: Avrupa Merkez Bankası

İçindekiler

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	v
ETİK KURUL BELGESİ BEYANNAMESİ.....	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ANAYASAL ÇOĞULCULUĞUN TEORİK ÇERÇEVESİ	4
1.1. Anayasal Çoğulculuk Kavramının İncelenmesi	4
1.1.1 Anayasacılık.....	4
1.1.2. Çoğulculuk.....	5
1.1.2.1. Siyasi Çoğulculuk.....	6
1.1.2.3. Kültürel Çoğulculuk.....	8
1.1.2.4. Dinsel Çoğulculuk.....	8
1.1.2.5. Anayasal Çoğulculuk	8
1.2. Anayasal Çoğulculuk İle Çoğulcu Anayasacılık Arasındaki Fark	9
1.3. Anayasal Çoğulculuğa Dair Üç Farklı Şüphencilik Yaklaşımı	10
1.4. Avrupa’da Anayasal Çoğulculuk.....	11
1.5. Mahkeme Kararlarında Anayasal Çoğulculuk	13
1.5.1. Görüş 2/13 ve AB Hukukunun Özerkliği.....	13
1.5.2. Maastricht Kararı	14
1.5.3. Granital: Çoğulculuk ve Kurumsalcılık.....	16
1.6. Anayasal Çoğulculuğun Üç İddiası.....	17
1.6.1. Ampirik (DeneySEL) İddia	17
1.6.2. Normatif İddia	19
1.6.3. Yoğun Normatif İddia.....	19
1.7. Anayasal Çoğulculuk Teorileri	20
1.7.1. MacCormick ve Çoğulculuk Fikri	20
1.7.2. Walker ve Epistemik Çoğulculuk Teorisi	25
1.7.3. Weiler ve Özsel (Somut) Çoğulculuk.....	27
1.7.4. Maduro ve Yorumlayıcı ve Katılımcı Çoğulculuk	30
1.7.5. Kumm ve Kurumsal Çoğulculuk.....	34
1.8. Anayasal Çoğulculuk ve Eleştiriler	37
1.9. Farklı Devlet Şekillerinde Çoğulculuğun Görünümü	40
1.9.1. Federal Devlet.....	40
1.9.1.1. Federalizmin Amerikan örneği.....	42

1.9.1.2. Antebellum ABD'si ve Avrupa Anayasal Çoğulculuğu: Temel Karşılaştırmalar.	45
1.9.2. Bölgesel Devlet.....	47
1.9.3. Üniter Devlet.....	48
İKİNCİ BÖLÜM	
2. UYGULAMADA ANAYASAL ÇOĞULCULUK.....	51
2.1. Üye Devletlerin Anayasa Mahkemeleri ile Avrupa Adalet Divanı Arasındaki Etkileşimlerin Analizi	51
2.2. Avrupa Adalet Divanı (ABAD)	53
2.3. Temel Haklar: Avrupa'da Hukuki Koruma Kaynakları	55
2.3.1. Genel ilkeler ve Temel Haklar Şartı	55
2.3.2. Temel Haklar Şartı ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi.....	56
2.3.3. Kaynaklar arasındaki çelişkiler ve bunların çözümü	56
2.4. Yorumlayıcı Bir Çerçeve Olarak Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı	57
2.5. GDPR ve AB Yapay Zeka Yasası	58
2.6. Avrupa Çoğulculuğunda Yorumlayıcı Uyuşmazlıklar ve <i>Ultra Vires</i> Kararları...	60
2.6.1. Avrupa Çoğulculuğunda Yorumsal Anlaşmazlıklar: Taricco Davası.....	61
2.6.2. Avrupa'da Ultra Vires Yargı Kararları.....	64
2.6.2.1. <i>Landtová – Holubec kararı</i>	64
2.6.2.2. <i>Dansk Industri-Ajos kararı</i>	67
2.6.2.3. <i>Weiss-PSPP kararı</i>	69
2.6.2.4. <i>K-3/21 kararı</i>	71
2.7. Diğer Ünlü Vakalar	75
2.7.1. Almanya ve Solange Doktrini (Temel Hakları).....	75
2.7.2. İspanya: Dava C-399/11 Stefano Melloni, 26 Şubat 2013 Tarihli Karar	77
2.7.3. Bosphorus Airways / İrlanda (AİHM, 2005)	79
SONUÇ.....	81
KAYNAKÇA	85
ÖZGEÇMİŞ.....	94

AVRUPA BİRLİĞİN'DE ANAYASAL ÇOĞULCULUK

GİRİŞ

Modern ve çok yönlü toplumlarda anayasa, sadece bireylerin hak ve özgürlüklerinin bir bildirgesi ve devlet ile millet arasındaki bir sözleşme olarak değil, aynı zamanda çeşitliliği yönetmenin ve farklı gruplar arasında barışçıl bir birlikte yaşamayı güvence altına almanın bir aracı olarak da işlev görmektedir. Günümüzde, anayasanın rolünün küresel düzende sınırları aştığı görülmektedir. Uluslararası alanda meşrutiyet tartışmaları bu iddiayı güçlendirmektedir.

"Ulusal hukuk" ve "uluslararası hukuk" eskiden kolayca ayırt edilebilirdi. İlki, Vestfalya, devlet egemenliği ve ülkelerin iç işlerine karışmama ilkesini vurgulayarak yeni bir uluslararası düzenin temelini atan bir barış olarak devlet-millet kavramının coğrafi ve kavramsal sınırları içinde işliyordu. İkincisi ise bu devletler arasındaki boşluklarla ilgileniyordu. Ancak, 1945 sonrası yıllarda modern kamu hukukunun belirleyici özelliklerinden biri ortaya çıkmıştır: Devlet dışı hukuk düzeni veya normatif düzen. Bu olgu, devlet gibi geleneksel aktörlerden uluslararası ve ulusötesi örgütlere, özel sektöre ve bazen de bu ikisinin bir karışımına kadar kurumsal gücün değişimi veya transferini gerektirmektedir. Bu gelişmelerin sonucunda, bugün bu tür çeşitli rejimleri göstermek için hükümet içi, hükümet dışı ve hükümet üstü kanunlar gibi kavramlar ortaya çıkmıştır ve hukuku devletten ayırmak için yeni teoriler önerilmiştir. Farklı seçenekler arasında, muhtemelen "anayasal çoğulculuk" teorisi, farklı hukuk rejimleri arasındaki karşılıklı ilişkiyi en yaygın şekilde kavramsallaştıran teori haline gelmiştir. Kökeni Avrupa Birliği olan bu olgu, Neil MacCormick ve Walker gibi düşünürlerin teorik katkılarıyla ortaya çıkmıştır.

Avrupa hukuk sisteminde, üye ülkelerin ulusal hukukları ile Avrupa Birliği hukuku arasındaki etkileşim, çok katmanlı ve karmaşık bir düzenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu düzende hukuki ilkeler ve kurallar farklı düzeylerde birbirleriyle etkileşim halindedir. Bu etkileşim, hiyerarşik normatif modellere zıt olarak, hem ulusal hukukun üst hukuk ilkeleri ve düzenlemelerinden etkilenmesini hem de AB hukukunun ulusal hukukun norm ve geleneklerinden etkilenmesini sağlayan dinamik ve karşılıklı bir ilişkiyi

göstermektedir. Bu husus, bazı durumlarda yapısal çelişkilere yol açabilse de, hukuki bir birlikte yaşama ve karşılıklı etkileşim ilişkisini göstermektedir.

Avrupa Birliği hukuk düzeni içerisinde, ulusal egemenlik ilkesi ile Avrupa Birliği hukukunun üstünlüğü ilkesi arasında önemli bir anlaşmazlık bulunmaktadır. Üye devletler, bağımsız siyasi varlıklar olarak, kendi ulusal hukuk sistemlerinin özerkliğini ve ulusal egemenliklerini koruma isteğiyle hareket ederler. Ancak, Avrupa Birliği hukuku, özellikle de AB hukukunun üstünlüğü ve doğrudan etki ilkeleri aracılığıyla, Birlik genelinde tek tip bir hukuk düzeni oluşturmayı hedefler. Bu durum, ulusal mahkemelerin ve Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın hukuki meselelere farklı yorumlar getirmesiyle sıklıkla ortaya çıkan bir çelişkiyi beraberinde getirir.

Avrupa'daki bu çok katmanlı hukuki etkileşim, aynı zamanda anayasal kimlik konusunda temel sorular ortaya çıkarmaktadır. Avrupa Birliği hukuku, bağımsız bir anayasal düzen olarak mı değerlendirilmelidir, yoksa ulusal hukuk sistemlerine ek bir tamamlayıcı mıdır? Bu soru, sadece hukuk literatüründe değil, aynı zamanda ulusal ve uluslararası mahkemelerin yargı kararlarında da tartışılmaktadır. Almanya Anayasa Mahkemesi gibi bazı ulusal anayasa mahkemeleri, her zaman "ulusal anayasal kimliğin" önceliğine vurgu yapmış ve Avrupa Birliği düzenlemelerinin temel iç hukuk ilkelerini ihlal edemeyeceğini belirtmiştir.

Bu soruların yanı sıra, ulusal hukuk ile Avrupa Birliği hukuku arasındaki çelişkilerin çözümü, Avrupa hukuk sisteminin en önemli sorunlarından biridir. Avrupa Birliği, yargı diyalogu gibi mekanizmalar ve uyum ve koordinasyon gibi yorum ilkeleri aracılığıyla bu çelişkileri en aza indirmeye çalışmaktadır. Ancak pratikte, özellikle ulusal değerler ile üstün hukuk ilkeleri doğrudan çeliştiğinde önemli zorluklar yaşanmaktadır.

Ulusal ve üstün hukukun iç içe geçmesiyle ortaya çıkan bu çok katmanlı hukuki düzen, sadece teorik bir tartışma konusu değil, aynı zamanda Avrupa hukuk sisteminin işleyişi ve meşruiyeti üzerinde önemli pratik sonuçları olan bir durumdur. Bu zorlukları ve sonuçlarını incelemek, çok katmanlı anayasacılığın doğasını daha iyi anlamak ve bu karmaşık düzeni yönetmek için daha iyi çözümler üretmek adına önemli bir adımdır.

Avrupa'da çok katmanlı anayasacılığı incelemek, sadece ulusal ve üstün hukuk arasındaki karmaşık ilişkileri anlamak için değil, aynı zamanda dünyanın diğer bölgelerindeki hukuki

çeşitliliği yönetmek için de değerli bir model sunmaktadır. Bu kavram, demokratik ilkeler ve hukukun üstünlüğü ilkesini zedelemekten farklı hukuki normların bir arada var olmasına olanak tanıyan bir mekanizma sunmaktadır.

Bu çalışma, Avrupa Birliği bağlamında ortaya çıkan anayasal çoğulculuk olgusunu teorik ve empirik olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Özellikle, anayasal çoğulculuğun Avrupa Birliği'ndeki hukuki çatışmaları çözme potansiyeli üzerinde durulacaktır. Çalışma, iki ana bölümden oluşmaktadır:

Anayasal Çoğulculuk Teorisi başlığı altındaki, anayasal çoğulculuk kavramı, farklı hukuk kuramcılarının perspektifinden derinlemesine incelenecektir. Anayasal çoğulculuğun, tek bir merkezi otoritenin egemen olduğu monistik hukuk anlayışına karşıt olarak, birden fazla hukuk düzeninin bir arada olduğu bir durumu ifade ettiği vurgulanacaktır. Birinci bölümde ayrıca, anayasal çoğulculuğun Avrupa Birliği hukuku bağlamındaki tezahürleri ve bu durumun yarattığı zorluklar ve fırsatlar tartışılacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde, Avrupa Birliği üyesi devletlerin anayasa mahkemeleri ile Avrupa Birliği Adalet Divanı arasındaki etkileşimler detaylı bir şekilde incelenecektir. Bu etkileşimler, Avrupa Birliği hukukunun üstünlüğü ilkesinin uygulanmasındaki en önemli zorluklardan biri olup, Birlik genelinde yargı birliğinin sağlanması konusunda belirleyici bir rol oynamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ANAYASAL ÇOĞULCULUĞUN TEORİK ÇERÇEVESİ

Anayasal çoğulculuk, siyasi düşüncede yeni bir paradigma olarak, meşruiyetin klasik anlayışının ötesine geçmektedir. Bu yaklaşım, gücün tek bir merkezde toplandığı klasik monizm anlayışını eleştirerek, gücün farklı düzeylerde ve farklı kaynaklardan dağıldığı bir yönetim modeli sunar. Bu paradigmada, hukuk ve siyasi iktidar, tek ve hiyerarşik bir kaynaktan değil, farklı otorite kaynaklarının karmaşık etkileşiminden doğar. Bu görüş, özellikle Avrupa'daki karşılaştırmalı hukuk çalışmalarından kaynaklanmaktadır. Araştırmacılar, ulus-devletlerin anayasalarının yanı sıra, uluslararası ve bölgesel düzeyde farklı anayasal düzenlemelerin de var olduğunu gözlemlemişlerdir. Bu düzenlemeler, hiyerarşik bir yapı yerine, birbirleriyle etkileşim halinde olan bir ağ oluştururlar. Sonuçta, anayasal çoğulculuk, iktidarın dağılımı ve çeşitliliğine vurgu yaparak, siyasi organizasyon için yeni bir model önerir. Bu yaklaşım, son otuz yılda birçok akademisyen tarafından benimsenmiş ve Avrupa'nın bu yönde ilerlemesinin normatif olarak daha üstün olduğu iddia edilmiştir.

1.1. Anayasal Çoğulculuk Kavramının İncelenmesi

Herhangi bir konuyu araştırmadan önce o konuyu ait kavram ve terimleri tam olarak anlamamız gerekir. Terimleri incelemek araştırma konusunu sınırlarını belirlememize yardımcı olur. Bu nedenle, öncelik anayasal çoğulculuk kavramı analiz edilecektir. Anayasal çoğulculuğun cazibesi, tipik olarak oldukça farklı ve varsayımsal olarak uyumsuz ya da en azından sınırlı bir uyumluluğa sahip olarak anlaşılan iki fikri - “anayasacılık” ve “çoğulculuk”- bir araya getirme arzusunda yatmaktadır.

1.1.1 Anayasacılık

Anayasa, ilk anlamıyla bir ülkenin siyasi koşullarına göre doğasını ifade eder. İkinci anlamıyla ise siyasi egemenliğin kurulması ve uygulanmasıyla ilgili olan bir yasayı ifade eder. Sonuç olarak, ilk tanım deneysel veya tanımlayıcı bir anayasayı, ikinci tanım ise normatif ve emredici bir anlamı işaret eder (Grimm, 2016, s. 3). İç hukukta anayasalar kural koyma, yorumlama, uygulama ve değiştirmeye yönelik kurallardır. Meşru gücün sınırlarını belirler ve meşru olmayan güç biçimlerini ve kullanımlarını yasaklar. Diğer bir deyişle, Anayasacılık - siyasi yaşamımızın yaygın biçimleri için meşru bir çerçeve sağlayan temel bir yasa olarak - geleneksel olarak bütünleşik ve hiyerarşik bir biçimde

anlaşılmıştır. Bu, paradigmatik olarak tek bir, sınırlı ve nihayetinde bölünemez bir "birim" olan devlete işaret ettiği anlamına gelir - ve bunu kopmaz bir otorite zinciri ve kapsayıcı bir hukuk düzeni açısından yapar (Walker, 2014b, s. 19).

Uluslararası hukuk ile anayasacılık arasındaki ilişki genel olarak ulusal hukuk ve uluslararası hukuk kavramlarının birbiriyle karşılaştırılmasıyla ele alınmış ve bu bağlamda uluslararası örgütlerin kuruluş anlaşmaları bazen anayasa terimiyle ifade edilmiştir. Uluslararası hukuk düzeninin genel olarak “Anayasallaşma” süreci olarak adlandırılan daha anayasal bir gelişim geçirdiği de farklı örneklerle kabul edilmektedir. Özellikle 2000’li yılların başında Dünya Ticaret Örgütü¹ kapsamındaki değerlendirmelere sıklıkla rastlanmaktadır (Emir, 2020, 114). Aynı şekilde, Avrupa Birliği ve anlaşmaları, uluslararası düzeyde anayasacılığın kurumsallaşmasında ve yaygınlaşmasında öncü bir rol üstlenerek, bu alanda önemli bir model teşkil etmektedir.

1.1.2. Çoğulculuk

Walker’e göre çoğulculuk, ister sosyal alanlarda, kurumlarda, değerlerde veya dünya görüşlerinde, isterse hukuki ve siyasi sistemler düzeyinde olsun, her zaman çeşitlilik ve çokluğa vurgu yapar. Bu görüş, bütüncül ve hiyerarşik teorilerin aksine, bu alanlarda tek ve üstün bir yapının olmadığına inanır. Hukukçular, bu çeşitlilik ve çokluğun sadece kabul edilmesi gerektiğini değil, aynı zamanda zengin ve indirgenemez bir gerçeklik olarak saygı görmeyi hak ettiğini savunurlar (Walker, 2014b, 20). Çoğulculuk, bir toplum içindeki çeşitliliği tanıyan, değer veren ve farklı kültürel, dini veya etnik grupların eşit bir konumda birlikte yaşamasını vurgulayan bir kavramdır. Bu yaklaşım, farklı görüş ve yaşam tarzlarının daha dinamik ve uyumlu bir topluma katkıda bulunduğu bir ortamı güçlendirir. Çoğulculuğu anlamak için anahtar nokta, kapsayıcılık ve diyaloga odaklanması, farklı gruplar arasında anlayış ve kabulü teşvik etmesidir (*Study Smarter*, 2020). Bu, çoğulculuğun daha spesifik bir kavram olmasını sağlar. Çoğulculuk, daha geniş anlamda, bir toplum, kurum, veya çerçeve içindeki çeşitli gruplar, fikir veya sistemlerin birlikte var olmasını ve genellikle karşılıklı saygı, hoşgörü ve kapsayıcılık ilkelerine dayanan bir

---

¹Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), uluslararası ticareti düzenleyen küresel bir devletler arası kuruluştur. 1 Ocak 1995’te kurulan DTÖ, 1948’den beri yürürlükte olan Genel Anlaşma ile Tarifeler ve Ticaret (GATT) anlaşmasının yerini almıştır. Asıl amacı, ülkeler arasındaki ticaretin mümkün olduğunca sorunsuz, öngörülebilir ve serbest bir şekilde akışını sağlamaktır.

birlikte yaşamayı ifade eden bir kavramdır. Bu terim, siyaset, hukuk, kültür ve din gibi çeşitli alanlarda kullanılabilir.

"Özü itibariyle, çoğulculuk heteroarşi ile eş anlamlıdır. Bu kavram, iki veya daha fazla aktör veya sistem arasındaki güç ilişkilerinin, en azından kısmen veya bazı yönlerden, hiyerarşik veya dikey yerine heteroarşik veya yatay olduğu her durumu tanımlar." (Fluney, 2019, s.12). Barry Buzan, güç, zenginlik ve kültürel-siyasi otoritenin dinamik ve birbirine sıkı sıkıya bağlı bir küresel sistemde yaygın olarak dağıtıldığı daha karmaşık bir kavram olan derin çoğulculuktan bahsetmiştir (Buzan, 2023, s.29). Daha açık ifade etmek gerekirse, derin çoğulculuk, gücün tek bir aktör veya birkaç ana aktörde yoğunlaşmadığı, aksine çok sayıda aktör arasında dağıtıldığı küresel bir toplumu ifade eder. Bu sistem, birbirine son derece bağımlıdır ve sistemin bir bölümündeki değişimler, diğer bölümlerini de etkiler. Örneğin, derin çoğulculukta güç sadece devletlerde değil, uluslararası örgütlerde, çokuluslu şirketlerde ve hatta sivil toplum kuruluşlarında da bulunur. Aşağıda farklı kullanım alanları sunulmaktadır:

1.1.2.1. Siyasi Çoğulculuk

Çeşitli ideolojilere ve çıkarlara sahip birden fazla grubun veya partinin, hiçbir grubun baskın olmadığı bir rekabet ortamında bir arada yaşadığı siyasi sisteme denir. Siyasi çoğulculuk kavramı, siyasi gücün tek bir merkezde değil, farklı gruplar ve kurumlar arasında dağıtıldığı bir yönetim biçimini ifade eder. Bu güç dağılımı, siyasi pluralizm olarak adlandırılır ve federal devletlerde merkezi hükümet ile yerel yönetimler arasındaki yetki ayrımı ve devlet içindeki kuvvetler ayrılığı ile somutlaşır. Bu güç dağılımının temel dayanağı ise ülkelerin anayasalarında yer alır (Akbulut, 2016, s.57).

Siyasal çoğulculuk, farklı toplumsal çıkarların, kimliklerin ve değerlerin siyasal yaşamda ifade edilmesi ve bunların karar alma süreçleri üzerindeki rekabetçi etkileridir. Çoğulculuk, modern demokrasilerin sadece çoğunluk iradesine ve seçimlere değil, aynı zamanda sivil toplum örgütleri, siyasi partiler ve baskı grupları gibi çok sayıda aktörün meşru katılımına dayandığını savunur (Özbudun, 1985). Siyasal çoğulculukta güç tek elde toplanmaz; farklı görüşlerin kamusal alanda ifade edilmesi mümkün olur ve denge ve denetleme mekanizması güçlenir (Gözler, 2010, S.55-59). Dolayısıyla çoğulculuk, demokrasiyi otoriterlik veya popülist akımlara karşı daha az kırılgan hale getiren normatif bir ilke olarak da görülmektedir. Özellikle liberal demokrasilerde, bireysel hak ve

özgürlüklerin korunması ile çoğulculuk arasındaki yakın bağ vurgulanmaktadır (Keyman, 2004).

Siyasal çoğulculuğun teorik temelleri Batı siyaset teorisinde olduğu kadar Türk anayasal gelişiminde de tartışılmış; farklı etnik, dini veya ideolojik grupların temsiliyle toplumsal barışın güçleneceği savunulmuştur (Gözler, 2010; Keyman, 2004). Ancak çoğulculuğun kurumsallaşması siyasi kültür, seçim sistemi ve hukukun üstünlüğü gibi değişkenlere bağlı olma eğilimindedir.

1.1.2.2. Hukuki Çoğulculuk

Çağdaş hukukun en belirgin eğilimlerinden biri, özellikle devlet ve devlet dışı aktörlerin dahil olduğu durumlarda, hukuk sistemleri arasındaki karşılıklı etkileşimin giderek artmasıdır. Devlet kesinlikle ortadan kaybolmamış ve bir nevi hukuk paradigması olarak kalmıştır; ancak devlet dışı hukuk düzenleri, geçmişte düşünülemez olan uluslararası veya bölgesel örgütleri kapsayacak şekilde büyümüştür. Bugün, hukukçular Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Sağlık Örgütü veya Avrupa Birliği gibi hukuki aktörlerden bahsetmek için tereddüt etmezler. Hatta, uluslararası ticarete geçerli olan *lex mercatoria*² olarak kabul edilen antlaşma temelli ve kurumsal olmayan normların ayırt edici özelliğini belirlemek için bu terimleri kullanırlar. Devlet içi, devletler arası ve devlet üstü gibi kavramlar, bu denli çeşitli rejimleri tanımlamak için ortaya çıkmıştır ve hukuku devletten ayırmak için yeni teoriler geliştirilmiştir. Çeşitli seçenekler arasında, muhtemelen 'hukuki çoğulculuk' teorisi, farklı hukuk rejimleri arasındaki karşılıklı etkileşimi en kapsamlı şekilde kavramsallaştıran teori olmuştur (Scarcello, 2022, s. 1).

Hukuki çoğulculuk ve çağdaş hukukun diğer karmaşık teorilerinin bu kadar çok tartışılmasının nedeni, standart resmin bu belirgin yönünü ısrarla reddetmeleridir. Aslında, onlarca farklı hukuk sisteminin yan yana var olduğunu ve nihayetinde tek bir temel norm tarafından onaylanmadığını iddia ederler. Bu bağımsız hukuk sistemleri, aynı coğrafi alan veya nüfusa aynı anda egemenlik iddiasında bulunurlar. Bu durum, hukuki çoğulculuğun standart teorisiyle ters düşen bir bilmece veya ciddi bir meydan okumayı ifade etmektedir:

---

²*Lex mercatoria*, iç hukuk sistemlerine doğrudan bağlı olmaksızın uluslararası ticari ilişkileri düzenleyen uluslararası ilkeler, gelenekler ve kuralları bütünüdür. Bu özerk hukuk sistemi, yaygın ticari uygulamalara ve uluslararası tahkim kararlarına dayanır ve uluslararası ticari uyuşmazlıkların çözümünde iç hukukun tamamlayıcı veya alternatif bir kaynağı olarak kullanılır.

Sanki piramit, teoride gösterildiği gibi tek bir tepe noktasına değil, iki veya daha fazla bağımsız tepe noktasına sahipmiş gibi görünmektedir (Scarcello, 2022, s. 1).

1.1.2.3. Kültürel Çoğulculuk

Kültür, bireylerin sosyal çevrelerinden öğrendikleri, benimsedikleri ve nesilden nesile aktardıkları bilgi, değer, inanç, norm ve davranış kalıplarının tümüne denir. Bu öğeler, bireylerin düşünce ve davranışlarını şekillendirir ve toplumsal yaşamı düzenler (*Cultural evolution*, 2007). Farklı kültürel veya etnik grupların, kendi özgün gelenek, dil ve kimliklerini korurken aynı zamanda barışçıl bir şekilde ortak bir sosyal alanda etkileşimde bulunduğu bir toplumu tanımlar. Bu durum, azınlık kültürlerinin çoğunluk kültürüyle uyum sağlaması beklenen asimilasyonun tam tersidir.

1.1.2.4. Dinsel Çoğulculuk

Bir toplum veya toplumlar içinde çeşitli dini inanç ve uygulamaların kabul edilmesi, birlikte yaşanması ve anlaşılması anlamına gelen bir kavramdır. Bu, her biri kendi özgün değer ve gerçekliklerine sahip çok sayıda dini yol ve geleneğin varlığını, hiçbirine üstünlük veya tek hakikat olma iddiasında bulunmadan kabul etmeyi ifade eder. Toplumların, dini farklılıklar ve bu farklılıkların siyasi ve hukuki alandaki taleplerini, dinsel çoğulculuk ve genel olarak çoğulculuk başlığı altında kaçınılmaz olarak ele alması gerekmektedir. Bazı ülkelerde dini kimlik, milli ve vatandaşlık kimliğinin zorunlu bir unsuru haline gelmiştir. Bazı ülkelerde ise dini farklılıklar, diğer sosyal farklılıklara kıyasla siyasi ve hukuki alanda daha fazla tartışmaya neden olmaktadır (Akbulut, 2016, s. 71).

1.1.2.5. Anayasal Çoğulculuk

Anayasal çoğulculuk, hukuki bir niteliği olduğu iddia edilen birden fazla hukuk sisteminin varlığını kabul eden ve bu sistemlerin mutlaka tek bir hiyerarşik düzen içinde değerlendirilmesi gerektiği fikrini reddeden bir hukuki doktrindir. Bu doktrine göre, farklı hukuk sistemleri arasındaki ilişkiler, karşılıklılık ve eşitlik ilkesi çerçevesinde ele alınmalı, normlar arasındaki çelişkiler ise diyalog ve uzlaşma yoluyla çözümlmelidir. Böylece, hiçbir hukuk sistemi diğerine göre üstün veya aşağı konumda görülmez (Flynn, 2019).

Anayasal çoğulculuk kavramı Avrupa'da ortaya çıkmış ve ilk olarak McCormick tarafından Avrupa hukuku bağlamında gündeme getirilmiştir. Bu nedenle, anayasal çoğulculuktan bahsedildiğinde, çoğu hukuçular bu kavramı Avrupa ve Avrupa hukuku

kapsamında tanımlamaktadır. Aslında, bu hukuki kavramın Avrupa hukuku çerçevesindeki tartışması, bu çalışımızdaki temel meselemizi oluşturmaktadır.

1.2. Anayasal Çoğulculuk İle Çoğulcu Anayasacılık Arasındaki Fark

Siyasi düşüncenin derinliklerinde, ilk bakışta benzer görünen ancak aslında oldukça farklı kökenlere, amaçlara ve sonuçlara sahip iki kavram arasında ince bir ayrım vardır: "anayasal çoğulculuk" ve "çoğulcu anayasacılık". Anayasal çoğulculuk, coşkun ve kontrolsüz bir akışı dizginleme ve düzenleme çabası olarak görülebilir. Bu kavram, doğası gereği düzensizliğe ve kaosa eğilimli olan çoğulculuğu belirli ve sınırlı bir çerçeveye oturtmayı amaçlar. Bu yaklaşımda, çoğulculuk özgür ve serbest bir unsur olmaktan ziyade belirli amaçlara ulaşmak için bir araç haline gelir. Uluslararası hukuk temelinde inşa edilen McCormick çoğulculuğu, bu tür bir yaklaşımın çarpıcı bir örneğidir. McCormick, "radikal çoğulculuk"tan uzaklaşarak, hem çeşitliliğe ve çoğulculuğa saygı duyan hem de onu belirli bir çerçeve içinde tutan bir hukuk teorisi oluşturmaya çalışmıştır (McCormick, 1993).

Anayasal çoğulculuk, çeşitlilik ve farklılıkları belirli bir çerçeve içinde tutarak siyasi sistemin istikrarını korumayı amaçlar. Yani, çoğulculuğu kontrol altına alarak mevcut siyasi düzeni korumak hedeflenir. Çoğulcu anayasacılık, anayasal çoğulculuğun aksine, demokrasiyi genişletmek ve karar alma süreçlerine katılımı artırmak üzerine odaklanır. Günümüzün karmaşık dünyasında, tek bir güç merkezine değil, çok merkezli bir sisteme doğru hareket edilmesi gerektiğini savunur. Yani, siyasi sistemlerdeki sınırlamaları azaltarak farklı görüşlerin ortaya çıkmasına olanak tanır (Walker, 2002, s. 337).

Özetle, anayasal çoğulculuk tek bir genel yapı altında farklı hukuki veya siyasi sistemlerin bir arada var olduğu durumlara işaret eder. Bu kavram özellikle Avrupa Birliği'nde, üye ülkelerin hukuk sistemleri ile AB hukukunun birlikte işleyişi bağlamında görülür. Çoğulcu anayasacılık ise, devlet gücünün sınırlandırılması gibi demokratik ilkelerin, toplumdaki çeşitliliklere uygun olarak tasarlandığı bir siyasi veya hukuki sisteme işaret eder. Bu kavram, etnik, dini veya kültürel çeşitliliğin yüksek olduğu ülkelerde daha sık kullanılır. Anayasal çoğulculuğun amacı, farklı hukuk sistemleri arasındaki çatışmaları yönetmektir, oysa çoğulcu anayasacılığın amacı, bir ülke içindeki tüm grupların dayanışmasını sağlamak ve haklarını güvence altına almaktır.

1.3. Anayasal Çoğulculuğa Dair Üç Farklı Şüphecilik Yaklaşımı

Öncelikle anayasal çoğulculuk hakkında derinlemesine bir tartışma ve analiz yapmadan önce, bu yeni ortaya çıkan bu kavramın doğru ve kapsamlı bir şekilde anlaşılması gerekmektedir. Maalesef, birçok durumda bu kavram, diğer hukuki kavramlarla karıştırılmakta veya benzer kavramlarla eşleştirilmeye çalışılmaktadır. Bu durum, anayasal çoğulculuğun tam olarak anlaşılmasında şüphe ve belirsizliğe yol açmakla kalmaz, aynı zamanda hukuk sistemindeki doğası ve yeri hakkında ciddi yanlış anlamalara da neden olabilir.

Birinci görüş, anayasal çoğulculuk, çeşitlilik, çokluk ve farklılıklara saygı üzerine odaklanan yenilikçi ve ilerici bir fikir gibi görünmektedir. Ancak daha yakından incelendiğinde, bu fikrin basitçe yeni bir tür tekillik veya meşru monizme dönüşebileceği sonucuna varabiliriz. Bu yaygın hatayla ilgili olarak, çoğulculuğun monizmle aynı şey olmadığını söylemek gerekir. Çoğulculuk, herhangi bir birlik veya yapının olmaması anlamına gelmez. Aksine, genel bir sistem içinde çeşitliliği kabul etmek anlamına gelir. Buna karşılık, monizm, her şeyin ona göre yorumlandığı tek ve mutlak bir ilkenin var olduğu anlamına gelir. Sonraki tartışmalarda bu konuya daha detaylı değinilecektir (Walker, 2014, s. 22).

İkinci görüşe göre, anayasal çoğulculuk devletin hukuki alanının genişlemesinden çok anayasal çokluk olarak görülür. Bu alandan çıkan her şey, farklı ve bağlantısız bir anayasal kuruma ait olmalıdır. Eğer anayasal normlar tekil ve hiyerarşik bir düzenleyici mantığa göre işlerse, farklı anayasal tekillikler arasında hiyerarşik olmayan hukuki ilişkilerin kendi anayasal karakterine sahip olması için kavramsal bir alan yoktur. Bu, örtüşen ve iç içe geçmiş anayasal düzenlerden bağımsız çalışan hiçbir anayasal kodun olmadığı anlamına gelir (Eleftheriadis, 2010, s. 336). Daha açık bir ifadeyle, anayasal çoğulculuğun sadece ayrı ve bağlantısız birçok hukuki sistemin var olduğu anlamına geldiğini savunan bir görüş vardır. Bu görüş, bu sistemler arasındaki hukuki ilişkilerin anayasal bir niteliğe sahip olamayacağını, çünkü her hukuki sistemin kendi hiyerarşik mantığına sahip olduğunu savunur. Bu görüş, devletler, uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşları arasındaki ilişkiler gibi günümüz dünyasının gerçekleriyle karşı karşıya kaldığında ciddi zorluklarla karşılaşır.

Üçüncü görüşe göre, hukuki kişiler arasındaki ilişkiler, tek bir anayasal düzen içinde birleşme veya tamamen bağımsız ve birbirinden kopuk bir çokluk içinde kalma

zorunluluğu olmaksızın, çoğulcu ve hukuken anlamlı olabilir. Bu tür ilişkiler, söz konusu kurumların anayasal bir statü iddia etmemeleri sayesinde mümkün olabilir. Farklı kurumlar arasındaki ilişkileri hukuken anlamlı bir şekilde koruyacak bir hukuki çerçeve oluşturmak için, anayasanın geleneksel fikir ve dilinden uzaklaşarak, uluslararası hukuk ve hukuki ilişkiler hakkında daha yenilikçi ve esnek bir anlayışa sahip olunması gerekmektedir (Krisch, 2010). Basitçe ifade etmek gerekirse, bu görüş, günümüz dünyasında hukuki ilişkilerin çok daha karmaşık hale geldiğini ve bunları anlamak ve analiz etmek için yeni kuramsal çerçevelere ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Anayasal çoğulculuk, bu yeni oluşan ilişkileri tanımlamak isteyen ve monizm veya anayasal çoğulculuğun karşılıklı ilgisizliği (yasal çoğulculuk) kavramından bağımsız olan yeni kuramsal çerçevelerden biridir. Bu görüş, daha gerçekçi bir yaklaşım sunmaktadır. Bu görüşe göre, hukuki varlıklar arasındaki ilişkiler çok karmaşıktır ve basitçe tek bir sistem veya tamamen bağımsız sistemler olarak sınıflandırılmaz.

Her üç teoriyi karşılaştıracak olursak, genel bir sonuç olarak, bu teoriler arasındaki temel anlaşmazlık alanı anayasal çoğulculuğun nasıl tanımlandığı ve farklı hukuk sistemleri arasındaki bağlantıların nasıl yorumlanması gerektiğidir. İkinci görüş sistemlerin tamamen bağımsız olduğunu iddia ederken, birinci görüş çoğulculuğu tekçilikten ayırmaya odaklanmaktadır. Üçüncü görüş ise bu iki uç stratejiyi eleştirmekte ve daha esnek ve pratik bir çerçeve önermektedir. Bu şekilde anayasal çoğulculuk, farklı sistemlerin hem bağımsız hem de birbirine bağımlı olduğu bir denge örneği sunmaktadır.

1.4. Avrupa'da Anayasal Çoğulculuk

1950'lerde Avrupa ülkeleri arasında bir dizi uluslararası topluluk olarak doğan bu birlik, günümüzde var olan en karmaşık uluslararası hukuk düzenine dönüşmüştür. Avrupa Birliği'nin olağanüstü gelişmişlik düzeyi, kurumsal yapısının karmaşıklığı, hukukun kaynaklarının çeşitliliği ve yetkilerinin genişliği çeşitliliği göz önüne alındığında anlaşılabilir. Ancak, Avrupa Birliği vakasının özellikle zorlayıcı olmasının başka bir nedeni daha vardır. Aslında, Avrupa Birliği sadece bağımsız bir hukuk düzeni olduğunu iddia etmekle kalmaz, aynı zamanda anayasal bir doğaya da sahiptir (Scarcello, 2022, s. 79): Pribble (2022, s.138)'a göre, "Avrupa Birliği'ndeki anayasal çoğulculuk öncelikle birden fazla anayasal otoritenin varlığına işaret eder."

Avrupa Birliği hukukunun giderek modern meşrutiye ilkelerine bağlı hale gelmesi ve bu sayede otoritesini meşrulaştırmaya çalışması oldukça doğaldır. Bu gelişme, modern

meşrutiyetin hem liberal hem de daha az ölçüde demokratik boyutlarında görülmektedir. *"Liberal boyuttan başlayarak, Avrupa Birliği'nde başlangıçta kapsamlı bir haklar kataloğunun bulunmaması, Birliğin baş yargı organı olan Adalet Divanı tarafından, ortak anayasal geleneklerden ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nden (AİHS) esinlenen bir dizi genel ilkenin geliştirilmesiyle aşamalı olarak giderilmiştir. 1980'lerden itibaren Adalet Divanı, antlaşmalarda bir 'anayasal tüzük' (charte constitutionnelle) öngörmüş ve bu anlatıyı, Birliğin 'üstün hukuku'nu oluşturan bir dizi belge, ilke ve hakkı belirleyerek kademeli olarak netleştirmiştir."* (Scarcello,2022, s.3)

Anayasal liberalizmin ikinci unsuru olan güçler ayrılığı ilkesi göz önüne alındığında, her bir güce yasama, yürütme veya yargı yetkilerinin verildiği klasik üçlü güçler ayrılığı, Avrupa Birliği'nin kurumsal yapısıyla tam olarak örtüşmektedir. Örneğin, Avrupa Birliği Konseyi, Birliğin bir tür senatosu'na yakın bir yapıdadır ve üye devletleri yasama sürecinde temsil ederken, aynı zamanda özellikle ortak dış politika ve güvenlik politikası (CFSP) alanında yürütme görevleri de üstlenmektedir. Ancak, güçler ayrılığının alternatif versiyonları daha esnek bir yaklaşım benimser ve farklı güçlere ait kurumlar arasında güç paylaşımını mümkün görür (Schütze, 2020). Kurumsal bir güçler ayrılığı anlayışı, bir kurumun birden fazla güce ait görevleri aynı anda üstlenebileceğini kabul eder. Güçler ayrılığı ilkesini bu şekilde anlıyorsak, o zaman liberal anayasanın ikinci ilkesi, Avrupa Birliği ile de geniş bir uyum göstermektedir (Schütze, 2020, s. 90).

AB, temel hakların güvence altına alınması ve güçlerin dengeli dağılımı gibi liberal anayasa ilkelerinin gerçekleştirilmesinde ilerleme kaydetmiş olsa da demokratik anayasaya bağlılığı hala tartışmalıdır. Eleştirmenler, Parlamento'da merkez-sol/sağ koalisyonlarının hakimiyeti, Konsey lehine sıklıkla kullanılan yasama prosedürleri ve Komisyon'un yasama inisiyatiflerindeki başat rolü gibi demokratik katılımı sınırlamalara işaret etmektedirler. Ayrıca, birleşik bir Avrupa demosunun varlığı da sorgulanmaktadır. Bununla birlikte, Lizbon Antlaşması³ AB'nin demokrasiye bağlılığını güçlendirmiş ve Parlamento katılımının artması, vatandaşlık haklarının genişlemesi ve hukukun üstünlüğü endişelerine yönelik çabalar gibi son gelişmeler, demokratik ilkelere yönelik artan bir bağlılığı göstermektedir (Scarcello, 2022, s. 4).

---

³European Union. (2007). *Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community*. Official Journal of the European Union, C 306.

AB kurumlarının anayasal ilkelere destek vermeleri olumlu olsa da, ulusal mahkemelerin tepkileri büyük önem taşımaktadır. Bazı üye devletlerin ulusal mahkemeleri, Adalet Divanı'nın 'anayasal rolünü' tanıyarak yargı bağımsızlığını korumak için Adalet Divanı'na başvurmuşlardır. Ayrıca, Avusturya, İtalya ve Almanya gibi bazı ülkelerin anayasa mahkemeleri, anayasa mahkemesi inceleme süreçlerine Anayasa Hakları Bildirgesi'ni⁴ dahil etmeye başlamış ve onu kendi ulusal haklar kataloglarına eşdeğer bir seviyeye yükseltmiştir. Bu süreç, kısmen iç yargı politikaları tarafından yönlendirilmesine rağmen, Avrupa Birliği hukukunun anayasal olgunluğunun önemli bir şekilde tanındığını göstermektedir (Rauchegger , 2020, s. 258); bu durum, İtalya Anayasa Mahkemesi'nin 2017 yılındaki kararında açıkça görülmektedir.⁵

1.5. Mahkeme Kararlarında Anayasal Çoğulculuk

Bu bölümde incelenen konular, mahkemelerin anayasal çoğulculuğa farklı üç yaklaşımını ortaya koymaktadır. Kronolojik bir sıralama yerine mantıksal bir sıralama yaparak 2/13 sayılı kararı⁶ incelediğimizde, bu kararın Birliğin ve özerkliğinin benzersizliğini ortaya koyduğunu görürüz. İkinci olarak, Maastricht kararının beklendiği gibi devlet merkezli bir yaklaşımı benimsediği görülmektedir. Son olarak, Granital kararının, ulusal ve üst ulusal hukuk arasındaki ilişkiler hakkında orta bir yol bulmaya ve çoğulcu bir anlayış oluşturmaya çalıştığı görülmektedir.

1.5.1. Görüş 2/13 ve AB Hukukunun Özerkliği

Avrupa Birliği'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne (AİHS) katılımı uzun süredir tartışılan bir konuydu. Sözleşmelerde yeterli yasal dayanak bulunmaması nedeniyle, bu süreç 1990'larda Adalet Divanı'nın 2/1994 sayılı kararına istinaden durdurulmuştu. 2002 yılında İnsan Hakları Yönlendirme Komitesi, AB'nin olası katılımı için hukuki ve teknik konularda bir çalışma yaptı. AİHS'nin 14. Protokolü 2004 yılında hazırlandı ve daha sonra onaylandı. Müzakereler 2012'de başladı ve katılım anlaşmasının taslağı 2013'te

---

⁴European Union. (2012). *Charter of Fundamental Rights of the European Union*. Official Journal of the European Union, C 326, 391–407.

⁵*Avrupa Birliği hukukunun yargısal uygulama ve anayasal düzenlemelerde doğrudan etkili ve üstün bir konuma yükseltilmesiyle birlikte, Temel Haklar Bildirgesi'nin Birlik hukukunun özel bir parçası olduğu ve genellikle anayasal bir metin niteliği taşıdığı unutulmamalıdır. Bildirgedeki içerik itibarıyla, temel ilkeler ve haklar büyük ölçüde İtalya Anayasası (ve diğer üye devletlerin anayasaları) tarafından güvence altına alınan ilkeler ve haklarla örtüşmektedir.* Judgment No. 269/2017 of the Italian Constitutional Court, (ECLI:IT: COST:2017:269), [Constitutional Court - Decisions](https://eur-lex.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=160882&doclang=EN)

⁶ Opinion 2/13 ECLI:EU:C: 2014:2454.

<https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=160882&doclang=EN>

tamamlandı. Ancak Avrupa Komisyonu, Avrupa Birliği İşleyiş Anlaşması'nın (ABİA) 218(11) maddesi uyarınca, taslak anlaşmanın AB hukuku ile uyumluluğu hakkında Adalet Divanı'ndan görüş istedi ve bu durum 2/13 sayılı karar ile sonuçlandı. Avrupa Komisyonu 2014 yılında AB'nin katılımını yeniden reddetti⁷ ve müzakereler Ekim 2020'de yeniden başladı. Bu kararda, AB hukukunun özerklik ilkesine büyük önem verilmektedir, çünkü bu anayasal çoğulculuğu açıklamaktadır.⁸

Adalet Divanı, AB ve ABD arasındaki bir taslak anlaşmanın çeşitli nedenlerle AB hukuku ile uyumsuz olabileceğine hükmetmiştir. Anlaşma, AİHS'nin 53. maddesi ile Temel Haklar Şartı'nın 53. maddesini eşleştirmiyordu ve potansiyel olarak AB hukukunun birliği, tekdüzeliği ve etkinliğini zedeliyordu. Ayrıca, AB hukuku ile ilgili uyuşmazlıklarda münhasır yetkiyi saklı tutan ABİA'nın⁹ 344. maddesini de dolanma riskini taşıyordu. Anlaşma, ulusal yargıçlara Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nden (AİHM) görüş isteme yetkisi vererek, Adalet Divanı'na başvurmanın birincil mekanizmasını potansiyel olarak göz ardı ediyordu. Anlaşma ayrıca AİHM'ye, AB anlaşmaları uyarınca Adalet Divanı'na saklı tutulan AB hukukunu yorumlama yetkisi veriyordu. Adalet Divanı'nın önceden müdahale mekanizması kusurluydu, çünkü Adalet Divanı'nın çözülmemiş veya kararsız tüm AB hukuku sorularına müdahale edebileceğini garanti etmiyordu. Divanın AB hukukunun kimliğini AİHM'nin etkisi karşısında savunması, bu amaçla tasarlanmış bir AB hukuk ilkesi olan özerklik ilkesinin dışa yansımasydı. Özerklik, kuruluşundan bu yana AB hukukunun belirleyici ilkelerinden biri olmuştur ve bir hukuk düzeninin kendi kendine başvuru niteliğini ve kendi kendini doğrulama kapasitesini göstermektedir (Scarcello, 2022, s. 20).

1.5.2.Maastricht Kararı

1993 yılı, anayasal çoğulculuk tarihinde MacCormick'in "Egemen Devletin Ötesinde" adlı makalesi ve Alman Anayasa Mahkemesi'nin Almanya'nın Maastricht Anlaşması'na

---

⁷ Opinion 2/13 ECLI:EU:C: 2014:2454.

<https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=160882&doclang=EN>

⁸European Council, EU accession to the ECHR ('46+1' Group), www.coe.int/en/web/human-rights-intergovernmental-cooperation/accession-of-the-european-union-to-the-european-convention-on-human-rights.

⁹Özerklik ilkesi, AB hukukunda temel bir kavram olup, AB hukukunun hem Üye Devletlerin ulusal hukuklarından hem de uluslararası hukuktan ayrı, bağımsız bir hukuk düzeni oluşturduğu anlamına gelmektedir. Bu ilke, sadece Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın (ABAD) AB hukukunu kesin olarak yorumlama yetkisine sahip olmasını sağlar.

katılımına ilişkin verdiği Maastricht Kararı ile önemli bir dönüm noktası olmuştur. 1992 yılında imzalanan bu anlaşma, Avrupa Birliği'ni kurarak, üç sütunlu bir yapı oluşturarak ve benzeri görülmemiş düzeylerde mali ve parasal entegrasyon sağlayarak Avrupa entegrasyonunda önemli bir adım olmuştur. Maastricht Anlaşması, egemen güçleri devletlerden yeni doğan Birlik'e aktararak, Avrupa entegrasyonuna yönelik kamuoyu ilgisizliğini ve Avrupa şüphesini tetiklemiştir (Baquero Cruz, 2008, s. 390).

Alman Anayasa Mahkemesi, anlaşmaya izin vererek Avrupa entegrasyonu konusunda yargılamaya yeni bir yol açmıştır. Federal Mahkeme, devlet, egemenlik, anayasa ve devletler birliği gibi kavramları tartışarak karmaşık ve "yoğun" bir anayasa teorisi ortaya koymuştur. Bu yoğun anayasa teorisi, kararın en önemli yeniliği olmuş ve *Lizbon*,¹⁰ *Gauweiler*¹¹ ve *PSPP*¹² gibi sonraki kararlara da yansımıştır. Mahkeme daha önce *Solange I ve II* kararlarında¹³ Avrupa hukukunun özerkleşmesi ve anayasallaşmasına tepki göstermiş, ancak Maastricht'in akademik tonunu hiç derinlemesine incelememiştir.

Maastricht Kararı, Avrupa hukukunun yeni bir hukuk düzeninin temeli olması gerektiğini savunan 2/13 sayılı görüşü sorgulamıştır. Federal Mahkeme, Maastricht Anlaşması'nın Avrupa halkına dayalı yeni bir devlet için bir anayasa değil, *sui generis* (kendine özgü) bir uluslararası örgüt için hukuki bir temel olduğunu belirtmiştir. Demokratik bir hukuk düzeninde yasama gücü ancak halk tarafından ifade edilirse meşrudur. Modern demokrasi, serbest seçimler, özel koşullar ve sosyal güçlerin serbest etkileşimi yoluyla işler. Almanya, bu birliğe *sui generis* bir uluslararası örgüt olarak sınırlı yetkileri, yükümlülükleri, amaçları

---

¹⁰2 BvR 2/08: *Lizbon Kararı (Lissabon Urteil)*: Bu dava, 2009 yılında verilen Lizbon Kararı'na (Lissabon Urteil) işaret etmektedir. Bu önemli kararda Almanya Anayasa Mahkemesi, Almanya'nın Lizbon Antlaşması'nı onaylaması konusunu değerlendirmiş ve Avrupa Birliği'nde üye devletlerin egemenliğine vurgu yapmıştır. Anayasa değişikliği yapılmadan daha fazla entegrasyonun sınırlandırılması gerektiğini belirtmiştir. [Bundesverfassungsgericht - Homepage - Act Approving the Treaty of Lisbon compatible with the Basic Law; accompanying law unconstitutional to the extent that legislative bodies have not been accorded sufficient rights of participation](#)

¹¹2 BvR 2728/13: *Gauweiler Kararı*: Bu dava, 2015 yılında verilen Gauweiler Kararı'na ilişkindir ve Avrupa Merkez Bankası'nın (ECB) doğrudan parasal işlemler programını (PSPP) konu almaktadır. Mahkeme, Avrupa Birliği kurumlarının potansiyel egemenliği konusunda endişelerini dile getirmiş ancak konunun netleşmesi için davayı Avrupa Birliği Adalet Divanı'na havale etmiştir. [Bundesverfassungsgericht - Homepage - Pronouncement of the judgment in the "OMT Programme of the European Central Bank" proceedings on Tuesday 21 June 2016, 10:00 am](#)

¹²2 BvR 859/15: *PSPP Kararı*: Bu dava, 2020 yılında verilen PSPP (Kamu Sektörü Satın Alma Programı) kararına ilişkindir. Mahkeme, Avrupa Merkez Bankası'nın tahvil alım programını değerlendirmiş, programın orantılı olup olmadığını sorgulamış ve ulusal mahkemelerin anayasal kimliği koruma rolünü incelemiştir. [Bundesverfassungsgericht - Decisions search - Judgment of 5 May 2020](#)

¹³İkinci bölümde incelenecektir.

ve haklarıyla kaldığı sürece anlaşılmaya katılabilir. Sadece demokratik katılıma dayalı devletler bazı nihai yetkilerini koruyabilir ve bunları uluslararası örgütlere devredebilir (Scarcello, 2022, s. 27).

1.5.3. Granital: Çoğulculuk ve Kurumsalcılık

Avrupa Birliği'nin kurucu altı ülkesinden Belçika, Fransa, Lüksemburg ve Hollanda iç hukuk ile uluslararası hukuk arasındaki ilişki konusunda monist bir anlayışa sahipken, Almanya ve İtalya ise dualist bir bakış açısına sahipti. Dualizm, yabancı hukukun birleştirildikten sonra iç hukukta geçerli olduğunu, ancak birleştirilme normu tarafından belirlenen bir hiyerarşi içinde yer aldığını ifade eder. Bu doktrinal bakış açısı, Almanya ve İtalya'da doğrudan etki ve özellikle üstünlük gibi temel ilkelerin kabulünü öngörülebilir bir şekilde zorlaştırmıştır (Rasmussen, 2014, s.71). Ayrıca her ikisi de İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa anayasacılığının tipik örnekleri olmuştur. Her iki ülke de Uzun, katı ve etik değerlerle dolu anayasalara ve merkezi bir anayasa inceleme sistemine sahiptiler.

Doğrudan etki, öncelik ve topluluk hukukunun özerkliğinin kabulü, İtalya'da dualist gelenek ve Anayasa Mahkemesi'nin kendi otoritesini inşa etme ihtiyacı nedeniyle önemli zorluklarla karşılaşmıştır. Mahkeme başlangıçta topluluk hukukunu ikili bir bakış açısıyla değerlendirerek, ulusal hukuku önceliklendirmiş ve bağımsız yetkilere sahip yabancı bir hukuk düzeninin tanınmasını engellemiştir. Bu yaklaşım, ulusal anayasa ilkeleriyle uyumlu olsa da, gelişmekte olan Avrupa Birliği'nin doğasıyla çelişmektedir (Tega, 2021, s.383).

Daha sonra İtalya Anayasa Mahkemesi kademeli olarak uyum sağlayarak, topluluk hukukunun özerkliğini kabul eden Granital kararıyla doruk noktasına ulaştı. Granital, AB hukukunun kendi geçerliliğine ve bağlayıcılığına sahip olduğunu ve kendi kararında, yetki alanı içinde bağımsız olarak işlediğini kabul etti. İtalya hukuk düzeninin topluluk hukukuna bu şekilde "açılması", ulusal yargıçların Anayasa Mahkemesi'nin önceden müdahalesi olmaksızın doğrudan AB hukukunu uygulamasına izin verdi. Bu yaklaşım, her iki hukuk düzeninin bağımsızlığını kabul ederken, aynı zamanda koordinasyonlarının olduğunu vurguladı (Tega, 2021, s. 384).

Granital, İtalya ve AB hukuku arasındaki ilişkiyi önemli ölçüde etkiledi ve bunların etkileşimi için bir çerçeve oluşturdu ve koşullu üstünlük olan "İtalya-Almanya modeli"nin

geliştirilmesine katkıda bulundu. Mahkeme anayasal temel ilkeleri koruma rolünden asla tamamen vazgeçmese de, Granital İtalya'nın Avrupa Birliği entegrasyonuna yaklaşımında önemli bir değişiklik oldu (Scarcello, 2022, s. 35).

Zamanla üye ülkelerin Avrupa Birliği hukukuna bakış açısı değişti. Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Avrupa Birliği hukukunun ulusal hukuklara üstün olduğunu kabul ettiği Costa davası gibi önemli kararlar, üye ülkelerde Avrupa Birliği hukukunun daha fazla kabul görmesini sağladı. Granital kararı, koordinasyonda özerkliğe, toplumsal hakların kabulüne, temel ilkelere ve vazgeçilmez haklara odaklanması bakımından Maastricht kararından farklılaşan çoğulculuk bir karardır. Özellikle belirtmek gerekir ki Granital kararı, Avrupa Birliği hukukunun üstünlüğünden ziyade özerkliğine vurgu yapmaktadır.

1.6. Anayasal Çoğulculuğun Üç İddiası

Avrupa anayasacılığının ön planda olduğu bir çerçeve olan anayasal çoğulculuk öncelikle anayasal yetki çatışması teorisi olarak kabul edilmiştir ve Avrupa anayasacılığının kimliğini belirlemek yerine AB hukuku ile diğer anayasal düzenler arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. (Maduro, 2014)'a iddiasına göre “Avrupa anayasacılığı sadece yetki çatışmasını değil aynı zamanda Avrupa Birliği'nin doğasını kapsamlı bir şekilde düzenleyen ve somutlaştıran bir anayasa teorisi olarak potansiyelini keşfetmelidir.”

Anayasal çoğulculuğun, Alman Anayasa Mahkemesi'nin Maastricht kararına bir yanıt olarak ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Bu karar, Avrupa Adalet Divanı ve ulusal anayasa mahkemelerinin içtihatlarında somutlaşan nihai otorite iddialarından kaynaklanan AB hukuku ve ulusal anayasalar arasındaki anayasal çatışma risklerini ön plana çıkarmıştır. Anayasal çoğulculuk genellikle bu karara bir tepki olarak sunulmakta ve aynı anda hem bu gerçekliği tanımlamaya hem de bu rakip anayasal iddiaları barındırmaya çalışmaktadır.

1.6.1. Ampirik (DeneySEL) İddia

Anayasal çoğulculuk ampirik kanıtlarla başlar. Hiyerarşik düzenlemeler tarafından yönetilmeyen olası anayasal çatışmalara yol açan çeşitli anayasal kaynaklar ve nihai güç iddiaları olgusu anayasal çoğulculuk olarak bilinir. Daha geniş anlamda, rakip hukuki alanların ve yargı düzenlerinin çoğalması, ilgili hukuki kaynakların gelişmesi ve nihai otoriteye yönelik çatışan iddiaların varlığı anlamına gelir. Anayasal çoğulculuk aynı zamanda AB hukukunda Avrupa Adalet Divanı ile ulusal anayasa mahkemeleri arasında

yaygın olarak söylemsel bir uygulama olarak adlandırılan ve mevcut hareketin başladığı yeri de haritalandırmaktadır. Bu uygulama, her bir mahkemenin nihai otorite iddialarını karşılamayı ve anayasal çatışma olasılığını azaltmayı amaçlamaktadır (Maduro, 2014).

Ampirik tez, hem Avrupa Adalet Divanı'nın hem de ulusal anayasa mahkemelerinin birbirleriyle rekabet halindeki anayasal iddialarının farkında olduklarını ve anayasal çatışma risklerini en aza indirecek şekilde kendi iddialarını uyumlaştırarak buna göre hareket ettiklerini varsaymaktadır. Bunun en iyi bilinen örneği, ulusal anayasa mahkemelerinin ve Avrupa Adalet Divanı'nın temel haklar içtihadına ilişkindir (De Witte, 1999).

Bu ampirik iddiaya bazıları tarafından itiraz edilmektedir. Alexander Somek, anayasal çoğulculuğun ampirik tezine meydan okuyarak, bunun mevcut hukuki uygulamaya uymadığını savunmaktadır. Somek, AB hukukunun ulusal yargıçların AB hukukuna aykırı kararlar almasını engellemediğini, zira bu kararların geçersiz olmayacağını ve tek sonucunun haksız fiil sorumluluğu olabileceğini savunmaktadır ve Somek ayrıca, AB hukukunu inatçı üye devletlere karşı koruyacak etkili AB yetkilerinin eksikliğini de vurgulamaktadır (Smoke, 2010, s.22).

Somek, anayasal çoğulculuğu ulusal anayasacılığın üstünlüğünün fiilen tanınması olarak yeniden inşa etmiştir. Bununla birlikte, yanlış kararların varlığı her hukuk sisteminin olağan bir özelliğidir ve AB hukuku kapsamında, ulusal mahkemelere AB kurallarını yorumlama ve uygulama yetkisi bizzat AB hukuku tarafından verildiği için bu 'yanlış kararlar' geçersiz değildir. AB hukukunu ihlal eden yargısal eylemler için sorumluluk da ikna edici değildir, çünkü sorumluluk, uygulama ve üstünlükten muaf tutulmak için ödenmesi gereken bir bedel değil, ek bir uygulama ve üstünlük aracıdır (Somek, 2010, s.23-26).

Buna karşılık Maduro, Somek'in teorisine sorgulamakta ve Somek'in AB hukukunun yaptırım gücüne ilişkin ölçütünün birçok devlette var olan gerçekliğe karşılık gelmeyen bir 'ideale' dayandığını belirtmektedir. Avrupa Birliği'nin, AB hukukuna uymayan devletlere para cezası uygulama yetkisi gibi, hukukun günlük etkinliği konusunda başka alternatifleri ve belki de daha etkili araçları vardır. Eğer yasalara daha fazla uyum sağlanırsa, bu mutlaka daha fazla yasal otoriteye yol açmayacaktır (Maduro, 2014).

1.6.2. Normatif İddia

Anayasal çoğulculuğun ampirik tezi kendisini nihai otorite sorununun açık kaldığını belirtmekle sınırlarken, normatif iddia nihai otorite sorununun açık bırakılması gerektiğidir. Anayasal çoğulculuk, normatif bir tez olarak, Avrupa Birliği'nin anayasal iddiasının ulusal anayasacılıkla birlikte meşruiyetini ileri sürmekte ve her iki sistemin de üstünlüğü kavramını reddetmektedir. Bu meşruiyet AB'nin gücünden değil, ulusal anayasacılığın sınırlılıklarını ele alarak onu tamamlayan anayasal katma değerinden kaynaklanmaktadır. AB'nin katma değeri, devlet dışı çıkarları dikkate alarak kapsayıcılığı teşvik etmesinde, ulus ötesi süreçler üzerinde kolektif kontrol sağlamasında ve ulusal siyasi işlev bozukluklarını düzeltmek için dış anayasal disiplin sağlamasında yatmaktadır (Maduro, 2010, s. 11).

Ulusal anayasacılık anayasal değerlerin korunması için elzem olmaya devam ederken, AB ve ulusal anayasal düzenler arasındaki karşılıklı etkileşim, birbirlerinin eksikliklerini karşılıklı olarak gidererek bu değerleri güçlendirmektedir. Bu dinamik ilişki anayasal çoğulculuğun normatif iddiasının altını çizmektedir: bu düzenlerin bir arada var olması ve etkileşimi bizi anayasacılık ideallerine her iki sistemin de tek başına başarabileceğinden daha fazla yaklaştırmaktadır (Maduro, 2014, s. 12).

1.6.3. Yoğun Normatif İddia

Anayasal çoğulculuğun daha önemli normatif iddiası, mevcut yönetim bağlamı göz önüne alındığında, anayasacılık ideallerinin ne tek başına ulusal anayasacılıktan ne de devlet modellerine dayalı bir AB anayasacılığından daha doğru bir temsilini sunmasıdır (Maduro, 2014). Bu bakış açısı, anayasal çoğulculuğu, ulusal ve AB anayasal çerçeveleri arasındaki yetki çatışmalarını ele alan bir sistemden daha fazlası haline getirmektedir. Daha ziyade, anayasal çoğulculuk, anayasacılık ilkelerinin çeşitlilik arz eden ve ülkesizleşmiş bir çağda ideal bir şekilde vücut bulması olarak tasvir edilmektedir (Avbelj, 2014).

Bu iddia, anayasal çoğulculuğu esas olarak yetki anlaşmazlıklarının tehlikelerini azaltmaya yönelik pratik bir araç olarak gören önceki pragmatik bakış açılarını yeniden yorumlamaktadır. Tersine, anayasal çoğulculuk, iktidarın bölgesel sınırları aştığı ve esnek yönetim çerçeveleri gerektirdiği modern bağlama uygun normatif bir ideal olarak ortaya çıkmaktadır. Anayasal çoğulculuk, her iki sistemin de tek başına başaramayacağı şekilde ulusal ve AB anayasal çerçevelerinin bir arada var olmasını ve karşılıklı olarak

güçlendirilmesini benimseyerek anayasal ilkeleri destekleme ve teşvik etme yeteneğini ortaya koymaktadır (Eleftheriadis, 2010, s. 370).

Sonuç olarak, bu üç iddia Avrupa'da anayasal çoğulculuk ile ne kastedildiği sorusuna cevap aramaktadır. Kısacası, Ampirik iddia anayasal çoğulculuğu sorunlara bir çözüm olarak ve ulusal anayasalar ile Birlik düzenlemeleri arasındaki çatışmaları önlemek için görürken, normatif iddia yasal meşruiyete vurgu yapmakta, Yoğun normatif iddia ise çoğulculuğu mevcut küresel bağlamda anayasal değerleri gerçekleştirmenin en iyi yolu olarak görmektedir.

1.7. Anayasal Çoğulculuk Teorileri

Bu teoriler, bir hukuk düzenini yöneten tek ve hiyerarşik bir anayasa kavramına meydan okuyan hukuk ve siyaset teorisi içindeki çerçevelere atıfta bulunmaktadır. Bunun yerine, birden fazla anayasal otoritenin aynı hukuki ve siyasi alan içerisinde, birinin diğerlerine açık bir üstünlüğü olmaksızın bir arada var olabileceğini ve etkileşimde bulunabileceğini öne sürmektedir. Bu bölümde, anayasal çoğulculuğun daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla söz konusu teoriler kısaca gözden geçirilmektedir.

1.7.1. MacCormick ve Çoğulculuk Fikri

Neil MacCormick¹⁴, 1993 tarihli bir makalesinde (MacCormick, 1993), Avrupa'nın gelişen yapısının geleneksel tekçi (monizm) anayasal otorite anlayışlarına meydan okuma potansiyeline sahip olduğu fikrini ortaya atmıştır. MacCormick'in anayasal çoğulculuk kavramı, tek ve nihai bir hukuk ve otorite kaynağı fikrini reddederek, otoritenin belirli bir bölgeye dağılmasını önermektedir. MacCormick geleneksel egemenlik kavramını hem siyasi anlamda (merkezi bir güce fiili itaat olarak) hem de hukuki anlamda (normatif ilkeler tarafından verilen neredeyse mutlak yasama yetkisi olarak) eleştirmektedir. Onun vizyonu “egemenliğin ötesine” geçerek, tek bir varlığın nihai otoriteye sahip olmadığı bir sistemi savunmaktadır (MacCormick, 1993, s. 2).

MacCormick, egemen devletlerin, uluslararası hukuk, kanon hukuku veya üniversiteler gibi diğer kurumlara yetki devrederken bile normatif güç tekeli nasıl koruduğunu vurgulamaktadır. Devredilen bu yetkiler nihai olarak egemen devlete tabidir. MacCormick,

---

¹⁴Neil MacCormick, hukuk felsefesi ve anayasa teorisi alanlarında çalışmış önde gelen bir İskoç hukuk filozofudur. Anayasal çoğulculuk üzerine önemli teorileri ve özellikle Avrupa odaklı olmak üzere hukuk felsefesine yaptığı katkılarla tanınmaktadır.

sivil toplumun mutlak egemenlik gerektirdiği yönündeki geleneksel görüşü eleştirmekte ve bu fikrin izini Rousseau, Kant, Bentham ve Austin gibi düşünürlerin yanı sıra Dicey'in parlamenter egemenlik kavramı üzerinden sürmektedir. Bu tekçi (monizm) çerçeveleri aşan daha çoğulcu bir otorite anlayışı önermektedir (MacCormick, 1993, s.12).

MacCormick, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın değişen hukuki ve siyasi ortamının geleneksel egemenlik kavramına önemli zorluklar getirdiğini savunmaktadır. Avrupa Birliği ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) gibi kurumlar, ulusal egemenlik ile uluslararası otorite arasında bir gerilim yaratarak, tanımlanmış alanlarda ulusal yasalar üzerinde üstünlük iddia etmektedir (MacCormick, 1993, s. 4).

Avrupa Adalet Divanı (ABAD), AB hukukunun ulusal yasalar tarafından geçersiz kılınmayacağını ilan ederek AB'nin bağımsız hukuk düzenini güçlendirmiştir. Benzer şekilde, AİHS de bağlayıcı bir hukuki araç haline gelmiştir ve üye devletler, iç hukuklarıyla çelişse bile genellikle AİHS kararlarına uymaktadır. MacCormick, bu gelişmelerin hukukun nihai kaynağı olarak egemen devletler kavramını nasıl zayıflattığını ve Avrupa'da egemenliğin öneminin yeniden değerlendirilmesine yol açtığını vurgulamaktadır.

MacCormick, John Austin'in otoriteye itaat teorisini¹⁵ kullanarak bu zorluğu siyasi egemenlik perspektifinden değerlendirmektedir. İlk bakışta, AB'nin otoritesinin, yetkilerini AB kurumlarına devreden egemen üye devletlerden kaynaklandığı iddia edilebilir. Bu mantıkla, AB emirleri sadece egemen devletlerden kaynaklandığı için bağlayıcıdır. Ancak MacCormick, AB organlarının yeni bir yasal düzen olarak bağımsızlıklarını ortaya koyduklarını ve egemenliğin sadece üye devletlerde kaldığı görüşüyle çeliştiklerini belirtmektedir (MacCormick, 1993, s. 12).

Sonuç olarak MacCormick, egemenliğin üye devletlerde mi yoksa AB'de mi olduğu konusundaki rakip görüşleri tatmin edici bulmamaktadır. Her ikisi de modern Avrupa'nın karmaşıklığını yakalamakta başarısız olan “monoküler” perspektifleri temsil etmektedir. Üye devletler ve AB arasındaki gelişen ilişki, eski Austinian siyasi egemenlik çerçevesine

---

¹⁵19. Yüzyılda yaşamış İngiliz filozof ve hukuk teorisyeni John Austin, hukuki pozitivizme ve hukuk teorisine yaptığı katkılarla tanınır. Austin'in otoriteye itaat konusundaki görüşleri, yasal yükümlülükler anlayışının merkezinde yer alan hukukun “emir teorisi” kavramıyla bağlantılıdır. Austin'in teorisi, yasaların, kuralları uygulama gücüne sahip olan ve emirlerine genellikle nüfusun çoğunluğu tarafından itaat edilen biri olarak tanımladığı egemen otorite tarafından verilen emirler olduğunu ileri sürer. *Bakınız:* Austin, J. (1832). The province of jurisprudence determined. (An outline of a course of lectures of general jurisprudence or the philosophy of positive Law).

meydan okumakta ve nihai itaat gibi basit kavramların ötesine geçen yeni bir otorite anlayışını gerekli kılmaktadır (Jaklic, 2014, s. 21).

Çoğulculuğa Yol Açan Alternatif Yaklaşım: MacCormick, Avrupa Birliği'nin gelişiminden kaynaklanan hukuki karmaşıklıkları ve bunun egemenlik üzerindeki etkilerini ele almak için alternatif çerçeveler araştırmış ve odak noktasını tamamen güce dayalı bir egemenlik anlayışından daha hukuki ve normatif bir bakış açısına kaydırmıştır. Bu, ulusal ve Avrupa kurumlarının yetkilerini, geleneksel egemenliğin gerektirdiği gibi, belirli bir bölge içinde hala tek bir normatif otorite kaynağından mı aldıklarını, yoksa artık farklı otorite kaynaklarına sahip ayrı sistemler olarak mı bir arada var olduklarını sorgulamayı içermektedir (MacCormick, 1993, s. 11).

MacCormick, ulusal kurumların Avrupa kurumlarının kendi anayasal düzenlerine dayanma iddialarını reddetmelerinin yersiz olduğunu ileri sürerek geleneksel monizm anayasal otorite anlayışına meydan okumaktadır. AB kurumlarının etkinliğinin azalmadığını çünkü normlarının hem Avrupa hem de ulusal uygulamalarda hayata geçirildiğini savunmaktadır (MacCormick, 1993, s. 8). Sonuç olarak, iki bağımsız anayasal düzen, ulusal veya Avrupa kurumlarının iradesinden bağımsız olarak, sosyal gerçekliğin bir olgusu olarak bir arada var olmaktadır.

Anayasal düzenlerin bu şekilde bir arada var olması, geleneksel monizm yasal egemenlik kavramlarından bir kayma anlamına gelmektedir. Yabancı hukukun kanıtlanması gereken bir olgu olarak ele alındığı monist devletler arasındaki etkileşimin aksine, AB hukuku üye devletler içinde geçerli kabul edilmekte ve hukuk olarak değerlendirilmektedir. Devletlerin AB'ye katılımı, AB'nin hukuk sisteminin ulusal sistemler içinde bağlayıcı olarak tanınmasını gerektirmekte ve anayasal düzenlerin örtüşmesine yol açmaktadır (MacCormick, 1993, s. 16). Hem AB hem de üye devletler kendi halklarından doğrudan meşruiyet talep etmekte, bu da anayasal düzenler arasında hiyerarşik bir ilişkiden ziyade çoğulcu bir ilişki olduğunu vurgulamaktadır.

MacCormick'in çoğulculuk versiyonu, hem ulus-devletlerden hem de AB'den maddi tavizler talep ederek salt prosedürel çoğulculuktan önemli ölçüde ayrılır. MacCormick, kendi başına ayakta duran her bir anayasal sistemin nihai otorite iddialarını paylaşılan topraklardaki belirli maddi alanlarla sınırlandırması gerektiğini savunmaktadır. Ulus-devletler için bu, mutlak egemenlikten vazgeçmek ve yetkilerini kendi topraklarındaki AB

dışı konularla sınırlandırmak anlamına geliyor. Benzer şekilde, AB de federal hırslarını dizginlemeli ve üstünlük iddialarını üye devletler içinde tanımlanmış maddi alanla sınırlandırmalıdır (Jaklic, 2014, s. 23) . Bu karşılıklı tanıma, AB hukukunun üye devlet hukukuna her yönden tabi olmasını değil, sadece kendi bağlamı ve konu yelpazesi içinde geçerli kalmasını sağlar.

Jaklic, McCormick ve Walker'ın görüşlerini şu şekilde karşılaştırmaktadır: McCormick, “heterarşi” olarak adlandırdığı bu maddi çoğulculuğu, Walker'ın maddi tavizler gerektirmeden bölgesel örtüşmeyi tanımayı içeren prosedürel çoğulculuğu ile karşılaştırmaktadır. Walker'a göre prosedürel düzenlemeler, ulus-devletlerin AB hukukunu kabul etseler bile kendi içlerinde gerekçelendirerek temel egemenliklerini korumalarına izin vermektedir. Buna karşılık McCormick'in maddi çoğulculuğu, maddi yetkiyi AB ve ulus-devletler arasında paylaştırarak egemenliği temelden yeniden tanımlamakta ve böylece Avrupa'yı “egemenlik sonrası” bir duruma taşımaktadır. McCormick, ne AB'nin ne de üye devletlerin münhasır veya nihai otorite iddiasında bulunamayacağı için, geleneksel anlamda egemenliğin artık Avrupa'da geçerli olmadığını ileri sürmektedir. Bu ayrım, iki kuramcının farklı sonuçlarını açıklamaktadır: Walker egemenliğin hala geçerli olduğunu düşünürken, McCormick egemenliği Avrupa'nın yeni hukuki ve siyasi çerçevesi içinde işlevini yitirmiş bir kavram olarak görmektedir (Jaklic, 2014, s. 24).

McCormick'in çoğulculuğu ve “egemenliğin ötesi” durumu, egemenliğin Avrupa devletlerinden tamamen kaldırılması anlamına gelmemektedir. McCormick, üye devletler için, özellikle AB üyeliğinden vazgeçme ve tam bağımsızlıklarını geri kazanma yetenekleri olmak üzere, bir tür artık egemenliği kabul etmektedir. Bu artık “son çare gücünü” arzu edilir olarak kabul ederken, Avrupa'nın egemenlik sonrası devletlerinde nihai egemenliğin artık var olmadığını savunuyor. Bu görünürdeki çelişki, teorisinin kilit bir yönünü vurgulamaktadır: artık egemenlik Kullanımdan kalkmaktadır ve anlayışının çoğulcu doğasını doğrulamaya hizmet etmektedir.

McCormick'in çoğulculuğu kendini dayatmaz, aktörlere onu kabul etme ya da reddetme özgürlüğü tanır. Eğer bir üye devlet kalan egemenliğini kullanıp AB'den ayrılırsa, çoğulcu durum sona erecek ve tekçiliğe geri dönecektir. Monizms ve çoğulculuk arasındaki bu özgür seçim, onun teorisinin çoğulcu ruhuyla uyumludur.

McCormick'in teorisi hukuki ve ulusötesi çoğulculukla ilgilenmekte; ulusal hukuk düzenleri ile AB hukuk düzeni arasındaki ilişkiyi günümüz Avrupa bağlamında analiz etmektedir. Ona göre, geleneksel ulusal egemenlik kavramları artık böyle bir ilişkiye atıfta bulunmak için kullanılamaz. Aşağıda McCormick tarafından ifade edilen teorinin bir özeti yer almaktadır:

- Bağımsız ve örtüşen yasal düzenler: McCormick'e göre, Avrupa'daki ulusal hukuk düzenleri ve AB hukuk düzeni bağımsız ve özerktir, ancak aynı topraklarda örtüşen bir şekilde eşzamanlı olarak çalışırlar. Bu bağlamda, bu düzenlerden hiçbirisi diğerlerinden mutlak olarak üstün değildir.
- Hukuki çoğulculuk (adem-i merkeziyetçi egemenlik): Yasal çoğulculuk ya da heterarşi - ulusal düzenlerin var olduğu ve birinin diğerinden üstün olabileceği bir piramit içinde değil, AB düzeniyle uyumlu bir şekilde işlediği, hiyerarşinin olmadığı bir tür düzen - önermektedir.
- Egemenlik iddialarının modülasyonu: McCormick, böyle bir çoğulculuğu sağlamak ve korumak için hem ulusal hukuk düzenlerinin hem de AB'nin mutlak egemenlik iddialarından geri adım atması gerektiğini savunmaktadır. Bu, devletlerin mutlak egemenlikten daha azıyla yaşaması gerektiği ve AB'nin de herhangi bir mutlak üstünlük iddiasında bulunmadan yaşaması gerektiği anlamına gelir.
- “Egemenlik sonrası”: McCormick'e göre Avrupa, “egemenlik sonrası” olarak tanımladığı bir durumdadır. Bu durumda, mutlak egemenliğin ortadan kalktığını ve yetkilerin ulusal düzenler ile AB düzeni arasında bölündüğünü Savunmaktadır.
- Kalan egemenlik: Öte yandan, üye devletlerin hala bir tür artık egemenliğe sahip olduğunu söylemektedir; örneğin, Brexit'te olduğu gibi AB'den ayrılabilirler. Ancak bu adım çoğulculuğun ön koşullarını yok edecek ve tekçiliğe doğru bir gerileme olacaktır.

Nihayetinde, hukuki çoğulculuğun yalnızca Avrupa'nın ne olduğuna dair üstün bir açıklama sunmakla kalmayıp, aynı zamanda üye devletlerin ve AB'nin işbirliği ve karşılıklı uyum yoluyla birlikte yaşamaya devam etmesi gereken bir geleceğin çerçevesini de sunduğu sonucuna varıyor.

1.7.2. Walker ve Epistemik Çoğulculuk Teorisi

Neil Walker'ın¹⁶ epistemik çoğulculuk teorisi, çağdaş söylemde anayasacılığın karşılaştığı derin zorlukları ele almayı amaçlamaktadır. Bu zorluklar arasında geleneksel devlet merkezli görüşlere yönelik eleştiriler, anayasal fetişizm suçlamaları ve anayasal fikirlerin ideolojik istismarı yer almaktadır (Walker, 2002, s. 27). Walker, epistemik çoğulculuğu, özellikle geleneksel anayasacılık kavramlarının yeni, ulusötesi iddialarla sınındığı Avrupa bağlamında, anayasal anlayışlardaki artan farklılaşmanın üstesinden gelmenin bir yolu olarak önermektedir (Walker, 2002, s. 27).

Epistemik çoğulculuk özünde, derin anlaşmazlıkların kabul edilmesini ve meşrulaştırılmasını savunur. Bunu yaparak, anayasal söylem için kapsayıcı ve bir perspektifi diğerine göre ayrıcalıklı kılmaktan kaçınan sınırlar oluşturmaya çalışır. Bu yaklaşım, anayasal otoritenin doğası gereği çoğul ve bağlama bağımlı olarak anlaşılması gerektiğini vurgulayarak, dışsal uzlaşma dayatma girişimlerine meydan okur (Walker, 2002, s. 29). Başka bir deyişle, Walker'ın epistemik anayasal çoğulculuğu, ulus-devletler, AB veya diğer kuruluşlar tarafından ileri sürülen bu farklı anayasal iddiaların epistemik olarak bağdaşmaz olarak anlaşılması gerektiğini, yani hiçbir sistemin diğerleri üzerinde nihai otorite iddia edemeyeceğini ileri sürmektedir. Bunun yerine, her biri kendi bağlamı içerisinde geçerli bir şekilde işlemektedir.

Epistemik çoğulculuk, tüm anayasal iddiaların meşru söylemin bir parçası olarak nitelendirilebilmesi için karşılması gereken asgari standartları belirler. Bunlar arasında anayasal bir öz farkındalığın varlığı, temel yasal otorite (çoğulcu anlamda anlaşılmalıdır), belirlenmiş yetki alanı, yorumlayıcı özerklik, kurumsal bir yönetim yapısı, tanımlanmış üyelik kriterleri ve üyelerin çıkarlarını ifade etme mekanizmaları yer alır. Bu standartlar kasıtlı olarak geniştir, keyfi dışlamalardan kaçınırken çok çeşitli taleplerin dahil edilmesini sağlar (Walker, 2002, s. 32-3).

Walker'ın epistemik çoğulculuğu, açık uçlu diyalogu vurgulayarak ve dış hakemlikten kaçınarak, anayasal söylemi dinamik, agonistik bir sürece dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, sadece temel anayasal meseleler hakkında değil, aynı zamanda anayasal sistemlerin daha önce katı olan veya müzakere edilemeyen yönleri hakkında da sürekli

---

¹⁶Neil Walker, özellikle anayasal çoğulculuk, egemenlik ve Avrupa Birliği hukuku alanındaki çalışmalarıyla tanınan, kamu ve anayasa hukuku alanında önde gelen bir hukukçu ve teorisyendir.

müzakereyi teşvik eder. Nihai amaç, tartışmayı engellemeden farklı ve çoğu zaman çelişkili perspektifleri barındıran daha kapsayıcı ve uyarlanabilir bir anayasal söylem yaratmaktır (Walker, 2002, s. 47).

Neil Walker epistemik çoğulculuk teorisini, hem geleneksel ulus-devlet vizyonunun hem de dönüştürücü AB vizyonunun meşru anayasacılık için asgari standartları karşıladığı Avrupa anayasal çerçevesine uygular. Ancak bu vizyonların epistemik çoğulculuk altında bir arada var olabilmeleri, birbirlerine ve diğer anayasal iddialara karşı aşağılayıcı tutumları terk etmelerine bağlıdır. Bu da birbirlerine karşı dışsal üstünlük iddiasında bulunmaksızın meşruiyetlerinin karşılıklı olarak tanınmasını gerektirir. Bu çerçevede ne hükümetler arası delegasyon görüşü (ulus-devletin üstünlüğünü savunan) ne de federal AB anayasacılığı görüşü (AB'nin üstünlüğünü savunan) üstün gelebilir. Bunun yerine, her ikisi de iddialarının eşit derecede meşru olduğunu ancak dışsal olarak üstün olmadığını kabul etmelidir (Jaklic, 2014, s. 37).

Epistemik çoğulculuk, tek bir anayasal vizyon için münhasır nihai otorite iddiasında bulunan monizmi reddeder. Daha önce monist uçların ikili karşıtlığı tarafından dışlanan çeşitli meşru anayasal anlayışlara alan açar. Teori, dışsal üstünlük iddialarını dışlayarak, yönetilebilir sınırlara sahip ortak bir tartışmayı teşvik etmeyi amaçlar. Bu kutuplaşmayı azaltır, katılımı teşvik eder ve derin fay hatlarının anayasal söylemi baltalamasını önler. AB'nin anayasal temeline ilişkin tartışmalar yoğun bir şekilde devam etse de epistemik çoğulculuk kapsayıcı ve yapıcı bir katılım için bir çerçeve sunmaktadır (Walker, 2002, s. 27).

Epistemik çoğulculuğun merkezinde “*bölgesel münhasırlık olmaksızın anayasal özerklik*” fikri yer almaktadır. Bu, AB ve üye devletler gibi birden fazla anayasal otoritenin, biri diğeri üzerinde nihai otorite iddiasında bulunmaksızın aynı topraklar üzerinde bir arada var olabileceği anlamına gelir. Bunların temel iddiaları kendi başlarına ve heterarşik olarak ilişkili kabul edilir, yani hiyerarşik bir hakimiyet olmaksızın paralel olarak var olurlar. Bu bir arada varoluş maddi olmaktan ziyade prosedüeldir ve sadece dış epistemik uyumsuzluğun tanınmasını gerektirir. Her bir otorite kendi iç iddialarını tanımlama ve dış sınırlamalara boyun eğmeden maddi alanları tekeline alma özgürlüğünü elinde tutar (Walker, 2003, s. 23).

Neil Walker'ın “Epistemik Çoğulculuk” teorisi, günümüzün karmaşık ve çok katmanlı dünyasında hiçbir siyasi veya hukuki sistemin diğerleri üzerinde mutlak üstünlük veya “dış geçerlilik” iddiasında bulunamayacağı önermesine dayanmaktadır. Walker'ın teorisinin Temel ilkelerini şu şekilde özetleyebiliriz:

- Asgari standartlar: Herhangi bir anayasal iddia, kurumsal bir yapıya sahip olma, vatandaşlık tanımı ve siyasi süreçlerin varlığı gibi temel kriterleri karşılamalıdır. Bu kriterler neyin meşru bir anayasal görüş olarak kabul edilebileceğini belirler.
- Epistemolojik eşitlik: Farklı anayasal iddialar birbirini tanımalı ve hiçbirinin epistemik veya dışsal olarak diğerinden üstün olmadığını kabul etmelidir.
- Bölgesel tekel olmadan özerklik: Walker'ın teorisi, farklı kurumların (üye devletler ve Avrupa Birliği gibi) ortak bir bölgede, herhangi birinin egemenlik veya anayasallık tekeli iddiasında bulunmadan bir arada var olabileceğini öne sürer.
- Tartışma için açık alan: Bu teori, karşıt görüşlerin birbirini dışlamak yerine ortak ve esnek bir alanda etkileşime girebileceği bir tartışma ve diyalog bağlamı sağlar.

1.7.3. Weiler ve Özsel (Somut) Çoğulculuk

MacCormick ve Walker gibi Joseph Weiler¹⁷ da Avrupa için en iyi anayasacılık anlayışını aramaktadır. Analiz, yazılarından onun da kaçınılmaz olarak temel düzeyde anayasal kaynaklar hiyerarşisine karşı soyut bir heterarşi fikrini benimsediğini anlamanın mümkün olduğunu gösterecektir. Joseph Weiler'in anayasal çoğulculuk teorisi, Avrupa devletlerinin farklı anayasal kimliklerini daha fazla entegrasyon çabasıyla uzlaştırmanın zorluklarını ele almaktadır. Weiler, hem ulusal hem de Avrupa anayasal tekçiliğini eleştirerek, her birinin kendi tarzında değerli kimlik sınırlarını bastırma ve hoşgörüsüzlük biçimleri yaratma riski taşıdığını savunmaktadır. Ulusal tekçilik, devlet egemenliğini ve münhasırlığını vurgulayarak ulusal kimliği koruyan ancak dışlama ve çatışmaya yol açabilecek sınırları teşvik eder. Avrupa tekçiliği ise bu sınırları birleşik bir Avrupa anayasal otoritesi altında eritmeye çalışmakta, evrensel insanlığı hedeflemekte ancak değerli farklılıkların silinmesi ve tekdüzeliğin dayatılması riskini taşımaktadır (Weiler, 1999, s. 91).

---

¹⁷Joseph Weiler 195 yılında doğmuş ve Güney Afrika'da büyümüştü. Avrupa Birliği hukuku, uluslararası kamu hukuku ve anayasa felsefesi alanlarında önde gelen hukukçu ve teorisyenlerden biridir. Egemenlik, Avrupa Birliği hukuku ve ulusal hukuk ile ulusötesi hukuk arasındaki etkileşime ilişkin derinlemesine ve etkili analizleriyle bilinmektedir.

Weiler, birliği teşvik ederken farklı kimliklerin bir arada varoluşunu tanıyan ve saygı gösteren anayasal hoşgörü ilkesine dayanan bir alternatif önermektedir. Bu ilke, kolektif bir Avrupa kimliği arayışının yanı sıra ulusal kimlik sınırlarının korunmasını ve yeniden tanımlanmasını da kapsamaktadır. Karşılıklı saygıyı ve özerklik ile entegrasyon arasında bir dengeyi vurgulamakta ve ulusal ya da Avrupa anayasal otoritesinin hakimiyetinden kaçınmaktadır. Anayasal meşruiyetin her iki kaynağı da eşdeğer ve heterarşık olarak ilişkili görölmekte, sınır ihlallerini önlemek için karşılıklı olarak birbirlerini ehlileştirmektedir (Weiler, 1995, s. 248).

Musa Kanundan¹⁸ ve felsefi yorumlardan yola çıkan Weiler, anayasal hoşgörüü, “ötekini” asimile etmeye çalışmak yerine, farklılığına saygı duyan ahlaki bir zorunluluk olarak çerçevesiliyor. Weiler bunu, bireyselliği korurken insanlığın ortak haysiyetini kabul etmenin bir yolu olarak görmektedir. Bu ilke, Avrupa'daki aktörler arasında kendi kendini sınırlama çağrısında bulunarak, onları giderek daha da yakınlaşan bir birlik içinde farklılıklarını korurken hem ulusal hem de toplumsal çıkarları göz önünde bulundurmaya teşvik etmektedir (Weiler, 1998, s. 61).

Weiler'in anayasal çoğulculuk vizyonu, Neil Walker'ın prosedürel çoğulculuğuyla tezat oluşturmakta, kimlik ve sınır sorunlarıyla esaslı bir şekilde ilgilenmeyi vurgulamaktadır. Weiler'in esaslı anayasal çoğulculuk kavramı, hassas bir denge kurarken hem ulusal hem de Avrupa kimliğinin unsurlarını muhafaza etmekte ısrar eder. Sonuç olarak, Weiler'in teorisi Avrupa anayasacılığına özğün bir yaklaşım sunmakta, çeşitliliği birlik içinde barındıran heterarşık bir çerçevede bir arada yaşamayı ve karşılıklı saygıyı savunmaktadır (Weiler, 1998, s. 91).

Joseph Weiler'in Avrupa anayasacılığı vizyonu çerçevesinde anayasal hoşgörü kavramı incelendiğinde ve Neil Walker'ın epistemik çoğulculuğu ile karşılaştırıldığında, her iki çerçevenin de heterarşıyı, yani anayasal otoritenin birden fazla kaynağının bir arada var olmasını benimsediği, ancak içerik ve yönelim bakımından farklılık gösterdikleri anlaşılmaktadır (Weiler, 1999, s. 243 & 1998, s. 60). Walker asgari usul kurallarını ve

---

¹⁸Musa Kanunu, geleneğe göre Tanrı tarafından Musa'ya Sina Dağı'nda verilen ve topluca Tevrat olarak bilinen İncil'in ilk beş kitabında (Yaratılış, Çıkış, Levililer, Sayılar ve Tesniye) kaydedilen kanun ve emirleri ifade eder. Modern hukuk teorisyenlerinden Joseph Weiler, Musa Kanunu'nun bir yandan “yabancıya” saygı ve sevgiyi teşvik ederken diğer yandan bireysel ve kolektif kimliği korumaya verdiği önemi vurgulamaktadır. Benzersiz kimliklerin korunması ile birlik ve karşılıklı saygının teşvik edilmesi arasındaki bu denge, genellikle hukuki ve felsefi düşünceye derin bir etik katkı olarak gösterilir.

sistemler arası tarafsızlığı vurgularken, Weiler etik değerlere dayanan daha zengin, maddi bir çerçeve önermektedir.

Weiler'in çoğulcu heterarşisi, tekçi anayasal geleneklerin belirli sınırlarını muhafaza ederken, bunları temel insani değerlerin ortak bir çekirdeği ile uyumlu olacak şekilde yeniden tanımlamaktadır. Bir Avrupa anayasasının meta anayasal özü olarak gördüğü bu değerler, bireysel sistemleri aşar ve hem yorumcuları hem de anayasa yapıcılarını bağlar. Walker'ın usule ilişkin tarafsızlığının aksine Weiler bu etik ilkeleri, farklı kimlikler arasında “ahlaklı bir yaşamı” ve karşılıklı saygıyı teşvik etmek için sabit, değiştirilemez temeller olarak öngörmektedir (Weiler, 1999, s. 340-1).

Weiler'in çerçevesinin merkezinde, anayasal hoşgörünün sadece bir arada yaşamayı değil, aynı zamanda karşıt perspektiflerin etik uzlaşmasını da içerdiği ve maddi bir çoğulculuk ürettiği fikri yer almaktadır. Bu çoğulculuk, Weiler'in kendi içinde amaç olarak gördüğü ve Avrupa projesi için gerekli olan çeşitli etik “yapı taşlarının” dengelenmesini ve rafine edilmesini vurgulamaktadır. Weiler için demokrasi vazgeçilmez bir araçtır, ancak nihai amaç değildir. Bunun yerine, nihai telos, terbiyeyi teşvik etmek, insan onurunu (ister teolojik ister seküler olarak görülsün) onurlandırmak ve özellikle “yabancı” ya da ötekine karşı etik ilişkileri teşvik etmektir (Weiler, 1998, s. 60-1).

Weiler'in Avrupa anayasacılığının temeli olarak etik amaçlara yaptığı vurgu, vizyonunu diğer çoğulcu teorilerden ayırmakta ve çoğulcu ancak uyumlu bir Avrupa kimliği inşa etmek için normatif bir çerçeve sağlamaktadır. Onun somut heterarşisi, salt prosedürel çoğulculuğun ötesine geçen dengeli, etik temelli bir anayasal düzen kurmayı amaçlamaktadır (Jaklic, 2014, s. 91).

Weiler'in çoğulculuğu hiyerarşik bir üstünlük dayatmaz, ancak özgürlük ve karşılıklı saygıyı vurgulayarak anayasal değerlerin gönüllü kabulünü davet eder. Bunu, itaat talep eden tekçi sistemlerle karşılaştırmaktadır. Nihayetinde Weiler, çoğulcu anayasal hoşgörünün hem birliği hem de çeşitliliği teşvik ettiği ve tekçi aşırılıkların tuzaklarından kaçındığı bir Avrupa tasavvur etmektedir (Weiler, 2009, s. 21).

Joseph Weiler'in “anayasal çoğulculuk” görüşü, Avrupa'da hukuki ve siyasi gücün tek ve nihai bir kaynağı olmadığı yönündedir. Bunun yerine, birbirleriyle etkileşim halinde olan ve hiçbirini diğerine göre öncelikli olmayan, eşit ve eşdeğer birçok yasal otorite kaynağı

vardır. Bu kavram “anayasal heteroarşi” olarak bilinir ve farklı güç kaynakları arasında bir arada var olma ve karşılıklı kabul anlamına gelir. Weiler, özellikle Avrupa'nın siyasi ve idari bağlamlarında bu bir arada varoluşun dayatılmaması, gönüllü olarak kabul edilmesi gerektiğine inanmaktadır. Weiler'in “anayasal çoğulculuk” teorisinin kilit noktaları şunlardır:

- Anayasal heterarşi: Bu kavram, hiçbirini diğerinden üstün olmayan birden fazla eşit ve bağımsız yasal otorite kaynağının varlığını ifade eder. Bu kaynaklar birbirleriyle etkileşim halindedir ve bir arada bulunurlar.
- Gönüllü kabul: Bu çoklu yapı herhangi bir şekilde dayatılmaz, aksine toplum ve hükümet üyeleri tarafından gönüllü olarak kabul edilir ve birbirleriyle etkileşimde bulunmanın bir yolu olarak kullanılır.
- Denge ve karşılıklı saygı: Bu teorisinin amacı, farklı yasal otorite kaynakları arasında bir denge oluşturmak ve bunlar arasında karşılıklı saygıyı teşvik etmektir. Hiçbir kaynak tek taraflı olarak diğerine hükmetmemelidir.
- Gücün kötüye kullanımının azaltılması: Weiler, anayasal çoğulculuk teorisinin özellikle Avrupa tarihinde gözlemlendiği gibi gücün kötüye kullanılmasını ve baskıyı önlemek için tasarlandığına inanmaktadır. Bu yapı hegemonik eğilimleri etkin bir şekilde önlemektedir.
- Anayasal Hoşgörü Teorisi: Weiler, bu teorisinin pratikte ve hükümetin ve yargının çeşitli kademelerindeki günlük karar alma süreçlerinde uygulanması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu tür kararlar, farklı ülkeler arasındaki ortak çıkarlara ve bir arada yaşamaya saygı gösterecek şekilde alınmalıdır.

1.7.4. Maduro ve Yorumlayıcı ve Katılımcı Çoğulculuk

Miguel Maduro,¹⁹ çoğulcu bir çerçeve lehine geleneksel monist yaklaşımı açıkça reddederek Avrupa'da anayasacılık konusunda benzersiz bir bakış açısı sunmaktadır. MacCormick, Walker ve Weiler gibi Maduro da heterarşik olarak bir arada var olan anayasal otoriteler -ulusal ve AB- fikrini desteklemektedir. Ancak Maduro'nun yaklaşımı, çoğulculuğun teorik temellerinden ziyade pratik işleyişine vurgu yaparak farklılaşmaktadır. Maduro'nun odak noktası, çoğulculuğun anayasal yorumu nasıl

---

¹⁹Miguel Poiares Maduro, kamu hukuku, Avrupa Birliği hukuku ve karşılaştırmalı anayasa hukuku alanlarında uzmanlaşmış tanınmış bir Portekizli hukukçu ve teorisyendir. Anayasal çoğulculuk, ulusötesi egemenlik ve demokrasinin hukuk yapıları üzerindeki etkilerine ilişkin öncü analizleriyle tanınır.

şekillendirdiği ve Avrupa'nın anayasal düzenlerinde katılım ve temsili nasıl yeniden tanımladığıdır. Bu pratik yönelim, önceki teorilerden farklı olarak anayasal heterarşinin belirli bir versiyonunu vurgulamaktadır (Maduro, 2014, s. 501).

Maduro, Avrupa'daki çeşitli ve çoğu zaman birbiriyle çelişen anayasal sesleri kabul eden açıklayıcı çoğulculuğu ve bu sesler arasındaki hiyerarşik ilişkileri reddeden normatif çoğulculuğu savunmaktadır. Hukuk düzenlerini ve bunların altında yatan değerleri korumak için bu hiyerarşik olmayan dinamiğin yapıcı bir şekilde yönetilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Maduro'ya göre, ortak bir Avrupa hukuk düzeni, ulusal ve AB anayasacılığını dengeleyen hiyerarşik olmayan bir çerçeve aracılığıyla bu sesleri bütünleştirir (Maduro, 2014, s. 522-2).

Maduro'nun katkıları Avrupa anayasal çoğulculuğunun iki boyutunu ortaya koymaktadır: anayasal yoruma rehberlik eden çerçeve ilkelere dayanan yorumlayıcı çoğulculuk ve meta-anayasal düzende katılım ve temsili artıran katılımcı çoğulculuk. Bu boyutlar birbirini tamamlayıcı nitelikte olup, teorik “neden”den ziyade pratik “nasıl” ile ilgilenen kapsamlı bir çoğulculuk vizyonu oluşturmaktadır. Buna ek olarak, onun anlayışı çoğulcu çerçevede “kimin karar vereceği” gibi daha dar bir konuyu ele almaktadır (Jaklic, 2014, s.103). Alana yaptığı katkıları bir bağlama oturtmak için fikirlerinin ve diğer çoğulcu yaklaşımların daha geniş bir teorik değerlendirmesi aşağıda yer almaktadır.

Maduro, AB ve ulusal mahkemeler arasındaki ihtilaflarda kritik öneme sahip yargı yetkisi konusunu ele almaktadır. Başlangıçta, “kimin karar vereceğine kimin karar vereceği” sorusunun açık kalmasını ve hukuk düzenleri arasında karşılıklı düzenlemelerin teşvik edilmesini önermektedir. Ancak daha sonra bir yetki paylaşımı önermektedir: ulusal mahkemeler yalnızca anayasal çıkış riskini doğurabilecek sistemik ihtilaflarda nihai yetkiye sahip olabilirken, ABAD diğer tüm davalarda yetkiyi elinde bulundurmaktadır. Bu nüanslı duruş, her iki mahkemenin de sınırları eşit şekilde yorumlaması anlamında soruyu “açık” bırakır, ancak diğer çoğulcu teorilerde olduğu gibi radikal bir şekilde açık değildir.

Yorumsal Çoğulculuk: Miguel Maduro'nun yorumlayıcı çoğulculuk çerçevesi, Avrupa'nın anayasal aktörleri arasında söylem için ortak bir temel oluşturmayı, farklı anayasal kimliklere saygı gösterirken Avrupa hukuk düzeni içinde tutarlılık ve bütünlüğü teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Maduro, tüm aktörlerin bu yorumlayıcı ilkelere gönüllü olarak

uyması gerektiğini vurgulayarak, kapsayıcılığı ve karşılıklı saygıyı teşvik eden çoğulculuk için gerekli bir sınır oluşturmaktadır (Maduro, 2014, s. 524).

İlk ilke, anayasal düzenlerin birbirlerinin kimliklerine saygı göstermelerini ve kendi kaderini tayin hakkının diğer hukuk sistemlerinin meşruiyetine zarar vermemesini sağlamalarını gerektirmektedir. Bu karşılıklı saygı, anayasal aktörlerin birbirlerinin iddialarını dikkate almalarını ve bunlara uyum sağlamalarını gerektirir (Maduro, 2014, s. 527). İkinci ilke, anayasal aktörlerin kararlarını bütünleşmiş bir Avrupa hukuk düzeni bağlamında gerekçelendirmelerini zorunlu kılarak karar alma sürecinde tutarlılığa odaklanır. Bu tutarlılık hem ulusal mahkemeleri Avrupa Adalet Divanı ile uyumlu hale getirerek dikey olarak hem de ulusal mahkemeleri diğer üye ülkelerdeki muadillerinin kararlarını dikkate almaya teşvik ederek yatay olarak işler ve böylece yasal parçalanmayı önler (Maduro, 2014, s. 522-3).

Üçüncü ilke olan evrenselleştirilebilirlik, kararların tüm anayasal aktörler için evrensel olarak uygulanabilir terimlerle gerekçelendirilmesini gerektirerek tutarlılığı genişletir. Bu ilke, özneler arası muhakemeyi vurgulayarak, farklı hukuk düzenlerinin perspektiflerini, kendi belirledikleri kimliklerinden ödün vermeksizin barındıran kararları teşvik eder (Maduro, 2014, s. 529). Öncelikli olarak ulusal mahkemelere yönelik olsa da, Avrupa mahkemelerine zımnen uygulanması Maduro'nun çerçevesindeki potansiyel bir boşluğa işaret etmektedir.

Maduro'nun yorumlayıcı çoğulculuğu, anayasal ikilemlere esaslı çözümler dikte etmekten ziyade yorumlayıcı süreci şekillendirmeye odaklanmaktadır. Bu prosedürel vurgu, anayasal kimliklerin içeriğini ele alan maddi çoğulculuk ile tezat oluşturmaktadır. Maduro, anayasal söylemin “nasılına” öncelik vererek, anayasal aktörlere doğru yorumsal soruları çerçeveleme konusunda rehberlik etmeye çalışmakta, ‘ne’ ve “kimin karar vereceğine kimin karar vereceği” konularını çoğulcu teorinin diğer alanlarına bırakmaktadır (Jaklic, 2014, s. 108).

Katılımcı çoğulculuk: Maduro, ulus ötesi alanda Avrupa anayasacılığının, ulusal sınırları aşan karar alma süreçlerine daha geniş ve daha eşit katılım için kanallar yaratarak meşruiyet eksikliklerini giderebileceğini savunmaktadır. Bu süreçler genellikle vatandaşlara söz hakkı tanımadan onları etkilemekte, elitlerin ve çok uluslu çıkarların lehine işlemektedir. Maduro ulusötesi demokrasiyi, uluslar arası davalar ve eşitlikçi ulusal

mahkeme katılımı gibi mekanizmalar yoluyla kapsayıcılığı teşvik etmek olarak öngörmektedir (Jaklic, 2014, s. 113).

Maduro'nun çoğulcu vizyonu yorumlayıcı ve katılımcı çoğulculuğun birbirine bağılılığı üzerine kuruludur. Yorumlayıcı kurallar söylemin çerçevesini oluştururken, katılımcı çoğulculuk demokratik kapsayıcılığı teşvik ederek söylemin anlamlı kalmasını sağlar. Bununla birlikte, Maduro belirli demokratik sonuçlar öngörmez, bunun yerine katılımcı minimuma organik olarak ulaşmak için yorumlayıcı mekanizmaya güvenir. Maduro'nun teorisi nihayetinde daha kapsayıcı ve eşitlikçi bir anayasal diyalogu mümkün kılarak, tekçi anayasal sistemlerdeki eksiklikleri gidererek ve Avrupa anayasal düzeninin meşruiyetini zenginleştirerek demokrasiyi geliştirmeyi amaçlamaktadır (Jaklic, 2014, s. 114).

Maduro'nun Anayasal Çoğulculuk teorisi, Avrupa'daki farklı kurumlar ve toplumlar arasında karşılıklı saygı ve özerklik olması gerektiği önermesine dayanmaktadır. Madero, katılım ve eşit temsilin önemini vurgulamakta ve bunu Avrupa yasaları ve yasal prosedürlerine dahil edilmesi gereken demokratik değerin bir parçası olarak görmektedir. Maduro'un “anayasal çoğulculuk” teorisinin kilit noktaları şunlardır:

- Karşılıklı Eşit Saygının Özdeğeri: Madero, tüm kurumların ve toplumların birbirlerine saygı duyması ve özerk karar alma süreçlerine dikkat etmesi gerektiğine inanmaktadır. Bu saygı, herkesin karar alma sürecine katıldığını hissetmesini sağlayacak şekilde olmalıdır.
- Katılımcı ve Yorumlayıcı Çoğulculuk: Maduro çoğulculuğun iki yönünü önermektedir: Katılımcı; Karar alma süreçlerinin farklı bakış açılarını ve ihtiyaçları yansıtabilmesi için tüm toplumlar ve kurumlar demokratik süreçlere aktif olarak katılmalıdır. Yorumsal; Yasaların yorumlanmasında farklı toplumların görüş ve değerlerinin çeşitliliği dikkate alınmalı, böylece hiçbir kurum veya topluluk kendini dışlanmış hissetmemelidir.
- Açık ve kapsayıcı demokrasi: Maduro demokrasiyi güçlendirmeyi hedefliyor, ancak bunu sadece katılımı genişleterek değil, aynı zamanda kararların farklı gruplar üzerindeki etkisini göz önünde bulundurarak ve herkes için adil temsili sağlayarak yapmayı hedefliyor.

- Merkezi olmayan yorumlama: Maduro, farklı kurumların (mahkemeler veya parlamentolar gibi) birbirleriyle etkileşim içinde olması ve kararların merkezi ve sabit bir yorumla değil, etkileşimli olarak alınması gerektiğine inanmaktadır.
- Weiler ve Walker ile karşılaştırdığımızda Weiler, anayasal çoğulculuğu, ahlak ve adaletin ahlaki temellerini vurgulayarak, temel değerlere dayalı olarak görmektedir. Çatışmaların çözümünü, yasal düzenler arasında eşitliği korurken otoriteyi dengeleyen çoğulcu kurumlar aracılığıyla öngörür. Walker'ın epistemik çoğulculuğu, Maduro'nunki gibi, prosedürel yönle odaklanır ancak normatif sınırları belirlemekten kaçınır. Ancak Maduro, çoğulculuğun uygulanamaz hale gelmesini önlemek için daha katı normatif sınırlar getirerek yaklaşımını hem Walker'ın hem de Weiler'in çerçevelerinden ayırmaktadır. Maduro'nun anayasal çoğulculuk anlayışı böylece yorumlayıcı süreçler ile katılımcı ilkelerin kesiştiği noktada işlemekte ve AB içindeki yasal ve anayasal çatışmaların çözümüne yönelik benzersiz, sınırlı bir yaklaşım yaratmaktadır.

1.7.5. Kumm ve Kurumsal Çoğulculuk

Mattias Kumm'un²⁰ anayasal çoğulculuk üzerine çalışmaları, Avrupa'nın gelişen yasal çerçevesinin geleneksel tekçi yapılara bağlı kalmak yerine çoğulcu bir yaklaşım gerektirdiğini savunarak anayasal tekçilikle karşılaştırmaktadır. Kumm'un çoğulculuk yorumu öncelikle yetki sorunlarına odaklanmaktadır: karar verme yetkisine kimin sahip olduğu ve yetki çatışmaları ortaya çıktığında son sözü kimin söyleyeceği. Kumm'un bakış açısı, Avrupa anayasal bağlamında kendine özgü çoğulculuk vizyonunu çerçeveleyen karmaşık bir değerler ve ilkeler etkileşimini bütünleştirmektedir (Kumm, 1999).

Kumm'un anayasal çoğulculuk anlayışı, öncelikle çoğulculuğun “kim” yönüne odaklandığı için diğer teorisyenlerden önemli ölçüde ayrılır - kendi anayasal düzenleri arasındaki çatışmalarda ulusal veya Avrupalı hangi kurumun nihai yetkiye sahip olduğunu belirler (Kumm, 2005). “Kurumsal çoğulculuk” olarak adlandırılan bu odak, ‘ne’ (anayasal çoğulculuğun somut kimliği) veya “nasıl” (anayasa hukukuna yönelik daha geniş yorumlayıcı yaklaşımlar) gibi temaları vurgulayan diğer yorumlardan ayrılır.

---

²⁰Matthias Kumm, uluslararası hukuk, Avrupa Birliği hukuku, hukuk felsefesi ve karşılaştırmalı anayasa hukuku alanlarında uzmanlaşmış bir Alman hukukçu ve teorisyendir. Uluslararası anayasa hukuku, insan hakları ve ulusal hukuk ile ulusötesi hukuk arasındaki etkileşime ilişkin yenilikçi görüşleriyle bilinmektedir.

Kumm, çoğulcu yaklaşımını destekleyen üç temel ilkenin ana hatlarını çizmektedir. İlk olarak, Hukukun Üstünlüğünün genişletilmesi ilkesi, uluslararası yasaların yeknesak bir şekilde uygulanmasını vurgulayarak Avrupa düzeyinde entegrasyonu ve öngörülebilirliği teşvik etmektedir. Bu ilke, Avrupa Adalet Divanı'nın uluslararası mahkemelerin anayasal konularda anayasal denetim ve nihai otorite üzerinde yargı yetkisine sahip olmasını savunan tekçi duruşuyla uyumludur (Kumm, 1999, s. 375).

İkinci ilke olan *liberal-demokratik* Yönetişim, demokratik meşruiyete, bireysel hakların ve ulusal kendi kaderini tayin hakkının korunmasına öncelik verir. Bu ilke, demokratik hesap verebilirlik ve ulusal egemenlik değerlerini yansıtarak uluslararası aşırı erişimle ilgili ulusal endişeleri ele alarak birincisine karşı koyar (Kumm, 1999, s. 376).

Üçüncü ilke olan *anayasal uyum*, ulusal ve Avrupa hukuk düzenleri arasındaki gerilimi uzlaştırmaya çalışır. Bu ilke, mahkemelerin uyuşmazlıkları hem ulusal hem de Avrupa anayasal ilkelerini göz önünde bulundurarak yorumlamalarını ve daha geniş Avrupa yasal çerçevesinin normatif taahhütleriyle uyumlu çözümler için çaba göstermelerini gerektirir. Yargıçlar, Avrupa'daki çoğulcu anayasacılık anlayışını yansıtacak şekilde, bu sistemleri uyumlu hale getirecek yorumlar yapmaya teşvik edilmektedir (Kumm, 1999, s. 376).

Kumm'un çerçevesi, ABAD ve üye devlet mahkemeleri arasındaki ilişkileri yönetmek için en iyi doktrinlerin, bu üç ilkeyi tam anlamıyla dengeleyen doktrinler olduğunu vurgulamaktadır. Kumm'un çoğulculuğu katı hiyerarşilerden kaçınmakta, bunun yerine normatif tutarlılık ve pratik adalete ulaşmak için yasal düzenlerin dinamik bir etkileşimini teşvik etmektedir. Kumm'un çoğulcu anlayışı, erken ve geç dönem çalışmalarının sentezlenmesiyle, Avrupa'daki anayasal çatışmalara yönelik, daha geniş çoğulcu söylem içinde yer alan, incelikli ve bağlama duyarlı bir yaklaşım olarak ortaya çıkmaktadır (Jaklic, 2014, s. 127).

Otorite kimin olduğunu hakkında, Mattias Kumm'un çoğulcu anlayışı, anayasal konularda yargı yetkisine odaklanarak iki aşamada gelişmektedir. İlk aşamada Kumm, AB hukukunun anayasaya uygunluğu konusunda karar verme yetkisinin kime ait olduğu sorusunu ele almaktadır - ABAD veya üye devletlerin en yüksek mahkemeleri. Hukukun üstünlüğünün genişletilmesi ilkesi ve Avrupa hukuk düzeninin üstünlüğü göz önüne alındığında, üye devlet mahkemelerinin AB hukukunu anayasal denetime tabi tutma yetkisine sahip olmaması gerektiğine dair genel bir varsayım önermektedir. Ancak bu

varsayım, AB düzeyinde temel anayasal ilkelere ilişkin yeterli güvencenin bulunmaması halinde, demokratik meşruiyet ilkesi ileri sürülerek yürütülebilir. Bu durum, AB uygulamalarının temel anayasal değerleri yeterince koruyamaması halinde ulusal mahkemelerin yargı yetkisini ileri sürebileceği bir yargı yetkisi dengesi yaratmaktadır (Kumm, 1999, s. 377-8).

Bu çerçevede Kumm, hem ABAD'ın hem de üye devlet mahkemelerinin aynı konularda yargı yetkisine sahip olabileceği yargısal örtüşme kavramını ortaya koymaktadır. Bu çakışma, AB yasal uygulamalarının anayasal ilkeleri korumada kalıcı yapısal eksiklikler göstermesi gibi belirli durumlarda haklı görülebilir. Kumm, ulusal mahkemelerin yalnızca bu tür eksikliklerin belirgin olduğu ve temel haklar veya demokratik yönetim için risk oluşturduğu alanlarda müdahale etmesi gerektiğini belirtmektedir (Kumm, 1999, s. 378).

İlk örtüşme alanı, temel hakları ilgilendiren davalarla ilgilidir. Kumm, yeterli güvence ilkesinin makul bir uygulamasına örnek olarak Alman Federal Anayasa Mahkemesi'nin Solange II doktrinini²¹ göstermektedir. Bu yaklaşıma göre, bir ulusal mahkeme, temel hakların AB düzeyinde korunmasının ulusal standartlarla “esasen karşılaştırılabilir” olmadığını tespit ederse yargı yetkisini ileri sürebilir (Kumm, 1999, s. 378).

İkinci örtüşme alanı, ulusal siyasi özerkliğin bütünlüğüne odaklanan yasama yetkisiyle ilgilidir. Kumm, AB yasama tasarruflarının makul bir yargı yetkisi temelinden yoksun olması ve ulusal düzeyde demokratik meşruiyete zarar vermesi durumunda ulusal mahkemelerin müdahale etmesi gerektiğini savunmaktadır. Temel haklar davalarındaki yaklaşıma benzer şekilde, ulusal mahkemeler ancak AB düzeyinde yasama yetkisinin haksız yere gasp edilmesini önleyecek yeterli güvenceler yoksa yargı yetkisini kullanmalıdır. Burada da, ulusal mahkemelerin bu endişeleri gidermek için ABAD'ın yanında devreye girmesiyle yargısal çakışma ortaya çıkmaktadır (Kumm, 1999, s. 379).

Kumm, ne ABAD'ın ne de üye devlet mahkemelerinin tekçi anlamda anayasaya uygunluğun nihai hakemi olarak hizmet etmediği sonucuna varmaktadır. Bunun yerine, anayasal çoğulcu bir temeli yansıtacak şekilde, her biri kendi hukuk düzenleri içerisinde nihai yetkiye sahiptir. Bu çoğulculuk, ulusal ve Avrupa hukuk sistemleri arasında işbirliği

---

²¹İkinci bölümde incelenecektir.

ve dengeyi vurgulayarak tekil bir nihai otorite ihtiyacını ortadan kaldırır (Jaklic, 2014, s.135) .

Mattias Kumm tarafından ortaya atılan anayasal çoğulculuk teorisi, bu durumda kurumsal çoğulculuk, ulusal ve uluslararası hukuk sistemlerinin nasıl etkileşime girdiğini ve bir arada var olduğunu vurgulamak içindir. Bu anlayış, mutlak bir hiyerarşi kurma zorunluluğu olmaksızın kurumsal işbirliği yoluyla aralarındaki çatışmaları yönetmeyi amaçlamaktadır. Kumm'un kurumsal çoğulculuğunun temel noktaları şunlardır:

- Mutlak Hiyerarşi Yoktur: Bu yaklaşıma göre, hiçbir hukuk sistemi - ne ulusal ne de AB - diğerinden mutlak olarak üstün kabul edilmez. Her iki hukuk sisteminin de kendi özerklik ve meşruiyet alanları vardır, ancak bunun işbirliği ve etkileşim perspektifi içinde korunması gerekir.
- Kurumsal Etkileşim: Kumm, ulusal ve uluslararası kurumların - sırasıyla anayasa mahkemeleri ve ABAD - yapıcı tartışma ve sürekli etkileşim yoluyla herhangi bir hukuki soruna ortak çözümler getirebileceğini düşünmektedir.
- Özerkliğin Tanınması: Ulusal ve uluslararası sistemlerin özerkliğine saygı gösterilmeli, ancak bu tam bir ayrılık anlamına gelmemeli; insan hakları ve demokrasiyi kapsayan ortak temeller ilkesi üzerinde çalışmalıdırlar.
- Çatışmalar İşbirliği Yoluyla Çözölmelidir: Kumm, hukuk sistemleri arasında ciddi çatışmalar olması durumunda, bunların bir sistemin yasalarının diğerine dayatılması veya tamamen reddedilmesi yerine, tartışma ve kurumsal uzlaşma yoluyla çözölmelerini önermektedir.
- Bir Temel Olarak Temel Haklar: Kumm, insan hakları ve demokratik ilkeler gibi temel hakların, farklı sistemlerin etkileşime girdiği ortak bir temel olabileceği argümanını ortaya koymaktadır.

1.8. Anayasal Çoğulculuk ve Eleştiriler

Önceki bölümde tartışıldığı gibi, MacCormick tarafından ortaya atılan ve Walker tarafından detaylandırılan temellerden bu yana, anayasal çoğulculuk literatürü, Julio Baquero Cruz'un eleştirel de olsa bir 'hareket' olarak nitelendirdiği noktaya kadar önemli ölçüde büyümüştür (Cruz, 2008, s. 389). Weiler, anayasal çoğulculuğu, çoklu yorumlara izin veren, 'dikkat çekici derecede az tanımlanmış' bir kavram olarak tanımlamaktadır (Weiler, 1995, s. 248). Ancak Jaklic, bu çoğulculuğun Avrupa'da baskın olduğu düşünölse

de, bu kavram altındaki katkıların çok farklı ve çoğu zaman çelişkili projeler olduğunu vurgulamaktadır. Jaklic, hatalı katkıları eleyerek ve kalanları sentezleyerek alanın çok kaotik olduğu suçlamasını reddetmektedir (Jaklic, 2014, s. 6).

Tartışma, anayasal çoğulculuk, özellikle de bu çoğulculuğun ulusal anayasa mahkemeleri ve ABAD ile etkileşimi üzerine odaklanıyor. Bobic, hukuki bağlamlarda monizm ve düalizmi karşılaştırarak anayasal çoğulculuğun geçerliliğini koruduğunu savunmaktadır (Bobic, 2017). Monizm, ulusal ve uluslararası hukuk arasında bölünmez bir ilişkiye işaret ederken, düalizm bunları ayırır ve uluslararası hukukun geçerliliği için birleştirme gerektirir. Walker, bunu felsefi bir terim olarak ‘tikelciliği’ ortaya atarak eleştirmekte ve yasaların etkileşimi konusundaki seçimi ulusal bir iç karar olarak çerçevelemektedir.²² Bu konuları göz önünde bulundurarak, bu bölümde anayasal çoğulculuğun eleştirisi konusu ele alınmaktadır.

Bazı eleştirmenler anayasal çoğulculuğu, anayasacılık ile çoğulculuğun bağdaşmaz olduğunu söyleyerek eleştirmektedirler. Heterarşiye benzeyen çoğulculuk, aktörler veya sistemler arasındaki güç dinamiklerinin dikey değil yatay ilişkiler sergilediği durumları ifade eder. Baquero Cruz, ‘heterarşi’ terimini, modernite karşıtlığıyla ilişkilendirdiği modası geçmiş ‘hiyerarşi’ terimine kıyasla cazip olarak algılanması nedeniyle eleştirmektedir (Cruz, 2016, s. 372). Oxford İngilizce Sözlüğü’nün ‘heterarşi’yi modası geçmiş olarak nitelendirdiğini, ancak Ana Bobic’in sıralanmamış ilişkileri vurgulayan ilgili bir antropolojik tanım sunduğunu belirtiyor (Bobic, 2017, s. 1407). Bu heterarşik çoğulculuk, anayasal çoğulculuğun temel kaygısı olan sıralı bir şekilde dağıtılmış tek bir nihai güç kaynağı ortaya koyan hiyerarşik monizm ile keskin bir tezat oluşturmaktadır. Tarihsel olarak, hukuki çoğulculuk, hukuk sistemlerinin bir arada varoluşunu anlamak için çoklu çerçeveler sunar. Bununla birlikte, bazıları anayasacılığın tekçilikle uyumlu olduğunu ve çoğulculuğa karşı konumlandığını savunmaktadır.

Anayasal çoğulculuğun yukarıdaki tanımları Krisch için temelde uyumsuzdur. Krisch’e göre anayasacılığın birliği çoğulculuk ve heterodoksiden ziyade tekçilik ve hiyerarşiyi gerektirir, dolayısıyla anayasacılık çoğulculukla bağdaşmaz. Sonuç olarak, “anayasal

---

²²Walker’in teorisi önceki bölümde detaylı olarak tartışılmıştır.

çoğulculuk”tan bahsetmek anlamsızdır ve üzerinde çok fazla zaman ve entelektüel çaba harcanmış imkansız bir teorik çıkmaz sokaktan başka bir şey değildir (Krisch, 2010).

Krish, anayasacılığın çok dar bir tanımını yaparak çoğulculuk ve anayasacılığın bağdaşmaz olduğu sonucuna varıyor. Ancak anayasacılığın daha geniş bir tanımını kabul edersek, çoğulculuk ve anayasacılığın sadece uyumsuz olmadığı değil, aynı zamanda birbirini tamamlayabileceği sonucuna varabiliriz. Anayasacılık iktidarın sınırlandırılması anlamına gelir ve bu sınırlandırma çeşitli kaynaklardan gelebilir. Yasalara ek olarak, gelenekler, sosyal kurumlar ve uluslararası anlaşmalar da iktidarı sınırlama işlevi görebilir. Çoğulculuğun sürdürülebilir bir şekilde var olabilmesi için her bir güç merkezinin gücünü sınırlandıracak mekanizmalara ihtiyaç vardır. Bu mekanizmalar anayasalcılığı yaratabilir (Flynn, 2019, s. 14-15).

Baquero Cruz, Avrupa'da anayasal çoğulculuğa yönelik mevcut yaklaşımın güçlü bir eleştirmenidir. Bu yaklaşımın ulusal farklılıklara ve çeşitliliğe yeterince dikkat etmediğine ve bunun yerine tek, merkezi bir anayasa modeline çok fazla dayandığına inanıyor. Başka bir deyişle, bu yaklaşım gerçek çoğulculuğa katkıda bulunmak yerine, sadece ulusal devletlerin gücünü artırmaya hizmet etmiştir (Cruz, 2016, s. 372). Baquero Cruz'un en önemli eleştirileri aşağıdaki gibidir:

- Anayasal şovenizmin teşvik edilmesi: Mevcut çoğulculuk yaklaşımının aslında milliyetçi duyguları ve ulusal üstünlüğü güçlendirmeye yardımcı olduğuna inanmaktadır. Bu durum Avrupa Birliği'nin zayıflamasına ve üye devletler arasındaki gerilimin artmasına yol açabilir.
- Anayasal çerçeve üzerinde devlet hakimiyeti: Baquero Cruz, bu yaklaşımda ulusal devletlerin baskın bir rol oynadığını ve bunun da anayasanın farklı ve çoğulcu yorumları için manevra alanının azalmasına yol açabileceğini düşünmektedir (Cruz, 2016, s.357- 364).

Buna karşılık Baquero Cruz'un eleştirmenleri, ulusal kimliğin ve ulusal anayasaların korunmasının esas olduğunu ve bunun çoğulculuk fikriyle çelişmediğini ileri

sürmektedirler. Avrupa Birliği Antlaşması'nın 4(2) maddesi²³ de ulusal yasaların önemini giderek daha fazla kabul etmektedir.

1.9. Farklı Devlet Şeklerinde Çoğulculuğun Görünümü

Eleştirmenlerin anayasal çoğulculuğu reddetmesi, kökleri erken modern Avrupa devlet inşasına dayanan temelci bir egemenlik görüşünü yansıtmaktadır. Bu görüş egemenliğin düzen için gerekli, mutlak ve bölünmez bir unsur olduğunu varsayar. Ancak bu bölüm, anayasal çoğulculuğun hem AB gibi uluslarüstü oluşumlarla hem de ulus-devletlerle sadece uyumlu değil, aynı zamanda bu oluşumların doğasında var olduğunu savunmaktadır. Devletler içinde de birbiriyle çelişen nihai otorite iddiaları ortaya çıkmakta, bu da tüm ihtilafları çözecek tek bir nihai norm kavramını savunulamaz hale getirmektedir. Eleştirmenlerin egemenlik konusunda mutlakiyetçi bir bakış açısına bağlı kalmaları, doğası gereği çoğulcu olan modern anayasa hukuku düzeniyle uyuşmamaktadır.

Bu argümanı desteklemek için bu bölümde iki yönetim modeli incelenmektedir. İlk olarak federalizm, anayasal çoğulculuğun bölünmüş anayasal otoriteye sahip sistemlere özgü olduğunu göstermektedir. Örneğin, İç Savaş'tan önceki Amerikan federalizminde, nihai otorite iddiaları en başından beri tartışmalıydı. Benzer dinamikler Avrupa federalizminde de mevcuttur ve bu da rekabet halindeki anayasal iddiaların sürekliliğini vurgulamaktadır. İkinci olarak, üniter devletlerde bile anayasal yorum konusundaki anlaşmazlıklar nihai otorite konusunda rakip görüşlere yol açmaktadır. Bu tür yorumsal anlaşmazlıklar, basitleştirilmiş anayasal çerçevelerde bile anayasal çoğulculuğun var olduğunu göstermektedir.

1.9.1. Federal Devlet

AB'nin sahip olduğu anayasal çoğulculuğun tarihte tek bir örneği olmadığını göstermek için federalizme bakarak işe başlamalıyız. Böylece federal deneyimlerin, AB'de görülenlere benzer şekilde nihai otoriteye yönelik rekabetçi iddialar gösterdiği tartışılacaktır. Federalizmin tanımını yapmak kolay bir iş değildir. Genellikle federal

---

²³The Union shall respect the equality of Member States before the Treaties as well as their national identities, inherent in their fundamental structures, political and constitutional, inclusive of regional and local self-government. It shall respect their essential State functions, including ensuring the territorial integrity of the State, maintaining law and order and safeguarding national security. In particular, national security remains the sole responsibility of each Member State. **Treaty on European Union - Official Journal C 191, 29/07/1992 P. 0001 – 0110**

devletle ilişkilendirilse de, güçlü bir ademi merkeziyetçilikle karakterize edilen belirli bir devlet biçimidir. Federalizm çeşitli şekillerde tanımlanabilir. Örneğin Daniel Elazar'ın anlayışına göre “federalizm, ortak yönetim ve özerkliği, ortak kurallar altında işbirliğini ve özerkliği birleştiren bir yönetim sistemidir.” (Elazar, 1987, s. 5) Carl Friedrich bunu dinamik bir süreç olarak tanımlamıştır: “bir siyasi topluluğun federalleşmesi süreci, yani bir dizi ayrı siyasi topluluğun çözümler üretmek, ortak politikalar benimsemek ve ortak sorunlar hakkında ortak kararlar almak için düzenlemelere girmesi süreci ve tersine, üniter bir siyasi topluluğun federal olarak örgütlenmiş bir bütün halinde farklılaşması sürecidir.” (Friedrich, 1968, s.7). Daniel Halberstam'ın federalizm tanımı, federalizmi anayasacılıkla yakından ilişkilendirerek, anayasal olarak temellendirilmiş özerklik ve yetkiye sahip birden fazla hükümet düzeyinin bir arada var olmasını vurgulamaktadır (Halberstam, 2012, s. 580).

(Lijphart, 1999)' a göre federalizm, siyasi gücün anayasal olarak merkezi bir otorite ile eyaletler veya iller gibi bölgesel veya ulus-altı birimler arasında paylaştırıldığı bir hükümet sistemi olarak tanımlanmaktadır. Bu bölünme, bölgesel hükümetlerin merkezi hükümet tarafından kolayca değiştirilemeyecek bir özerklik derecesine sahip olmalarını sağlamak üzere tasarlanmıştır. Lijphart federalizmi uzlaşma demokrasisinin kilit bir özelliği olarak görmektedir çünkü federalizm gücün dağılımını teşvik etmekte ve farklı grupların bir siyasi sistem içinde temsil edilmesini kolaylaştırmaktadır. Paylaşılan yönetişime olanak tanır ve farklı bölgelere ulusal karar alma süreçlerinde söz hakkı vererek azınlık çıkarlarını korur. İki meclisli yasama organları ve anayasa mahkemeleri gibi mekanizmalar aracılığıyla federalizm, özellikle önemli etnik, dilsel veya kültürel çeşitliliğe sahip toplumlarda siyasi istikrarı ve kapsayıcılığı destekler.

Neil Walker federalizm ve egemenliği uyumlaştırmanın anahtarı olarak iç ve dış egemenlik arasındaki ayrımı vurgulamaktadır. İç egemenlik bir yönetim içindeki anayasal otoriteyle ilgiliyken, dış egemenlik uluslararası hukuktaki bağımsızlığı ifade eder. Bu ikili çerçeve federal sistemlerin doğasında var olan çoğulculuğu barındırmakta ve federalizmi devletle uyumlu hale getirmektedir (Walker, 2022, s. 407-9).

Federal devlet birlikleri hem birliği hem de üye eyaletleri dönüştürür. İkili bir anayasal yapı kurarak eyaletlerin diğer üye eyalet vatandaşlarına eşit muamele etmesini ve birliğin kanun ve kurumlarını kendi anayasal çerçevelerine dahil etmesini gerektirir. Bu da

yönetimin birlik ve eyalet kurumları arasında paylaşıldığı ikili bir temsiliyete yol açar. Merkezileşmiş federal devletlerin aksine, federal birlikler anayasal çoğulculuğu somutlaştırarak her iki düzey için ayrı anayasal yetkilere sahiptir. Ne eyaletlerin ne de birliğin birbirine tabi olmaması federal birlikleri geleneksel federal devletlerden ayırır (Bossacoma, 2024, s. 762).

Federal anayasalar demokratik çoğulculuğa özellikle uygundur çünkü hizmet ettikleri toplumun çeşitliliğini yansıtır. Bu durum hem ‘halkı’ hem de ‘halkları’ temsil eden iki meclisli yasama organlarında açıkça görülmektedir. Kurucu otorite alanlarının çoğalması siyasi istikrara ve modern anayasaların demokratik vaatlerine katkıda bulunabilir. Federal sistem aynı zamanda, yerel yönetim de dahil olmak üzere birden fazla yönetim düzeyinin bulunduğu yerel özerkliği veya yerindenliği de destekler. Dolayısıyla federalizm tekçi bir sistem değil, çoğul siyasi toplulukları barındıran bir sistemdir. Federal sistemlerde kurucu otorite yalnızca birleşik bir ulusal vatandaşlıktan değil, kurucu yönetimlerin sürekli katılımından kaynaklanır ve bu da federalizmi salt yasal bir yapıdan ziyade toplumsal çeşitliliğin bir yansıması haline getirir (Aroney, 2024, s. 605-5).

Sonunda Federal bir hükümette yetkiler merkezi hükümet ile eyaletler ya da alt birimler arasında paylaştırılır ve bu yetki düzeylerinin her biri, bazı durumlarda birbiriyle örtüşen ya da çatışan kendi yasalarına ve ilkelerine sahip olabilir. Bu yapı federal bir devlette anayasal çoğulculuk durumu yaratır.

1.9.1.1. Federalizmin Amerikan örneği

Antebellum²⁴ ABD'si (1787-1865), farklı hükümet düzeyleri arasında rekabet eden anayasal taleplerin karşılıklı etkileşimi ile karakterize edilen anayasal çoğulculuğa ilişkin ilgi çekici bir örnek çalışma sunmaktadır. Amerikan ve AB hukuk sistemleri arasındaki karşılaştırmalar yeni değildir, zira Avrupa Topluluklarının (AT) ilk Avrupa kavramsallaştırmalarında Amerikan federalizminden yararlanılmıştır. Ancak burada özellikle ABD'nin İç Savaş'a kadar olan anayasal deneyimine odaklanılmaktadır ve bu deneyim hem teorik hem de pratik bilgiler sağlamaktadır (Scarcello, 2022, s. 82).

Teorik olarak Amerikan federalizmi, kendi bilincine varmış bir eyaletler birliğini ortaya koymaktadır. Anayasanın hazırlanması ve onaylanması sırasındaki tartışmalar, Avrupa'nın

---

²⁴Antebellum Latince bir kelime olup savaştan önce anlamına gelmektedir.

bölünmez egemenlik geleneğiyle tezat oluşturacak şekilde, bölünmüş egemenliğe dayanan bir federalizm vizyonunun altını çizmektedir. Pratikte, *antebellum* ABD'si, AB'nin son yıllarda yaşadığı zorluklara benzeyen *ultra vires* beyanları da dahil olmak üzere anayasal çatışmalarla karşı karşıya kalmıştır. Bu paralellikler, AB'nin kendine özgü bir varlık olarak algılanmasına meydan okumaktadır.

Devrim Savaşı'ndan önce Amerikalı siyasi düşünürler, Vali Thomas Hutchinson gibi figürler tarafından ileri sürülen İngiliz bölünmez egemenlik doktrinine karşı çıktılar. Kökleri Bodin, Hobbes ve Blackstone gibi düşünürlerin eserlerine dayanan bu İngiliz görüşü, egemenliğin yalnızca Parlamento'daki Kral'a ait olduğu şeklindeydi (LaCroix, 2011, s. 11-18). Buna karşılık Amerikalı sömürgeciler Grotius, von Pufendorf ve de Vattel gibi teorisyenlerin yanı sıra daha önceki sömürge konfederasyonları ve İskoçya ile İngiltere'nin birleşmesi gibi tarihsel örneklerden yararlanarak bölünmüş egemenlik kavramını geliştirdiler (LaCroix, 2011, s. 79-96).

Bölünmüş egemenlik, halk egemenliği ilkesine dayanan Amerikan Devrimi'nin temel fikri haline geldi. Bu çerçevede, egemenlik herhangi bir hükümet kurumundan ziyade halkta bulunuyordu. Nihai otorite olarak halk, hem eyalet hem de federal kurumlara yetki devredebilir ve böylece hiçbir kurumun mutlak kontrole sahip olmamasını sağlardı. Bu yenilikçi yaklaşım, *antebellum* ABD'sinin eşsiz anayasal çoğulculuğunun temelini oluşturmuştur (Amar, 1987, s. 1432-37).

Devrim Savaşı sona erdiğinde, bölünmüş egemenlik ilkesi 1787 tarihli ABD Anayasası'nda yer alıyordu. Philadelphia Konvansiyonu, federal ve konfederal sistemin özelliklerini harmanlayan melez bir yapı kurmuştur. Bunlar arasında “ulusal” bir Meclis ve “federal” bir Senato'dan oluşan iki meclisli bir yasama organı yer almaktadır. Onuncu değişiklik ile ise anayasa tarafından yasaklanmayan tüm yetkilerin eyaletlere ve halka ait olduğuna hükmedilmiştir (Hamilton, 2010, s. 79-83). Ancak, nihai egemenliğin halkta mı yoksa devletlerde mi olduğu ve Anayasa'nın egemen devletler arasında bir sözleşmeyi mi yoksa yeni bir egemen varlığı mı temsil ettiği gibi temel belirsizlikler çözülmeden kaldı. Madisoncu ortak egemenlik yaklaşımını yansıtan bu belirsizlik, devletlerin federal sözleşmenin koruyucuları olarak hareket ettiği ve federal otoriteye meydan okuduğu anayasal çatışmalara yol açtı (Jameson, 1903, s. 559).

İlk önemli anayasal çatışma 1798 tarihli Yabancı ve İsyan Yasaları ile ortaya çıkmıştır. Fransa ile yaşanan gerginlikler sırasında kabul edilen bu federal yasalar göçmenleri hedef alıyor ve hükümete yönelik eleştirileri kısıtlayarak Eyaletlerin hakları ve ifade özgürlüğü konusunda endişelere yol açıyordu. Virginia ve Kentucky yasama meclisleri bu yasaları anayasaya aykırı bularak kınadı (Scarcello,2022, s. 86). Madison'ın Virginia Kararları, “kasıtlı, aleni ve tehlikeli” ihlaller durumunda Eyaletlerin toplu olarak federal aşırılığa işaret etmelerine izin veren bir müdahale önerdi. Jefferson'dan etkilenen Kentucky Kararları ise daha da ileri giderek federal yasaları geçersiz ilan eden tek taraflı bir Eyalet çözümü olan geçersiz kılmayı savundu. Bu çatışma Eyalet ve federal otorite arasındaki gerilimin altını çizdi ancak 1800 yılında Jefferson'ın başkan olması, Yasaların süresinin dolması ve kovuşturmaların durdurulmasıyla siyasi olarak çözüldü. Tartışmalar Amerikan anayasal söylemine müdahale ve iptal kavramlarını sokmuştur (Jefferson Powell, 1994). Bu ilk çatışmalar, ABD federal sisteminde egemenliğin çözülmemiş doğasını vurgulamış ve devletlerin algılanan federal aşırılığa nasıl aktif bir şekilde meydan okuduğunu göstererek daha sonraki anayasal çatışmalar için zemin hazırlamıştır.

Cumhuriyetin kuruluşu ile İç Savaş arasındaki Amerikan anayasacılık tarihi, eyaletler ve federal hükümet arasındaki güç dengesine ilişkin sürekli çatışmaları yansıtmakta ve bir tür anayasal çoğulculuğu örneklemektedir. Yabancı ve İsyan Yasaları ve Hartford Konvansiyonu'ndan hükümsüzlük krizi ve Missouri tartışmasına kadar, Eyaletlerin hakları, federal otorite ve egemenlik üzerine tartışmalar, anayasal sözleşmenin rakip yorumlarını vurgulamıştır. Bu çatışmalar büyük ölçüde siyasi uzlaşma yoluyla çözüldü, ancak özellikle kölelik ve ekonomi politikaları konusunda çözülemeyen gerilimler nihayetinde İç Savaş ile sonuçlandı. Yeniden yapılanma değişiklikleri, egemenliği birleşik bir Amerikan halkına kaydırarak ve bireysel haklar ve eyaletler arası yönetim üzerindeki federal otoriteyi pekiştirerek anayasal düzeni temelden dönüştürdü. *Interposition ve nullification*²⁵ gibi *antebellum*²⁶ kavramlarının *postbellum*²⁷ onayları ara sıra devam etmiş, ancak genişleyen

---

²⁵Interposition ve nullification, Amerika Birleşik Devletleri'nde federal otoriteye karşı eyalet gücünü savunmak için kullanılan iki tarihsel hukuki-siyasi doktrindir. Her iki kavram da özellikle 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılda eyaletlerin hakları üzerine yapılan tartışmalardan ortaya çıkmıştır ve günümüzde anayasa hukukunda büyük ölçüde reddedilmektedir. Interposition, bir eyaletin kendisini anayasaya aykırı federal yasalardan korumak amacıyla federal hükümet ile eyalet halkı arasına “girme” hakkına sahip olduğu fikridir. Nullifikasyon, Interposition dan daha güçlü bir iddiadır. Bir eyaletin anayasaya aykırı olduğuna inandığı bir federal yasayı geçersiz kılma veya “hükümsüz kılma” hakkına sahip olduğunu savunur.

²⁶Kelimenin Latince karşılığı savaştan önce'dir.

²⁷Kelimenin Latince karşılığı savaştan sonra'dır.

federal güç ve yargı üstünlüğü karşısında önemli bir etkiye sahip olmamıştır (Scarcello, 2022, s. 87).

Postbellum gelişmeler, eyalet egemenliğinin azaldığını ve federal hükümetin hakların uygulanması ve eyaletler arası sorunların yönetilmesindeki rolünün arttığını göstermiş olsa da, eyalet haklarının zaman zaman onaylanması, genellikle sembolik jestler olarak devam etmiştir. Modern anayasal dinamikler, federal üstünlüğün merkezi olduğu dönüşmüş bir birliği ortaya koymaktadır, ancak egemenlik ve federalizm tartışmaları adli ve siyasi söylemde yankılanmaya devam etmektedir. Bu çatışmalar ve dönüşümler Amerikan anayasal çoğulculuğunun süregelen karmaşıklığını göstermektedir (Scarcello, 2022, s.92). Anayasal çoğulculuğun modern kalıntıları öncelikle federal düzeydeki kurumsal rekabete yansımakta ve eyaletler birliğinden uyumlu bir federal devlete geçişi işaret etmektedir.

1.9.1.2. Antebellum ABD'si ve Avrupa Anayasal Çoğulculuğu: Temel Karşılaştırmalar

Savaş öncesi Amerika ve günümüz Avrupa'sındaki çoğulculuk birkaç kısa nokta ile karşılaştırılabilir:

- Egemenlik ve Nihai Otorite: Amerikan İç Savaşı'ndan önce ABD'de nihai otorite sorunu çözülmemişti. Egemenliğin federal birliğe mi yoksa Virginia ya da New York gibi tek tek eyaletlere mi ait olduğu konusunda önemli tartışmalar vardı. Bu durum, gücün tek bir kurumda toplanmak yerine farklı birimler arasında paylaşıldığı bölünmüş egemenlik teorisini yansıtıyordu. Benzer şekilde AB'de de, Maastricht Urteil'de ve egemenliğin üye devletlerde mi yoksa yeni bir yasal düzen olarak AB'de mi olduğunu sorgulayan görüş 2/13 gibi davalarda görüldüğü üzere, nihai otoritenin konumuna ilişkin tartışmalar bu Amerikan tartışmalarını yansıtmaktadır (Scarcello, 2022, s. 93-4).
- Anayasal Sözleşmenin Koruyuculuğu: Antebellum ABD'sinde eyaletler, federal eylemleri *ultra vires* (yasal yetkinin ötesinde) ilan etme yetkisine sahip anayasal sözleşmenin koruyucuları olarak hareket ediyorlardı. Bu siyasi bir işlevdi ve genellikle eyalet yasama meclisleri veya kongreleri tarafından yürütülürdü. AB'de ise sözleşmenin koruyuculuğu, üye devletlerdeki anayasa mahkemeleri ya da yüksek mahkemelerin AB antlaşmalarının ihlallerini tespit ve ifşa etmesiyle adli olarak yürütülmektedir. Bu prosedürel farklılığa rağmen, her iki sistemde de devlet düzeyindeki kuruluşlar ile birliğin yüksek yargı organları arasında, merkezi

otoriteye karşı güvensizliği besleyen yorumsal bir rekabet yaşanmaktadır (Scarcello,2022, s. 93-4).

- Devlet Birlikleri Olarak AB ve Antebellum: ABD Hem Antebellum ABD hem de AB, ortak hedeflere ulaşmak için bağımsız devletler arasında yapılan anlaşmalar olarak ortaya çıkmış ve antlaşmalardan anayasal sözleşmelere dönüşmüştür. Her iki durumda da bu birlikler bireylerle doğrudan yönetim ilişkileri kurmuş, vatandaşlık çerçeveleri oluşturmuş (devlet veya ulusal vatandaşlığın yanı sıra) ve ikili bir temsil sistemini teşvik etmiştir - devletler kolektif olarak, vatandaşlar ise bireysel olarak temsil edilmiştir. Ancak AB Parlamentosu, Senato ile eşit konuma sahip olan Amerikan Temsilciler Meclisi'nin aksine²⁸, AB Konseyi'ne kıyasla daha az etkilidir (Schütz, 2022, s. 31-32).
- Anayasal Dönüşüm: Bu birliklerin kurulması ikili anayasal dönüşümleri tetikledi. Federal düzeyde, yetkilerin ayrıldığı ve hakların birlik düzeyinde garanti altına alındığı, hem eyaletler hem de kolektif yönetim tarafından meşrulaştırılan yeni yasal mimariler ortaya çıktı. Eyalet düzeyinde ise anayasalar, federal üstünlük ve daha geniş yönetim ilkelerinin kabulü gibi mekanizmalar aracılığıyla daha geniş bir birliğe uyum sağlamıştır. AB'de ise üye devletler, AB hukukunun önceliğini ve doğrudan etkisini resmileştirerek, ulusal parlamentoları yasama süreçlerine dahil ederek ve AB hükümlerini anayasal incelemelere dahil ederek uyum sağlamıştır (Scarcello,2022, s. 94-5).
- Entegrasyon Derinliğindeki Farklılıklar: 1787'den sonra ABD'deki anayasal dönüşüm AB'dekinden daha derin olmuştur. ABD, ulusal vergilendirme yetkileri ve güçlü bir merkezi otoriteye sahip federal bir anayasa oluştururken, AB vergilendirme gibi kilit alanlarda sınırlı kalmıştır. COVID-19 krizi sırasında AB tahvillerinin çıkarılması gibi son reformlara rağmen AB, modern federasyonlara özgü tam mali kapasiteye sahip değildir (De Witte, 2021, s. 635).
- Anayasal Çoğulculuk ve Kurumsal Çatışma: Hem antebellum ABD'sinde hem de AB'de birden fazla anayasal otorite bir arada bulunmakta ve potansiyel çatışmalar için bir ortam yaratmaktadır. ABD'de bu durum, nihayetinde birliği federal bir devlete dönüştüren İç Savaş'a yol açmıştır. AB'de ise benzer çatışmalar bu kadar kritik bir noktaya ulaşmamış, hukuki ve siyasi düzenin devam etmesine olanak

---

²⁸ Akademisyenler gerçekten de Amerikan 'senato modeli' ile Avrupa 'ikinci meclis yönetişi' arasında ayırım yapmaktadır.

sağlamıştır. Bu birliktelik, çatışmalar yönetilebilir olduğu sürece anayasal çoğulculuğun doğası gereği istikrarı bozucu olmadığını göstermektedir.

- Birlik İstikrarının İdeolojik Temelleri: Antebellum ABD'si, halk egemenliğini vurgulayan cumhuriyetçilik ile yatay ve dikey bölünmeler yoluyla gücü sınırlamaya çalışan klasik liberalizmin bir kombinasyonuna dayanıyordu. Bu ilkeler Amerikan anayasal ideolojisinin temelini oluşturmuştur. Buna karşılık, AB'nin ideolojik temelini belirlemek, üye devletlerin çeşitliliği göz önüne alındığında daha zordur. Ancak, Avrupa Birliği Antlaşması'nın 2. ve 7. Maddelerinde ana hatlarıyla belirtildiği üzere liberal demokrasiye yönelik ortak taahhütler birleştirici bir çerçeve sağlamaktadır. Bu ideoloji temsili demokrasi, modern liberalizm, hukukun üstünlüğü ve piyasa temelli ekonomiyi bir araya getirmektedir (Scarcello,2022, s. 97).

1.9.2.Bölgesel Devlet

Bölgesel devlet anayasal çoğulculuğu, özellikle adem-i merkeziyetçi veya yarı-federal yapılarda, iç çeşitliliği hesaba katmak için tek bir devlet içinde farklı anayasal düzenlerin veya norm sistemlerinin ortaya çıkmasını ve uygulanmasını tanımlar (Özbudun, 2018, s. 63; Gözler, 2010, s. 110). Egemenliğin anayasal olarak federal ve bölgesel hükümetler arasında paylaştırıldığı federal devletlerle karşılaştırıldığında, bölgesel devletler anayasal birliği korurken ulus-altı yönetimlere kısmi ancak siyasi açıdan önemli özerklik tanır (Tierney, 2004, s. 15-17).

Bu bağlamda anayasal çoğulculuk, farklı hükümet düzeylerinin (bölgesel ve ulusal) zaman zaman birbirleriyle örtüşen, rekabet eden ve hatta çatışan kendi anayasal normlarına, kurumlarına ve hatta değerlerine sahip olduğu anlamına gelir (Martí, 2010, s. 388). Ancak bunların hepsi tek bir anayasanın geniş gölgesi altında yer alır (Keskin, 2014, s. 5). Bölgesel devletlerde anayasal çoğulculuk, bölgelerin ulusal anayasanın yanı sıra var olan kendi tüzüklerine veya yasal kimliklerine sahip olmalarında ve dolayısıyla kaydedilen ancak hiyerarşik olarak düzenlenmesi gerekmeyen bir normatif çeşitlilik biçiminde bulunur (Martí, 2010, s. 389).

- İspanya: İspanya bölgesel devletlerin en iyi örneklerinden biridir. 1978 İspanyol Anayasası Katalonya, Bask Bölgesi ve Galiçya gibi özerk topluluklara yarı anayasal nitelikte özerklik statüleri vermektedir (Ferrerres Comella, 2010, s. 60-62).

Bu bölgelerin kendi parlamentoları, mahkemeleri ve hatta bazı durumlarda resmi dilleri vardır. Katalonya'nın ayrılıkçı hareketi ve 2017 referandumunda olduğu gibi bölgesel anayasal kimlik meseleleri ulusal egemenliğin sınırlarını zorladığında anlaşmazlıklar ortaya çıkmaktadır (Keskin, 2014, s. 15). İspanya Anayasa Mahkemesi de bu tür rekabet halindeki iddialar arasında arabuluculuk yapmakta ve sıklıkla İspanya devletinin bölünmezliğini teyit etmektedir (Gözler, 2010, s. 112).

- İtalya'da, İtalyan Anayasası'nda daha fazla özerkliğe sahip beş özel bölge (örneğin Sicilya, Trentino-Alto Adige) bulunmaktadır. Bu bölgeler için bazı konularda tek yasama yetkisine sahip olmalarını sağlayan özel yasalar bulunmaktadır (Tierney, 2004, s. 88). Bu, üniter bir devlet içinde bölgesel anayasal çoğulculuğun bir örneğidir. Buradaki anayasal çoğulculuğun çekişmeli olmaktan ziyade müzakereye dayalı olması daha muhtemeldir (Özbudun, 2018, s. 65).
- Birleşik Krallık (Yetki Devri Modeli): Birleşik Krallık'ta kodifiye edilmiş bir anayasa olmamasına rağmen yetki devri çok düzeyli bir anayasal ve yasal çerçeve oluşturmuştur (Tierney, 2004, s. 99-101). Örneğin İskoçya güçlü bir yasama ve adalet sistemine sahiptir ve birçok anayasal konuda Westminster'in otoritesine karşı mücadele etmiştir (Keyman, 2004, s. 153). Brexit süreci, özellikle ayrılmış ve devredilmiş yetkilerin nasıl farklılaştığı konusundaki anayasal gerilimleri daha da güçlendirmiştir (Ferrerres Comella, 2010, s. 109).

1.9.3. Üniter Devlet

Tartışma, anayasal çoğulculuğun üniter devletlerin de yapısal bir özelliği olduğunu savunmak için devlet birliklerinin ötesine geçmektedir. Nihai anayasal otoritenin evrensel olarak kabul edilmiş bir temel norm aracılığıyla kesin olarak belirlendiği düşüncesi gerçekçi değildir. Bununla birlikte, üniter devletler birliklere kıyasla daha düşük düzeyde çoğulculuk yaşarken, yasal belirsizlik ve yorumsal çatışmalar son derece merkezi hukuk düzenlerinde bile devam etmektedir.

Çoğulculuk hem üniter devletlerde hem de devlet birliklerinde mevcut olsa da, derecesi önemli ölçüde farklılık gösterir. Üniter bir devlet, hukuki belirsizliği ve çatışmayı adem-i merkeziyetçi bir sisteme göre daha etkili bir şekilde azaltır. Ancak, bir hukuk düzeni ne kadar merkezi olursa olsun, belli bir düzeyde çoğulculuk kaçınılmazdır.

Bu argümanın teorik temeli, H.L.A. Hart'ın²⁹ tanıma kuralı kavramından, özellikle de hukuki belirsizlik ve temel normlar hakkındaki anlaşmazlıklar hakkındaki tartışmalarından kaynaklanmaktadır. MacCormick'in radikal çoğulculuğu Hart'ın çalışmaları üzerine inşa edilmiş olsa da, Hart'ın yazılarının bu bölümlerine özel olarak odaklanmamıştır (Scarcello,2022, s. 99).

Ampirik kanıtlar bu teorik çerçeveyi desteklemektedir. Karşılaştırmalı hukuk çalışmaları, devletlerin genellikle temel normlarının yeniden yorumlanması yoluyla derin anayasal dönüşümler geçirdiğini ortaya koymaktadır. Bir devlet içinde birbiriyle rekabet eden yorumlar birden fazla tanıma kuralına yol açarak görünüşte birleşik olan hukuk düzenlerinde bile çoğulculuğa neden olur. Hart'ın tanıma kuralı üzerindeki anlaşmazlıklara ilişkin görüşleri, bir anayasanın ne kadar katı bir şekilde formüle edildiğine bakılmaksızın çoğulculuğun neden devam ettiğini açıklamaktadır.

Karşılaştırmalı hukuk bilimi, Hart'ın anayasal çoğulculuğa ilişkin teorik görüşlerine ampirik destek sağlamaktadır. Tek bir temel norma sahip hukuk sistemlerinde bile anayasal yorum anayasa mahkemelerinin tekelinde değildir. Devlet konseyleri, parlamento komisyonları, devlet başkanları, ombudsmanlar, hukuk akademisi ve kamuoyu da dahil olmak üzere çeşitli aktörler anayasal ilkelerin yorumlanmasına katkıda bulunur. Bu çoklu bakış açısı, Hart'ın Harris v. Dönges davasında³⁰ tanımladığı dinamikleri yansıtmakta ve anayasal anlam üzerinde kaçınılmaz anlaşmazlıklara ve çatışmalara yol açmaktadır (Hart ve Green, 2012, s. 117-23).

ABD'nin ötesinde, anayasal çoğulculuk Hollanda gibi üniter devletlerde de görülmektedir. Hollanda Anayasası (Grondwet)'inin 120. Maddesi mevzuatın yargısal denetimini yasaklayarak anayasal yorumu büyük ölçüde siyasi kurumlara bırakmaktadır. Ancak Hollanda'nın tekçi hukuk sistemi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AIHS) veya AB Temel Haklar Şartı gibi uluslararası antlaşmalarla çelişmesi halinde mahkemelerin iç hukuku iptal etmesini gerektirmektedir. Bu antlaşmalar anayasa'nın bir parçası olmamakla birlikte, ulusal anayasal ilkelerle örtüşmeleri paralel bir yargısal denetim sistemi yaratmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve ABAD gibi dış mahkemelerden

---

²⁹H.L.A. Hart (Herbert Lionel Adolphus Hart), hukuki pozitivizm üzerine çalışmalarıyla tanınan 20. yüzyıl hukuk filozofu.

³⁰*Harris v Dönges*, 1952 (4) SA 125 (A) (S. Afr.). Erişim tarihi: 22.01.2025, Erişilebilir: [Harris AND Others v Minister OF THE Interior AND Another \[1952\] 2 All SA 400 \(A\) - - Studocu](#)

etkilenen bu dinamik, üniter bir devlet içinde bir tür fiili anayasal çoğulculuğu teşvik eder (Scarcello, 2022, s.106).

Genel olarak, karşılaştırmalı örnekler anayasal çoğulculuğun federal sistemlerle sınırlı olmadığını, modern hukuk düzenlerinin daha geniş bir yapısal özelliği olduğunu doğrulamaktadır ve sistemik çökuşlere neden olmak yerine, tipik olarak siyasi müzakere ve kurumsal adaptasyon yoluyla yönetilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. UYGULAMADA ANAYASAL ÇOĞULCULUK

Anayasal çoğulculuk, ulusal ve uluslarüstü hukuk düzenleri arasındaki geleneksel hiyerarşik ilişkiye meydan okuyan hukuki ve siyasi bir teoridir ve tek ve üstün bir yasal otorite yerine, ulusal anayasalar ve AB hukuku gibi birden fazla anayasal sistemin dinamik bir şekilde bir arada var olduğunu ve etkileşimde bulunduğunu savunur. Bu teori özellikle Avrupa Adalet Divanı'nın (ABAD) AB hukukunun üstünlüğünü savunduğu, Almanya, Polonya ve İtalya'daki gibi ulusal anayasa mahkemelerinin ise zaman zaman uluslarüstü otoriteye mutlak itaate direndiği AB için geçerlidir.

Pratikte, anayasal çoğulculuk, özellikle ulusal mahkemelerin AB hukukunun uygulanmasını sınırlamak için “anayasal kimlik” doktrinine başvurduğu durumlarda, hukuki gerilimlere ve müzakerelere yol açmıştır. Bu yaklaşım, yasal egemenlik, yargı yetkisi ve Avrupa entegrasyonunun geleceği hakkında önemli soruları gündeme getirmektedir. Anayasal çoğulculuğun gerçek dünyadaki hukuki ihtilaflarda nasıl işlediğini anlamak, hukuki diyalogu güçlendirip güçlendirmedini veya AB'nin yasal çerçevesinde istikrarsızlık yaratıp yaratmadığını değerlendirmeye yardımcı olur.

2.1. Üye Devletlerin Anayasa Mahkemeleri ile Avrupa Adalet Divanı Arasındaki Etkileşimlerin Analizi

Bir anayasa mahkemesi olarak hareket eden ABAD, 1963 ile 1970'lerin ortalarında AB hukuku ile ulusal hukuk arasındaki ilişkiyi şekillendiren ve federal bir anayasal sisteme benzer hale getiren temel ilkeler oluşturmuştur. ABAD, içtihatları yoluyla, AB hukukunun anayasal hükümler de dahil olmak üzere her düzeyde ulusal hukuktan üstün olmasını sağlamış ve ulusal yargıçların AB hukukunun uygulayıcısı olarak hareket etmelerini gerektirmiştir (Tatham, 2011, s. 14).

İkili ancak eşgüdümlü hukuk sistemleri ilkesi Avrupa entegrasyonunu yönetir ve AB hukuku ile ulusal hukukun tek bir ulusal yargı alanında aynı anda uygulanmasına izin verir. Ancak ABAD, AB ikincil mevzuatının üstünlüğü, doğrudan etkisi ve geçerliliğinin ulusal anayasalardan değil, yalnızca Antlaşmalardan kaynaklandığını ve bu nedenle ulusal yargı denetiminden muaf olduğunu ileri sürmektedir. Bu durum, özellikle AB hukukunun ulusal anayasalarda yer alan temel hak korumaları ile çatıştığı durumlarda zorluklara yol açmaktadır.

AB'nin hukuki üstünlüğüne karşı anayasal çoğulculuk tartışması, ABAD ile ulusal anayasa mahkemeleri arasındaki ilişkiye, özellikle de *Kompetenz-Kompetenz*³¹ konusuna odaklanmaktadır. Daniel Kelemen bu durumu, hem ABAD'ın hem de ulusal mahkemelerin hukuki konularda nihai üstünlük iddiasında bulunduğu bir tür “paralel oyun” olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte, üye devletler egemenliklerini sürdürürken ve istedikleri zaman AB'den çıkabilirken, AB hukuku üye olarak kaldıkları sürece koşulsuz üstünlüğe sahiptir (Martínez, 2021, s. 6).

AB hukukunun önceliğini genel olarak kabul etmelerine rağmen, birçok ulusal anayasa mahkemesi, AB hukukunun hem ulusal anayasalara dayandığını hem de ulusal anayasalar tarafından sınırlandırıldığını savunarak mutlak üstünlüğünü reddetmektedir. Son yıllarda, özellikle Almanya, İtalya ve Fransa'daki bazı mahkemeler, ulusal anayasalarının temel, değiştirilemez ilkelerini koruyan “anayasal kimlik” doktrinine başvumuşlardır. Temel ulusal değerlerin söz konusu olduğu durumlarda AB hukukunun öncelikli olmaması gerektiğini savunmaktadırlar.

Bu tartışma iki karşıt düşünce ekolünün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Birincisi, AB hukukunun mutlak önceliğini destekleyerek Birlik genelinde yasal yeknesaklığı sağlamaktadır. Neil MacCormick gibi anayasal çoğulcuların başını çektiği ikinci grup, ulusal ve AB hukuk sistemlerinin hiyerarşik olarak işlemek yerine birbirleriyle etkileşim içinde olması gerektiğini savunmaktadır. Bu grup ayrıca ulusal mahkemelerin ABAD'ın yargı yetkisini sınırlamasına izin verilmesi gerektiğine inanmaktadır. Ancak Martin Loughlin, anayasal çoğulculuğu bir “oksimoron” olarak nitelendirerek bu fikri reddetmekte ve nihai yasal otoritenin parçalanamayacağını savunmaktadır.³²

Kelemen ve Loughlin gibi akademisyenler, ulusal egemenliği tehdit etmediği için ABAD'ın yetkisinin mutlak kalması gerektiğini savunurlar - Üye Devletler gönüllü olarak AB'de kalırlar ve gerekirse ayrılabilirler. Bu nedenle, AB genelinde yasal uyum ve yeknesaklığı sağlamak ve Avrupa entegrasyonunu zayıflatabilecek çatışmaları önlemek için ABAD'ın ulusal mahkemeler üzerinde bağlayıcı yetkiye sahip olması gerektiğini savunmaktadırlar (Martínez, 2021, s. 6).

---

³¹kendi yargı yetkisini tanımlama yetkisi

³²Önceki bölümde bu konu detaylı olarak ele alınmıştı.

Sonuç olarak, AB üye devletlerinin anayasa mahkemeleri ile ABAD arasındaki dinamik, AB hukukunun üstünlüğü ve anayasal kimlik konularında işbirliğine dayalı olduğu kadar çekişmeli de olabilmektedir. ABAD, AB hukukunun üstünlüğünü garanti etse de, Almanya Federal Anayasa Mahkemesi ve Polonya Anayasa Mahkemesi gibi anayasa mahkemeleri, AB davranışının ulusal egemenliği tehdit etmesi durumunda bu doktrine direnmiştir. Bu tür gerilimlere rağmen, ulusal mahkemelerin ABAD'dan AB hukukunun yorumlanmasını talep ettiği, ABİHA'nın 267. Maddesi kapsamındaki ön karar mekanizmasında saklı bir yargı diyalogu mevcuttur. Bununla birlikte, bazı mahkemeler, Almanya'daki Anayasa mahkemesi de dahil olmak üzere, bazı AB tasarruflarının geçerliliğine itiraz etmek için *ultra vires* ilkesine başvurmuştur. ABAD'ın AB Temel Haklar Şartı'na atıfta bulunması ve ulusal mahkemelerin kendi anayasalarına ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne (AİHS) öncelik verebilmesi nedeniyle temel hakların korunması bu ilişkiyi daha da karmaşık hale getirmektedir.

ABAD'ı inceledikten ve Avrupa'da temel hakların kaynaklarını tanıttıktan sonra, *ultra vires* kararları ve pratik davaları inceleyerek ulusal mahkemelerin ve ABAD'ın karşılıklı etkisi konusunu inceleyeceğiz.

2.2. Avrupa Adalet Divanı (ABAD)

Mahkeme ilk kez 1951 yılında Paris Antlaşması ile Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu bünyesinde ve Topluluk Üyeleri arasında ortaya çıkan ihtilafları karara bağlamak üzere kurulmuştur. Yedi yargıçtan oluşan divan, temsiliyetin sağlanması için ideal bir sayı olarak kabul edilmiş ve eşitlik durumunda eşit olmayan bir sayı öngörülmüştür. Altı yıl sonra, 1957'de, Roma Antlaşmalarının Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nu (EURATOM)³³ kurmasının ardından, ABAD, her üç uluslararası topluluğu ilgilendiren konularda yargılama ve karar verme yetkisi ve yargılama yetkisine sahip oldu. Aslında, Roma Antlaşmaları AET ve EURATOM'u kurduğunda bir kurum haline gelmiştir. Her üç topluluk ayrı olmalarına rağmen, 25 Mart 1957 tarihli Sözleşme uyarınca, Parlamenter Asamble ve Divan gibi bazı ortak kurumları paylaşmışlardır.

---

³³EURATOM (Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu), Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile birlikte 1957 yılında Roma Antlaşması ile kurulmuş uluslararası bir örgüttür. Üye ülkelerin nükleer enerjinin barışçıl kullanımına yönelik araştırma programlarını koordine etmek ve Avrupa'da nükleer enerji arz güvenliğini sağlamak amacıyla kurulmuştur.

Böylece Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) Mahkemesi, Avrupa Toplulukları Adalet Divanı'na dönüşmüştür (Karakamisheva, 2024, s. 2).

Dolayısıyla, ABAD'ın temel yetkisi Avrupa Topluluğu'nu Kuran Antlaşma'dan (AT Antlaşması) kaynaklanmaktadır. Maastricht Antlaşması'nın şimdi 228. Madde olarak bilinen 171. Maddeyi³⁴ getirdiğini belirtmek gerekir. Bu madde, Mahkeme'ye, daha önceki bir mahkeme kararına uymayan üye devletlere mali cezalar uygulama yetkisi vererek mahkeme'nin yargı yetkisini güçlendirmektedir.

ABAD, AB hukukunun yeknesak bir şekilde yorumlanması ve uygulanmasının sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Lizbon Antlaşması'nın 19. Maddesi,³⁵ üye devletler, kurumlar veya bireyler tarafından açılan davaları karara bağlamak, AB hukukunun yorumlanmasına ilişkin ön kararlar vermek ve AB kurumlarının eylemlerinin yasallığını denetlemek de dahil olmak üzere temel yetkilerini tanımlamaktadır. Bu sorumluluklar, ABAD'ı ulusal mahkemeleri doğrudan geçersiz kılmadan ulusal hukuk sistemlerini etkileyen kilit bir yargı mercii haline getirmektedir.

Divan'ın rolü, onu bir yüksek mahkemeden ziyade doktriner bir otorite olarak konumlandırmaktadır. Ulusal mahkeme kararlarını iptal etme yetkisine sahip olmamakla birlikte, AB hukukunun uygulanmasında ulusal mahkemelere rehberlik eden yorumlama yetkisine sahiptir. Lizbon Antlaşması, ABAD ile ulusal mahkemeler arasındaki ilişkiyi güçlendirerek daha hiyerarşik ve çok taraflı hale getirmiştir (Goran, 2013, s. 3). Ulusal mahkemeler artık AB hukukunun uygulayıcılarıdır ve ABAD kararları tüm üye devletleri eşit şekilde etkilemektedir.

Her ne kadar ABAD geleneksel anlamda bağlayıcı kararlar vermese de, kararları yasama ve yargı uygulamalarını etkileyerek ulusal yasal çerçeveleri şekillendirmektedir. Üye devletlerin yasalarını AB ilkeleriyle uyumlu hale getirmelerini gerektiren, yorumlama yetkisine sahip yarı federal bir kurum olarak işlev görmektedir. Akademisyenler, Divan'ın gücünün hukuki yorumlamanın ötesine geçtiğini, hukuki ve siyasi süreçleri etkileyerek Avrupa entegrasyonunda önemli bir rol oynadığını savunmaktadır (Everson, 2010).

---

³⁴Maastricht Antlaşması'nın 171. Maddesi (şimdi Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma'ya (TFEU) 172. Madde olarak dahil edilmiştir) ulaşım, telekomünikasyon ve enerji altyapısında Trans-Avrupa Ağlarının (TEN'ler) geliştirilmesiyle ilgilidir.

³⁵Avrupa Birliği Adalet Divanı, [...] Antlaşmaların yorumlanması ve uygulanmasında hukuka riayet edilmesini sağlar. Üye Devletler, Birlik hukukunun kapsadığı alanlarda etkin yasal koruma sağlamak için yeterli hukuk yollarını temin ederler.

Ayrıca, ABAD, ulusal mahkemelerle sürekli diyalog halinde olup son derece iletişimseldir. Bu etkileşim, ulusal mahkemelerin AB hukukunun yorumlanması konusunda ABAD'dan rehberlik talep ettiği sevk ilkesine dayanmaktadır. Bu sistem zorlayıcı bir hiyerarşi oluşturmamakla birlikte, ulusal yasaların AB hukuk doktrinleri ile uyum içinde gelişmesini sağlamaktadır. Divan, ön kararlar yoluyla ulusal hukuk sistemlerini incelikli bir şekilde dönüştürerek AB'nin hukuki ve siyasi bütünleşmesini güçlendirmektedir (Goran, 2013, s.4).

2.3. Temel Haklar: Avrupa'da Hukuki Koruma Kaynakları

AB temel haklar hukukunun üç ana kaynağı olan AİHS³⁶, AB hukukunun genel ilkeleri ve Temel Haklar Şartı³⁷, vatandaşların haklarının korunması için katmanlı bir çerçeve oluşturmaktadır. Bu katmanlar sırayla ortaya çıkmış, önce AİHS, ardından ondan türetilen genel ilkeler ve AB üye devletlerinin anayasal gelenekleri ve son olarak da Şart sistemi tamamlamıştır. Bu evrim, aralarındaki ilişki, nasıl ele aldıkları ve Lizbon Antlaşması'nın temel hakların korunması üzerindeki etkisi hakkında önemli sorular ortaya çıkarmaktadır.

2.3.1. Genel ilkeler ve Temel Haklar Şartı

Temel Haklar Şartı, ABAD içtihadından, AİHS'den ve AB üye devletlerinin anayasal geleneklerinden yararlanarak yeni haklar yaratmak yerine mevcut hakları pekiştirmektedir. Ancak bu durum, temel hakların korunmasında genel ilkelerin devam eden rolü hakkında soru işaretleri doğurmaktadır. ABAD yargıçları, özellikle bazı üye devletlerin Şart'tan çıkmayı tercih etmeleri ve Şart'ın sadece devletler AB hukukunu uygularken geçerli olması, oysa genel ilkelerin daha geniş bir uygulanabilirliğe sahip olması nedeniyle genel ilkelerin geçerliliğini koruduğunu teyit etmektedir (Morano-Foadi, ve Andreadakis, tarhisiz, s. 22).

Akademisyenler, Şart'ın temel hakların korunmasını sınırlayıp sınırlamadığını veya genel ilkeler boşlukları kapsarken ve Şart'ı yorumlarken Şart'ın AB ile ilgili konularda geçerli olduğu ikili bir rejim yaratıp yaratmadığını tartışmaktadır. Yargıçlar, genel ilkelerin gelişen haklar için esneklik sağladığını, Şart'ın ise metinsel kısıtlamalara sahip olduğunu kabul etmektedir (Morano-Foadi, ve Andreadakis, tarhisiz, s. 22) . Sonuç olarak, her iki kaynak

---

³⁶European Convention on Human Rights, European court of human rights. [European Convention on Human Rights](#)

³⁷CHARTER OF FUNDAMENTAL RIGHTS OF THE EUROPEAN UNION, (2012/C 326/02), Official Journal of the European Union, [Charter of Fundamental Rights of the European Union](#)

da birbirini tamamlamaktadır: genel ilkeler yasal boşlukları doldurur ve yorumlamaya yardımcı olurken, Şart açık bir yasal temel sunar ve AB vatandaşları ve üye devletler için şeffaflığı artırır.

2.3.2. Temel Haklar Şartı ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

Temel Haklar Şartı, yaşam hakkı ve işkence yasağı gibi AİHS'de yer alan birçok hakkı içermekle birlikte, sosyal, ekonomik ve siyasi hakları da kapsayarak AİHS'nin ötesine geçmektedir. Madde 53, Şart'ın³⁸ en azından AİHS ile aynı düzeyde koruma sağlamasını, hatta çoğu zaman onu aşmasını temin eder.

Hem ABAD hem de AİHM yargıçları AİHS'yi Avrupa'daki temel hakların temeli olarak kabul etmektedir. ABAD yargıçları Şart'ın daha geniş koruma sağladığını ve hukuki önemini vurgularken, AİHM yargıçları Şart'ı seçici bir şekilde kullanarak Sözleşme'ye odaklanmaya devam etmektedir. Bazıları ABAD'ın bazen AİHS'den daha güçlü koruma sağladığını kabul etmektedir (Morano-Foadi, ve Andreadakis, tarhisiz, s. 24).

Şart ve AİHS arasındaki ilişki, ulusal anayasaların Sözleşme ile bir arada var olmasına benzer şekilde tamamlayıcıdır. Lizbon Antlaşması³⁹, Şart'a birincil hukuk statüsü verirken AİHS'yi AB'deki temel haklar için kilit bir yorum kaynağı olarak yeniden teyit ederek bu bağlantıyı güçlendirmiştir.

2.3.3. Kaynaklar arasındaki çelişkiler ve bunların çözümü

AB hukukunun genel ilkeleri, Temel Haklar Şartı ve AİHS olmak üzere birbiriyle örtüşen üç yasal koruma katmanı ile gerçek bir çatışma riski vardır. Bununla birlikte, hem ABAD hem de AİHM yargıçları, aralarında katı bir hiyerarşi olduğu fikrini reddetmekte ve bunları eşit hukuk kaynakları olarak görmektedir (Morano-Foadi, ve Andreadakis, tarhisiz, s. 26).

Potansiyel bir yaklaşım, insan haklarını uluslararası hukuk ve temel hakları anayasal haklar olarak sınıflandırmak ve Şart'a öncelik vermektir. Bununla birlikte, bir ABAD yargıcı tarafından önerildiği gibi, daha pratik bir çözüm, Şart ile başlamak, haklar uyuştuğunda

---

³⁸Bu Şartta yer alan hiçbir hüküm, kendi uygulama alanlarında Birlik hukuku ve uluslararası hukuk tarafından ve Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme de dahil olmak üzere, Birlik veya tüm Üye Devletlerin taraf olduğu uluslararası anlaşmalar tarafından tanınan insan hakları ve temel özgürlükleri kısıtlayacak veya olumsuz yönde etkileyecek şekilde yorumlanamaz. Özgürlükler ve Üye Devletlerin anayasaları.

³⁹The Treaty of Lisbon, Document 12007L/TXT, 13 December 2007. [EUR-Lex - 12007L/TXT - EN - EUR-Lex](#)

AİHS'ye atıfta bulunmak ve rehberlik için önceki içtihatları veya diğer uluslararası sözleşmeleri kullanmaktır (Morano-Foadi, ve Andreadakis, tarhisiz, s. 26).

Nihayetinde, bu yasal katmanları çatışmadan kaçınacak şekilde yönlendirmek mahkemelerin sorumluluğundadır. Bunu yapmadıkları takdirde, yasal belirsizlik ortaya çıkabilir ve Avrupa hukuk sistemi içerisinde temel hakların korunmasına zarar verebilirler.

2.4. Yorumlayıcı Bir Çerçeve Olarak Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı

AB Temel Haklar Şartı ABAD için yorumlayıcı bir çerçeve görevi görmektedir. Yasal anlaşmazlıkların yorumlanması ve AB genelinde insan haklarının geliştirilmesi için kılavuz ilkeler sağlar. Yapısal olarak Şart, bir Önsöz, yedi Bölüm ve temel hak ve özgürlükleri özetleyen 54 Maddeden oluşmaktadır. Önsöz, AB'nin insan onuru, özgürlük, eşitlik ve dayanışmaya olan bağlılığını vurgularken hukukun üstünlüğünü güçlendirmektedir.⁴⁰ Şartın yorumu anayasal geleneklere, uluslararası yükümlülüklerle ve hem Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi hem de ABAD'ın içtihat hukukuna dayanmaktadır.

Şart temel hakları aşağıdaki bölümlere ayırmaktadır: İnsan onuru, yaşam hakkı ve işkence ve köleliğe karşı yasakları kapsayan Haysiyet; mahremiyet, ifade özgürlüğü, din, eğitim ve sığınma haklarını içeren Özgürlükler; ayrımcılık yapmama, cinsiyet eşitliği ve çocuklar, yaşlılar ve engelliler için haklar sağlayan Eşitlik; işçi hakları, sosyal güvenlik ve çevrenin korunmasına odaklanan Dayanışma; oy kullanma hakları, iyi yönetim ve hareket özgürlüğünü içeren Vatandaş Hakları; ve adil yargılama, yasal süreç ve çifte tehlikeden korunmayı garanti eden Adalet. Bu haklar AB'nin liberal temellerini yeniden teyit etmekte ve özgürlüklerin kısıtlanmasından ziyade genişletilmesini vurgulamaktadır.

Şart, AB hukuk doktrinlerinin şekillendirilmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır. ABAD, yorumlama yetkisi aracılığıyla AB hukukunun yeknesak bir şekilde uygulanmasını ve geliştirilmesini sağlar. Bu, hukuki doktrinlere, emsal kararlara ve “*Acte Clair*”⁴¹ ilkesine dayanan içtihat temelli bir yargı sistemi içerisinde gerçekleştirilir. Sonuç olarak Divan, ulusal mevzuatları doğrudan geçersiz kılmadan etkileyerek AB içindeki yasal entegrasyonu dolaylı olarak teşvik etmektedir (Goran, 2013, s. 5).

---

⁴⁰Charter of Fundamental Rights of The European Union, (2012/C 326/02), Official Journal of the European Union, [Charter of Fundamental Rights of the European Union](#)

⁴¹“Acte clair” doktrini, Avrupa Birliği hukukunda, AB hukukunun anlamı açıksa ve makul bir şüpheye yer bırakmıyorsa, ulusal mahkemelerin bir davayı ön karar için Avrupa Birliği Adalet Divanı'na (ABAD) göndermekten kaçınmasına izin veren bir ilkedir.

Şart'ın VII. bölümü Şart'ın kapsamını ve uygulanmasını tanımlamaktadır. Şart, hükümlerinin AB hukukunu uygularken AB kurumları ve üye devletler için geçerli olmasını zorunlu kılar. Yetki ikamesi ilkesi, yasal konuların ister AB düzeyinde ister ulusal düzeyde olsun en uygun düzeyde ele alınmasını sağlar. Ayrıca, Avrupa Ombudsmanı, AB kurumlarının neden olduğu insan hakları ihlallerini ele almakla görevlendirilmiştir. Daha da önemlisi, Şart'ın 54. Maddesi, hükümlerinin herhangi bir temel hakkı sınırlamak veya yok etmek için kötüye kullanılmasını açıkça yasaklamaktadır.

ABAD, Şart'ta yer alan ilkeleri yorumlayarak ve destekleyerek hem doktriner bir otorite hem de doktrin yapıcı olarak işlev görür. Ulusal yasalar üzerinde mutlak bir güce sahip olmasa da, temel haklara uyumu teşvik ederek AB'nin yasal ortamının şekillendirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Mahkeme, üye devletlerle birlikte, insan haklarını korumak için hem yasal hem de ahlaki bir sorumluluğa sahiptir ve AB'nin yasal ve aksiyolojik temelini güçlendirir.

2.5. GDPR⁴² ve AB Yapay Zeka Yasası

Genel Veri Koruma Yönetmeliği (GDPR), 2016 yılında Avrupa Birliği tarafından kabul edilerek 25 Mayıs 2018 tarihinden itibaren uygulanmaya başlayan karmaşık bir veri koruma kanudur (European Parliament & Council, 2016). GDPR bölge dışı olarak yürürlüktedir, yani dünya üzerinde AB sakinlerinin kişisel verilerini işleyen herhangi bir şirket, varış yerine bakılmaksızın uygun olmalıdır (Avrupa Parlamentosu ve Konseyi, 2016).

AB veri koruma çerçevesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8. Maddesi ile AB Temel Haklar Şartı'nın özel hayatın gizliliği ve kişisel verilerin korunması hakkını güvence altına alan 7. ve 8. Maddelerine dayanmaktadır. 95/46 sayılı Direktif yıllarca temel yasal araç olarak hizmet vermiş, ancak internetin ticarileşmesi ve veri kullanımındaki hızlı artış bu direktifin eksikliklerini ortaya çıkarmıştır. Edward Snowden'ın ifşaatları ve sınır ötesi veri transferlerinin giderek kolaylaşması ciddi mahremiyet endişelerine yol açmıştır. ABAD

---

⁴²General Data Protection Regulation

Google İspanya kararında⁴³ “unutulma hakkını” tanımış, Dijital Haklar İrlanda davasında⁴⁴ Veri Saklama Direktifini iptal etmiş ve Schrems kararında⁴⁵ AB-ABD Güvenli Liman Anlaşmasını⁴⁶ geçersiz kılmıştır. Buna karşılık, Genel Veri Koruma Yönetmeliği (GDPR) 2016 yılında kabul edilmiş ve 2018 yılında yürürlüğe girmiştir. Bir direktiften ziyade bir tüzük olarak GDPR, üye devletler arasında doğrudan uygulanabilmekte, küresel yükümlülükler getirmekte, veri işleyicilerine sorumluluk yüklemekte ve ağır mali cezalar içermektedir. GDPR, aynı zamanda kullanıcı haklarını güçlendirmekte, silme hakkını resmileştirmekte, katı koşullar yerine getirilmedikçe uluslararası veri aktarımlarını kısıtlamakta ve veri denetleyicilerinden şeffaf iletişimi zorunlu kılmaktadır. Genel olarak GDPR, AB'nin Dijital Tek Pazar stratejisiyle uyumlu ve sağlam bir gizlilik rejimi oluşturmuştur (Nur Akıncı, 2017, s.10-23).

Öte yandan, Avrupa Komisyonu tarafından Nisan 2021'de önerilen ve Avrupa Parlamentosu ve Konsey tarafından Aralık 2023'te kabul edilen ve, 1 Ağustos 2024 tarihinde yürürlüğe girmiş AB Yapay Zeka Yasası, dünyada yapay zeka teknolojilerini özel olarak ele alan ilk yasadır (European Commission, 2021). YZ Yasası, yasama sürecinde olmasına rağmen, temel haklar, güvenlik ve etik standartlara uygun YZ'yi kolaylaştırmak için AB'de YZ sistem tasarımı, dağıtımı ve kullanımına ilişkin kuralları uyumlu hale getirmeyi amaçlamaktadır (European Commission, 2021).

YZ Yasası, YZ sistemlerini birkaç kategoride gruplandırarak risk temelli bir yaklaşım izlemektedir:

---

⁴³Karar, arama motorlarının (örneğin Google) bireylerin kişisel verilerine dair bağlantıları, meşru gerekçelerle silmesini zorunlu kılmıştır. Bu karar, GDPR'ın uygulanmasına zemin hazırlayan bir ön adımdır. (Court of Justice of the European Union (CJEU). (2014). Google Spain SL, Google Inc. v Agencia Española de Protección de Datos (AEPD), Mario Costeja González, Case C-131/12, ECLI:EU:C:2014:317. Erişim tarihi: 1.7.2025 Erişilebilir <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-131/12>)

⁴⁴Mahkeme, veri saklama yükümlülüğünün (telefon, e-posta, internet trafiği) orantısız bir temel haklar ihlali olduğuna karar vermiştir (özellikle Özel Hayatın Korunması Hakkı ve Kişisel Verilerin Korunması Hakkı, AB Temel Haklar Şartı'nın 7. ve 8. maddeleri).

(Court of Justice of the European Union (CJEU). (2014). Digital Rights Ireland Ltd v Minister for Communications, Marine and Natural Resources and Others, Joined Cases C-293/12 and C-594/12, ECLI:EU:C:2014:238. Erişim tarihi: 1.7.2025 Erişilebilir: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-293/12>)

⁴⁵Court of Justice of the European Union (CJEU). (2015). Maximillian Schrems v Data Protection Commissioner, Case C-362/14, ECLI:EU:C:2015:650. Erişim tarihi: 2.7.2025 Erişilebilir: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-362/14>

⁴⁶Güvenli Liman Anlaşması, Avrupa Birliği (AB) ile Amerika Birleşik Devletleri (ABD) arasında 1999–2000 yıllarında oluşturulmuş bir düzenlemedir.

- Kabul edilemez risk: Tamamen yasaklanmış YZ uygulamaları (örneğin, hükümetler tarafından sosyal puanlama).
- Yüksek risk: Uygunluk değerlendirmeleri ve risk yönetimi gibi katı uyum gerekliliklerine tabi olan sağlık, güvenlik veya temel haklar üzerinde yüksek olası etkiye sahip YZ sistemleri (European Commission, 2021).
- Sınırlı risk: Kullanıcılara bir YZ sistemi ile etkileşimde bulunduklarını bildirmek gibi şeffaflık gereksinimlerine tabi olan sistemler.
- Minimal veya hiç risk yok: Minimum etkiye sahip, büyük ölçüde gereksinimlerden muaf YZ uygulamaları (European Commission, 2021).

GDPR'nin YZ Yasası ile ilişkisi belirsizdir ancak farklıdır. GDPR, gizlilik ve veri sahibi hakları nedenleriyle kişisel bilgilerin YZ sistemleri tarafından işlenmesini denetlemektedir (Avrupa Parlamentosu ve Konseyi, 2016). YZ Yasası ise YZ sistemlerinin güvenliğini, şeffaflığını ve hesap verebilirliğini denetlemektedir (European Commission, 2021).

YZ sistemlerinin çoğunluğu zorunlu olarak kişisel verilerin işlenmesini içermektedir. Bu nedenle, AB'de YZ teknolojilerini benimseyen kuruluşların GDPR'nin yanı sıra YZ Yasası ile de uyumlu olması gerekmektedir (Veale & Borgesius, 2021). Örneğin, bir YZ kredi puanlama sisteminin, YZ Yasası kapsamında yüksek riskli bir YZ sistemi olma koşullarını karşılamamanın yanı sıra GDPR kapsamında kişisel verileri yasal olarak işlemesi gerekmektedir.

Genel olarak, GDPR ve YZ Yasasını birleştiren gelişen AB yasal ortamı, YZ inovasyonunu sağlam veri koruma ve temel hak güvenceleri ile dengelemeye çalışmaktadır. Veri koruma ve YZ yönetim rejimleri, paydaşları uçtan uca bir uyum stratejisi benimsemeye çağırmaktadır (European Commission, 2021; European Parliament and Council, 2016).

2.6. Avrupa Çoğulculuğunda Yorumlayıcı Uyuşmazlıklar ve *Ultra Vires* Kararları

Avrupa'da anayasal çoğulculuk bugüne kadar teorik olarak incelenmiştir. Sunulan teoriler çoğunlukla Avrupa hukuk düzeni için anayasal çoğulculuk kavramını doğrulamakta ve bu sistemdeki uyuşmazlıkların katı hukuki yöntemlerden ziyade siyasi yöntemlerle çözülmesinin daha muhtemel olduğunu vurgulamaktadır. Bu görüşler AB'ye uygulandığında iki temel husus ortaya çıkmaktadır. Birincisi, AB'nin anayasallaşması, bazen AB ve ulusal kurumlar tarafından farklı yorumlanan, birbiriyle örtüşen haklar ve

yasal ilkeler yaratmıştır. Bunlar iki tür çatışmaya yol açmaktadır: benzer yasal materyallerin farklı yorumlara yol açtığı yakınlaşma çatışmaları ve ulusal ve AB yasalarının farklı amaçlar güttüğü ayrışma çatışmaları. İkinci olarak, ultra vires beyanlarına rağmen, AB hukuku, Birliğin temel değerlerine meydan okumadıkları sürece anlaşmazlıklar siyasi olarak çözüldüğü için istikrarlı kalmaktadır (Scarcello,2022, s.110).

Beş önemli dava bu hususları örneklemektedir. *Taricco* davası, yakınsama yoluyla çatışmaları örneklemekte ve yargı politikasının tırmanmayı nasıl önleyebileceğini göstermektedir. Diğer dört dava ultra vires beyanlarla ilgilidir: Çek Landtová, Danimarka Ajos ve Alman *PSPP* kararları normal anayasal ihtilaflar içinde kalırken, Polonya K-3/21 davası Birliğin kurucu değerlerini tehdit eden ve Polonya'da AB hukukunun yaygın bir şekilde uygulanmamasına yol açabilecek daha ciddi bir davadır.

2.6.1. Avrupa Çoğulculuğunda Yorumsal Anlaşmazlıklar: Taricco Davası

Taricco kararının konusunu KDV dolandırıcılığı oluşturmaktadır. Sanıklar davada sahte şampanya ticaretiyle uğraşmakla suçlanıyordu. Özellikle 'Planet Srl' şirketi, daha sonra KDV'yi silebilmek için paravan şirketlerden sahte beyannameler almıştır. Planet bu şekilde İtalyan hazinesini ve KDV'nin bir kısmı AB vergisi olduğu için AB'yi de kandırmıştır. (Timmerman, 2016, s.780).

Başvuruyu yapan yargıç *Tribunale di Cuneo*, 2005 yılında yeniden düzenlenen İtalyan hukukundaki kısa zamanaşımı süresinin İtalya'daki KDV sahtekarlıklarının sistematik olarak cezasız kalmasına neden olacağını ve sonuç olarak AB'nin mali çıkarlarına da zarar vereceğini öngörmüştür. Bu nedenle mahkeme, Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma'nın (ABİHA) 267. maddesine⁴⁷ atıfta bulunmuştur. ABİHA'nın 267. maddesi uyarınca Adalet Divanı'na, zaman aşımı süresine ilişkin İtalyan yasasının AB hukukuyla, özellikle de ABİHA'nın 325. Maddesiyle⁴⁸ uyumlu olup olmadığını sormuştur (Timmerman, 2016, s.781).

---

⁴⁷Madde 267'a göre: ABAD aşağıdaki konularda ön karar verme yetkisine sahiptir: Antlaşmaların yorumlanması ve AB kurumlarının tasarruflarının (örneğin tüzükler, yönergeler) geçerliliği ve yorumlanması.

Kimler başvuru yapabilir?Herhangi bir ulusal mahkeme veya yargı mercii, kararı için bir hükmü gerekli görmesi halinde bir soruyu havale edebilir.

⁴⁸Madde 325: 1. AB ve Üye Devletler, Üye Devletler ve AB kurumlarında caydırıcı olan ve etkili koruma sağlayan tedbirler yoluyla dolandırıcılık ve Birliğin mali çıkarlarını etkileyen diğer yasadışı faaliyetlerle mücadele eder. 2. Üye Devletler, kendi mali çıkarlarını korumak için aldıkları tedbirlerin aynısını AB bütçesini etkileyen dolandırıcılıkla mücadele için de alırlar. 3. AB, Birlik genelinde mali dolandırıcılığa karşı

İlk *Taricco* kararında Adalet Divanı, İtalyan zamanaşımı süresi kurallarının uygulanmasının birçok davada mali kayıplara yol açması nedeniyle AB'nin mali çıkarlarını korumak için derhal kaldırılması gerektiğine hükmetti. Divan, zamanaşımı sürelerinin esasa değil usule ilişkin olduğuna, yani bunları kısaltan değişikliklerin daha hafif cezalar olarak değerlendirilmemesi gerektiğine ve geriye dönük olarak uygulanabileceğine karar verdi. Bu karar teleolojik gerekçelere (vergi kaçakçılığının etkili bir şekilde kovuşturulmasını sağlamak), emsal kararlara ve AİHS'nin 7. Maddesinin⁴⁹ karşılaştırmalı yorumuna dayanıyordu. Sonuç olarak, ABİHA'nın 325. Maddesi ve Şart'ın 49. Maddesi,⁵⁰ ulusal makamlara etkisiz sınırlama kurallarını geriye dönük olarak ortadan kaldırma yükümlülüğü getirerek “*Taricco kuralını*” oluşturmuştur.⁵¹

2017 yılında, İtalyan Anayasa Mahkemesi *Taricco I* kararına, Adalet Divanı'na bir ön atıfta bulunarak yanıt vermiş ve onu ABİHA'nın 325. Maddesine ilişkin tutumunu yeniden gözden geçirmeye davet etmiştir. İtalyan Anayasa Mahkemesi, “önemli sayıda dava” kriterinin muğlaklığını vurgulamış ve İtalya'nın geriye dönük olmayan maddi zamanaşımı süresinin anayasal kimliğinin temel bir yönü olduğunu savunmuştur. Bu durum, karşı-limit doktrininin uygulanmasını dolaylı olarak tehdit etmiştir.⁵² Bununla birlikte, İtalyan Anayasa Mahkemesi, açıkça meydan okumak yerine, AB ve İtalyan anayasal ilkelerini uzlaştıracak bir yorum önermek için stratejik olarak AB hukukuna - TFEU Madde 2, 4(2), 4(3), Şart Madde 49 ve 53 ve geçmiş ABAD kararlarına atıfta bulunarak dayanmıştır. Bu yaklaşım, özellikle 24/2017 sayılı Karar aracılığıyla, ABAD'a yasal tutarlılığı korurken pozisyonunu gözden geçirme yolu sağlamıştır.⁵³

Adalet Divanı'nın 5 Aralık 2017'de verdiği *Taricco II* kararı, *Taricco I*'i incelikli bir şekilde revize eden ölçülü bir yanıt niteliğindeydi. Divan, ilk kararın tam olgusal ve yasal

---

etkili ve eşdeğer koruma sağlamak için gerekli yasal tedbirleri kabul eder. 4. Üye Devletler, yakın işbirliği yoluyla dolandırıcılığı önleme ve kovuşturma çabalarını Avrupa Komisyonu ile koordine etmelidir.

⁴⁹AİHS'nin 7. Maddesi: (Kanunsuz ceza olmaz) 1. Hiç kimse, işlendiği zaman ulusal veya uluslararası hukuka göre suç teşkil etmeyen bir fiil veya ihmalden dolayı suçlu sayılamaz. Ayrıca, suçun işlendiği sırada uygulanabilir olan cezadan daha ağır bir ceza da verilemez. 2. Bu durum, medeni uluslar tarafından tanınan genel hukuk ilkeleri uyarınca suç teşkil eden fiillerin kovuşturulmasını engellemez.

⁵⁰Kanunsuz ceza olmaz: Hiç kimse, işlendiği tarihte ulusal veya uluslararası hukuka göre suç teşkil etmeyen bir fiilden dolayı mahkum edilemez. Hiç kimse, suçun işlendiği tarihte geçerli olan cezadan daha ağır bir ceza alamaz.

⁵¹C-105/14 *Taricco and others* EU:C: 2015:555. Erişme tarihi: 26. 02.2025. Erişebilir: [CURIA - Documents](https://eur-lex.europa.eu/uri/LEXIS/suri?uri=CELEX:62017CC0042)

⁵²Corte costituzionale, order 24/2017, delivered on 18 July 2017, Case C-42/17, paras. 2–9. Erişme tarih:27.02. 2025. Erişebilir: [62017CC0042](https://eur-lex.europa.eu/uri/LEXIS/suri?uri=CELEX:62017CC0042)

⁵³Corte costituzionale, order 24/2017, delivered on 18 July 2017, Case C-42/17, II. Legal context, paras.18–30. Erişme tarih:27.02. 2025. Erişebilir: [62017CC0042](https://eur-lex.europa.eu/uri/LEXIS/suri?uri=CELEX:62017CC0042)

bağlamdan yoksun olduğunu kabul etti ve finansal korumanın AB-İtalya'nın ortak yetkisi olduğunu ve kısmi uyumlaştırmanın ancak 2017'de (Direktif 2017/1371) geldiğini kabul etti. Sonuç olarak, İtalya bu tarihten önce işlenen dolandırıcılık suçları için zamanaşımı sürelerine ilişkin esaslı bir görüşe sahip olmaya devam edebilecektir. Mahkeme ayrıca, *Taricco* kuralına bir istisna getirerek, uygulanmasının aşırı derecede muğlak olması veya geriye dönük cezai yaptırımla sonuçlanması halinde yerel hakimlerin bu kuralı göz ardı etmesine izin vermiştir. *Taricco II*, yasallığın esaslı bir yorumunu açıkça onaylamamış olsa da, ulusal mahkemelerin *Taricco* kuralını atlamasına etkin bir şekilde olanak sağlayarak gerilimleri hafifletmiştir.⁵⁴

Nihayetinde İtalyan Anayasa Mahkemesi, 115/2018 sayılı kararıyla davanın sonunu belirlemiştir. Anayasa Mahkemesi, Adalet Divanının gerekçesini kabul etmiş ancak 24/2017 sayılı kararda vurgulanan bazı hususları yeniden dile getirmiştir. Özellikle, söz konusu davanın koşulları ne olursa olsun, İtalyan hukuk düzeninde *Taricco* kuralına asla yer olmayacağını açıklığa kavuşturdu: zamanaşımı süresi kavramı maddi olmalıdır ve bir medeni hukuk yargısı, yargı organının 'önemli sayıda dava' şartını belirlemeyi denetlemesine asla izin veremez, gerekirse karşı sınırlar kaldırılabilir.⁵⁵

Taricco davası, Avrupa hukuki çoğulculuğunda iki kilit noktayı göstermektedir:

- Birincisi, ortak anayasal ilkelere rağmen çatışmaların nasıl ortaya çıkabileceğini vurgulamaktadır. Hem AB Adalet Divanı (ABAD) hem de İtalyan Anayasa Mahkemesi ceza hukukunda kanunilik ilkesi üzerinde mutabık kalmış ancak zamanaşımı sürelerinin bunun bir parçası olup olmadığı konusunda görüş ayrılığına düşmüştür. Bu farklılık yasal metinlerden değil -hem İtalyan Anayasası'nın 25(2) maddesi hem de AB Temel Haklar Şartı'nın 49(1) maddesi birden fazla yoruma izin vermektedir- farklı teleolojik yaklaşımlardan kaynaklanmıştır: ABAD AB'nin mali çıkarlarını korumaya öncelik verirken, İtalyan Anayasa Mahkemesi İtalya'nın anayasal kimliğini korumaya odaklanmıştır. Bu durum, temel düzeydeki hukuki ihtilafların doğası gereği hukuki olmaktan ziyade nasıl siyasi çatışmalara dönüştüğünü göstermektedir (Scarcello,2022, s. 113).

⁵⁴ECLI:EU:C: 2017:936, Judgment of 5. 12. 2017 — Case C-42/17, Erişme tarih:27.02. 2025, Erişebilir: [EUR-Lex - 62017CJ0042 - EN - EUR-Lex](#)

⁵⁵Italy Constitutional Court, Decision No. 115 of 2018. Erişme tarih:27.02. 2025, Erişebilir: [Italy / Constitutional Court / Decision No. 115 of 2018 | European Union Agency for Fundamental Rights](#)

- İkinci olarak, *Taricco* stratejik yargı politikasının etkinliğini göstermektedir. İtalyan Anayasa Mahkemesi, ABAD ile temas kurarken tehdit ile ikna arasında denge kurmuştur. İtalya'nın *Taricco* kuralını reddetmek için karşı sınırlara başvurabileceği konusunda uyarıda bulunmuş, ancak aynı zamanda geri adım atmanın AB çerçevesinde yasal olarak mümkün olduğunu göstermek için AB hukuku hükümlerine atıfta bulunmuştur. Bu yaklaşım, daha önce ABİHA'nın 267. Maddesi kapsamında ABAD ile ilişkilerde pasif kalan İtalyan Anayasa Mahkemesi'nden beklenmedik bir yaklaşımdı. Bununla birlikte, 24/2017 sayılı Karar'da AB hukukunun stratejik kullanımı, ABAD'a İtalyan anayasal kimliğini korurken uzlaşmayı meşrulaştırmanın bir yolunu sağlamıştır. Nihayetinde, katı hukuki muhakemeden ziyade yargı diplomasisi çatışmayı çözmüş ve Consob⁵⁶ gibi gelecekteki davalar için bir emsal teşkil etmiştir-(Scarcello,2022, s. 114).

2.6.2. Avrupa'da *Ultra Vires* Yargı Kararları

Görüldüğü üzere *Taricco* doğrudan ve açık bir anayasal çatışmayla değil, Adalet Divanı'nın geri adım atarak İtalyan Anayasa Mahkemesi ile uzlaşmayı kabul etmesiyle sonuçlanmıştır. Bu bölümde, ulusal mahkemelerin yetkilerini aşarak AB hükümlerini *ultra vires* ilan ettikleri davalar incelenmektedir. Bazı ihtilaflar (Landtová, Ajos, PSPP) kontrol altına alınmış ve tırmanmamış olsa da, Ekim 2021'deki Polonya K-3/21 davası daha ciddi bir sorun teşkil etmiştir. İnceleme, yönetilebilir durumda olan “fizyolojik” hukuki çatışmalar ile AB hukuk düzeninin istikrarını tehdit eden “patolojik” çatışmalar arasında ayrım yapmaktadır.

2.6.2.1. *Landtová – Holubec kararı*

Dikkate alınması gereken ilk karar *Landtová*'dır. Dava, Çekoslovakya'nın 1992 yılında dağılmasından kaynaklanmıştır. Yeni doğan devletler olan Çek Cumhuriyeti ve Slovakya, emeklilik alacaklarını ve diğer sosyal güvenlik konularını bölüşmek için bir anlaşmaya varmıştır. Anlaşma seçim kriteri olarak vatandaşın işverenin dağılma tarihindeki veya bu tarihten önce bilinen son ikametgahını kullanmıştır. Bu durum, bir devlette uzun süre

⁵⁶Consob Davası (ABAD, C-481/19) - AB Hukukunda Temel Hakların Güçlendirilmesi: Consob davası (CJEU, C-481/19, DB v. Consob, 2021), Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın potansiyel cezai sonuçları olan idari işlemlerde sessiz kalma hakkına ilişkin verdiği dönüm noktası niteliğinde bir karardır. Dava, AB hukukunda, özellikle de finansal düzenleyici uygulamalarda temel hak korumalarını güçlendirmiştir. Dava, İtalyan mali düzenleyici otoritesi Consob tarafından piyasayı kötüye kullanmakla (içeriden bilgi ticareti) suçlanan DB adlı bir kişiyi kapsıyordu.

çalışmış ancak kariyerlerini diğer devlette sonlandırmış kişilerin ilkinden değil ikincisinden emekli maaşı almalarına olanak sağlıyordu.⁵⁷ Slovak emekli maaşları genellikle Çek emekli maaşlarından daha düşük olduğu için Çek vatandaşları tarafından bir dizi şikayet dile getirilmiştir (Komárek, 2012, s.324-5). Çek yargısı içerisinde Anayasa Mahkemesi (*Ústavní soud*, bundan sonra Çek Anayasa Mahkemesi olarak anılacaktır) genel olarak şikayetleri kabul ederek Slovak emekli maaşlarına hak kazanan vatandaşlara özel ekonomik ek ödemeler yapılmasına izin verirken, *Nejvyšší správní soud* (bundan sonra Yüksek İdare Mahkemesi olarak anılacaktır) yürütme ve genel olarak idare tarafından desteklenen bu görüşü reddetmiştir. Bu durum 2003 ve 2012 yılları arasında 17 davada giderek daha sert bir çatışmaya yol açmış ve Çek Anayasa Mahkemesi tarafından isyancı idari yargıçlara disiplin soruşturması ve devlet sorumluluğu tehdidiyle sonuçlanmıştır (Komárek, 2012, s.325-6).

Bu arada her iki ülke de Avrupa Birliği'ne girmiş (2004) ve orijinal anlaşma Birlik içinde sosyal güvenlik programlarının uygulanmasına ilişkin 1408/71 sayılı Tüzük⁵⁸ çerçevesinin bir parçası haline gelmiştir. Tüzüğün III (A) Ekinin 9. Maddesinde Sosyal Güvenlik Antlaşmasının 12, 20 ve 33. Maddelerinin tüzük sistemi içerisinde *lex specialis* olarak uygulanmaya devam edeceği belirtilmiştir. Bu şekilde, milliyet temelinde ayrımcılığın genel olarak yasaklanmasını içeren AB hukukunun bir parçası haline gelmişlerdir. Sadece Çek vatandaşlarına yönelik özel ekler AB hukuku kapsamında ayrımcı olarak görülebilirdi ve Yüksek İdare Mahkemesi, ÚS'yi yeni yasal çerçeve ışığında pozisyonunu gözden geçirmeye davet etmiş, Çek Anayasa Mahkemesi ise bunu reddetmiştir (Scarcello, 2022, s. 115).

Adalet Divanı 2011 yılında konuyla ilgili olarak verdiği *Landtová* kararında Çek Anayasa Mahkemesi'nin Slovak emekli maaşları konusundaki içtihadının uyruk temelinde ayrımcılık yapmama ilkesiyle çeliştiğini teyit etmiştir. Bu durum AB hukuku kapsamında ancak ek ödemelerin diğer Üye Devletlerin tüm göçmen vatandaşlarını kapsaması halinde

---

⁵⁷Treaty between the Czech Republic and the Slovak Republic on Social Security, 29 October 1992. Erişim tarihi: 28.02.2025, Erişilebilir: [TREATY WITH THE CZECH AND SLOVAK FEDERAL REPUBLIC](#)

⁵⁸Regulation (EEC) No 1408/71 of the Council of 14 June 1971, On the application of social security schemes to employed persons and their families moving within the Community, Document 31971R1408, Official Journal of the European Communities, Erişim tarihi: 28.02.2025 Erişilebilir: <http://data.europa.eu/eli/reg/1971/1408/oj>

kabul edilebilir olacaktır.⁵⁹ Ancak karar ileriye dönüktür ve halihazırda bağlanmış olan emekli maaşları üzerinde bir etkisi yoktur (Scarcello, 2022, s. 116).

Adalet Divanı'nın bu kararı nispeten ılımlı ve hoşgörülü olsa da, diğer Çek makamlarıyla daha önce biriken gerginlikler, Lüksemburg'da US için olası bir duruşmanın sinir bozucu bir şekilde reddedilmesiyle birleşince, sonunda Çek Anayasa Mahkemesi'nin mevcut nihai tepkisine yol açmıştır. *Holubec* davasında Çek Anayasa Mahkemesi, *Landtová* kararının *ultra vires* olduğunu ve Çek Cumhuriyeti tarafından AB'ye devredilen yetkileri aştığını ilan etmiştir. 1408/71 sayılı Tüzük, Çekoslovak emekli maaşları için geçerli olmayacak, bunun yerine Çek Cumhuriyeti ile Slovakya arasında 1992 yılında imzalanan anlaşmaya tabi olacaktı. Anayasa Mahkemesine göre, *Landtová* kararı bunları ulus ötesi olarak değerlendirmektedir, oysa bunlar tamamen dahili niteliktedir: bir ülkede çalışılan süreler geriye dönük olarak yurt dışında çalışılan süreler olarak değerlendirilemez.⁶⁰

Sonrasında yaşanan olaylar sonucunda; Yüksek İdare Mahkemesi, Anayasa Mahkemesi'nin yetkisine boyun eğdi ve Tüzük uygulanmamıştır. AB hukukunun önceliği ve doğrudan etkisi, Birliğin temel anayasal ilkeleri, bu vesileyle bir kenara bırakılmıştır. NSS ayrıca Adalet Divanı'na ikinci bir ön başvuru hazırlamış, ancak Aralık 2013'te Çek yasama organının Slovak emekli maaşlarına özel ekler getiren müdahalesi sayesinde dava kayıttan düşürülmüştür. Sorun yasal uzlaşma yoluyla çözülmüş ve çatışma sona ermiştir ancak Yüksek İdare Mahkemesi başka birkaç kararda *Holubec* yerine *Landtová* doktrinini yeniden teyit etmiştir. Çek Anayasa Mahkemesinin kendisi de *Holubec*'in kapsamını yavaş yavaş ayırmaya ve daraltmaya başlamıştır. Dahası, bir süre sonra Anayasa Mahkemesi'nin yapısı değişmiştir (Bobek, 2014, s. 63-70). Yargı savaşı daha fazla tırmanmadan sona ermiştir. *Landtová* davasında bir AB düzenlemesi iptal edilmiş ancak AB hukuku geniş ölçüde etkili olmaya ve Adalet Divanı'nın yetkisi tanınmaya devam etmiştir, benzer şekilde Çek anayasal makamları da hareketsiz kalmıştır. Yasama müdahalesinin ardından anlaşmazlık ve çatışma ortadan kalkmış ve Çeklerin AB'ye entegrasyonu önemli ölçüde zarar görmemiştir (Scarcello, 2022, s. 117).

---

⁵⁹Judgment of the Court (Fourth Chamber) of 22 June 2011, Case C-399/09 *Landtová* ECR I-5573., Erişim tarihi:28.02.2025 Erişilebilir:

<https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?jsessionid=65711C3839E8B0BDADB1D3F3216BA7DD?text=&docid=104342&pageIndex=0>

⁶⁰ÜS, plenary judgment of 31 Jan. 2012, Pl. ÜS 5/12

2.6.2.2. Dansk Industri-Ajos kararı

İkinci *ultra vires* vakası Danimarka'dan gelmiştir. Ajos davasında, 2016 yılında Danimarka Yüksek Mahkemesi (*Højesteret*), Adalet Divanı'nın yaş temelinde ayrımcılığın yasaklanmasına ilişkin bir kararını, Danimarka'nın çalışma mevzuatına ilişkin ilkeleriyle çeliştiğine işaret ederek iptal etmiştir.⁶¹ Yargı isyanı, iki mahkeme arasında başarısızlıkla sonuçlanan bir diyalog girişiminin ardından geldi. Dava, 60 yaşındaki bir Danimarka vatandaşının Mayıs 2009'da işten çıkarılmasıyla ilgiliydi. Yeni bir işi kabul eden kişi, eski işvereni olan özel Ajos şirketinden, normalde işten çıkarılan çalışanlara ödenmesi gereken kıdem tazminatını talep etmiştir (Maaşlı Çalışanlar Kanunu Madde 2 a(1))⁶² ancak şirket, emeklilik yaşına ulaştığı ve emekli olabileceği için ödeneği ödeme yükümlülüğü bulunmadığını iddia ederek ödemeyi reddetmiştir (Madsen ve Olsen, 2017, s. 5). Dava ilk olarak 2014 yılında Ajos'un ödeneği ödememesine izin veren Danimarka yasalarının 2000/78 sayılı Direktifi (İstihdam Direktifi)⁶³ ve AB'nin yaş temelinde ayrımcılık yapmama genel ilkesini ihlal ettiğini ileri süren Danimarka Denizcilik ve Ticaret Mahkemesi'ne taşınmıştır⁶⁴. Ajos Yüksek Mahkeme'ye başvurmuş, Yüksek Mahkeme de Lüksemburg Mahkemesi'ne başvurmuştur. Mahkeme, ayrımcılık yapmama ilkesinin emeklilik yaşına ulaşmış vatandaşlar için istisnaları engelleyip engellemediğini ve aynı ilkenin bu tür durumlarda yasal kesinlik ve meşru beklentilerin korunması ilkeleriyle dengelenmesi gerekip gerekmediğini sormuştur (Scarcello, 2022, s. 118).

Danimarka hukuku, İstihdam Direktifi ile çelişkili bulunmuştur. Adalet Divanı'na göre, emekli olmayı düşünmeyen ve ödenekten mahrum bırakılan maaşlı çalışanlar, doğrudan yaşa dayalı ayrımcılığa maruz kalmıştır.⁶⁵ Bu konunun Danimarka kurumları tarafından kendiliğinden sorgulanmadığını belirtmek gerekir. Gerçekten de, Maaşlı Çalışanlar Kanunu'nun AB hukuku ile uyumlu hale getirilmesi için değişiklik kabul edilmiş, ancak reform Şubat 2015'ten önce yürürlüğe girmemiştir. Ancak, AB Direktiflerinin yatay etkileri

⁶¹Judgment of the Court (Grand Chamber) of 19 April 2016, C-441/14, ECLI:EU:C:2016:278, Dansk Industri (DI), Erişim tarihi: 01.03.2015 Erişebilir: [CURIA - Documents](#)

⁶²Danish Parliament. (2017). *Funktionærloven* [The Salaried Employees Act] (LBK nr 1002 af 24/08/2017). Erişim tarihi: 01.03.2015 Erişebilir: <https://www.retsinformation.dk/eli/lt/2017/1002>

⁶³Council of the European Union. (2000). *Directive 2000/78/EC establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation*. Official Journal of the European Union, L 303, 2.12.2000, pp. 16–22. Erişim tarihi: 02.03.2015

⁶⁴Case no. 15/2014 Dansk Industri (DI) acting for Ajos A/S vs. The estate left by A, Erişim tarihi: 03.03.2015 Erişebilir: [EUR-Lex - 62013CJ0354 - EN - EUR-Lex](#)

⁶⁵C-441/14 Dansk Industri (DI), acting on behalf of Ajos A/S v Estate of Karsten Eigil Rasmussen ECLI:EU:C:2016:278

olmadığından, Ajos'taki kilit parametre ayrımcılık yapmama genel ilkesidir. Bu nedenle, Lüksemburg'un Danimarka hukukunun ya iptal edilmesi ya da Direktifle tutarlı bir şekilde uygulanması gerektiğini belirtmek için yasal dayanak olarak gördüğü genel ilkedir. İkinci soruya gelince, yasal kesinlik ilkesinin davacının ayrımcılık yapmama ilkesi kapsamındaki korumalarını geçersiz kılamayacağı ve yasal kesinlik ile yaşa dayalı ayrımcılık ilkesi arasındaki dengenin ulusal yargıçlara bırakılamayacağı tespit edilmiştir: ikinci seçenek AB hukukunun etkinliğini ihlal edecek ve genel ilkenin uygulanması konusunda daha az belirsizlik yerine daha fazla belirsizlik yaratacaktır (Madsen, 2017, s. 6).

Ajos'taki sorunlu konu, Danimarka iş hukuku ile AB hukuku arasındaki tartışmasız olan esaslı çatışma değildir. Daha ziyade, Adalet Divanı'nın ihlali tespit etmesinin yasal dayanağı tartışılmıştır: Adalet Divanı yaş temelinde ayrımcılık yapmama ilkesini yatay olarak uygulayıp uygulayamayacağı tartışılmıştır. Danimarka Yüksek Mahkemesi, tutarlı bir yorumun mevcut olmadığını (özellikle Maaşlı Çalışanlar Kanununa ilişkin travaux préparatoires dikkate alındığında) ve yazılı olmayan ayrımcılık yapmama ilkesinin de uygulanabilir olmadığını belirterek tepki göstermiştir. Danimarka Yüksek Mahkemesi, ne Katılım Yasası'nın ne de *travaux préparatoires*'in yazılı olmayan ayrımcılık yapmama ilkesinin geçerliliğinden bahsettiğini ileri sürmüştür. Katılım Yasası imzalandığında, Danimarka Parlamentosu Adalet Divanı'nın genel ilkelere ilişkin içtihadını biliyordu ancak bunların herhangi bir yatay etkiye sahip olmayacağı varsayılmıştı. Gerçekten de, ön başvuruda Danimarka Yüksek Mahkemesi, genel ilkelere doğrudan yatay etki verilmesinin hukuki kesinlik açısından yaratacağı sorunlar üzerinde ısrarla durmuştur. Sonuç olarak Yüksek Mahkeme, ayrımcılık yasağı genel ilkesine uygulanabilirlik tanınmanın kendi yetkilerini aşacağını belirtmiş ve ön kararı iptal etmiştir (Scarcello, 2022, s. 118).

Ajos davası üç önemli noktayı vurgulamaktadır.

- Birincisi, AB hukuk normlarının karmaşıklığına karşı ulusal direnci yansıtan *Maastricht Urteil* gibi davalarla uyumludur. Danimarka Yüksek Mahkemesi, AB hukukunun uygulanabilirliğini AB antlaşmalarından ziyade Danimarka'nın Katılım Yasasına bağlı olarak değerlendirmiş ve ulusal egemenliğe öncelik vererek anayasal çoğulculuğu güçlendirmiştir.
- İkinci olarak, dava hukuki yorumlama yöntemlerinin çatışmasını ortaya koymaktadır. Danimarka Yüksek Mahkemesi katı yasal literalizme ve yargısal özerkliğe bağlı olarak yazılı olmayan ayrımcılık yapmama ilkesini reddederken,

ABAD Avrupa entegrasyonunu teşvik etmek için daha aktivist ve teleolojik bir yaklaşım benimsemiştir. Danimarka, AB'nin ayrımcılık yapmama ilkesini kendi yasal çerçevesinin dışında gördüğü için bu farklılık çatışmayı körükledi.

- Üçüncüsü, 2015 yılında yapılan yasal reform sorunu büyük ölçüde çözerek davanın daha geniş çaplı etkisini en aza indirmiştir. ABAD'ın bu davadaki kararını reddetmesine rağmen, Danimarka AB hukukunu desteklemeye devam etmiş ve ABAD'ın yetkisi olduğu gibi kalmıştır (Madsen, 2017, s. 13-15).

2.6.2.3. *Weiss-PSPP kararı*

Alman Anayasa Mahkemesi'nin PSPP kararı, *ultra vires* bir kararın üçüncü örneğidir.⁶⁶ Alman Mahkemesi, Adalet Divanı'nın *Weiss* kararının⁶⁷ yetkisini aştığını belirterek, öncelik kavramına itiraz etmiştir. Karlsruhe Mahkemesi, Lüksemburglu meslektaşlarının Avrupa Merkez Bankası'nın (AMB) Kamu Sektörü Varlık Alım Programı'nın⁶⁸ Antlaşmalara uygunluğuna ilişkin değerlendirmelerini sert bir şekilde eleştirmiştir. İlk olarak Avrupa Merkez Bankası tarafından 2015/774 sayılı kararıyla⁶⁹ oluşturulan program, kamu sektörü menkul kıymetlerinin ikincil piyasada satın alınmasına izin veriyordu. Karlsruhe kararına, Federal Parlamento, Federal Hükümet ve Alman Federal Bankası'nın programın Almanya'da uygulanmasına karşı anayasal olarak harekete geçmeleri gerektiğini savunan şikayetçiler tarafından itiraz edilmiştir. Özellikle de bu büyük alımın, para politikası kisvesi altında, halen üye devletlere ait olan bir yetki olan bir tür fiili mali tedbiri gizleyebileceğini ve kamu borçlarının parasallaştırılmasına ilişkin ABİHA'nın 123. Maddesi⁷⁰ tarafından getirilen yasağı aşmak için de kullanılabileceğini ileri sürdüler.

⁶⁶ BVerfG, 2 BvR 859/15. , Erişim tarihi: 08.03.2025 Erişebilir: [Bundesverfassungsgericht - Decisions search - Judgment of 5 May 2020](https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/EN/2020/05/2020_5_00012.html)

⁶⁷ C-493/17 Weiss and Others ECLI:EU:C: 2018:1000. Erişim tarihi: 08.03.2025 Erişebilir: eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62017CJ0493

⁶⁸ Public Sector Asset Purchase Programme (PSPP)

⁶⁹ Decision (EU) 2015/774 of the European Central Bank of 4 March 2015 on a secondary markets public sector asset purchase programme (ECB/2015/10), Erişim tarihi: 09.03.2025 Erişebilir: [http://data.europa.eu/eli/dec/2015/774/oj](https://data.europa.eu/eli/dec/2015/774/oj)

⁷⁰ ABİHA Madde 123: 1- Avrupa Merkez Bankası veya Üye Devletlerin merkez bankaları (bundan böyle 'ulusal merkez bankaları' olarak anılacaktır) nezdinde Birlik kurumları, organları, ofisleri veya ajansları, merkezi hükümetler, bölgesel, yerel veya diğer kamu makamları, kamu hukukuna tabi diğer organlar veya Üye Devletlerin kamu teşebbüsleri lehine kredili mevduat olanakları veya diğer her türlü kredi olanağı, Avrupa Merkez Bankası veya ulusal merkez bankaları tarafından bunlardan doğrudan borçlanma araçları satın alınması gibi yasaklanacaktır. 2- 1. Paragraf, merkez bankaları tarafından rezerv temini bağlamında ulusal merkez bankaları ve Avrupa Merkez Bankası tarafından özel kredi kuruluşlarıyla aynı muameleye tabi tutulacak olan kamuya ait kredi kuruluşları için geçerli değildir.

Temmuz 2017'de Alman Anayasa Mahkemesi İkinci Senatosu, ABİHA'nın 267. Maddesi⁷¹ kapsamında Adalet Divanı'na başvurmuş ve ABİHA'nın 123(1) Maddesinin (kamu borçlarının doğrudan parasallaştırılmasının engellenmesi) olası ihlaline ilişkin beş soru sormuştur. Bunlar; ABİHA 119 ve 127(1 ve 2) (AMB'nin yetkilerinin sadece para politikasıyla sınırlandırılması), ABİHA 125 (Üye Devletlerin kamu borçlarının karşılıklı hale getirilmesinin önlenmesi), ABİHA 4(2) (Üye Devletlerin ulusal kimliklerinin korunması), ABİHA 5(1) (yetki devri ilkesi) ve ABİHA 5(4) (orantılılık ilkesi) dir (Scarcello,2022, s. 121).

Adalet Divanı'nın *Weiss* kararı (11 Aralık 2018)⁷² Antlaşma ihlali tespit etmemiş ancak *PSPP*'nin orantılılığını değerlendirmiştir. Ancak, Alman Anayasa Mahkemesi 5 Mayıs 2020 tarihinde bu değerlendirmenin, rekabet halindeki ekonomik çıkarları yeterince dengelemediği ve AMB'yi geniş ekonomik etkiye sahip tedbirlerden sorumlu tutmadığı için *ultra vires* olduğuna karar vermiştir. Alman Mahkemesi, AMB'nin *PSPP*'nin gerekliliğini ve orantılılığını gerekçelendiren daha ayrıntılı bir orantılılık değerlendirmesi olmadan, AMB'nin eylemlerinin ekonomi politikası üzerindeki devlet yetkilerini gasp etme ve demokratik ilkeleri ve Almanya'nın anayasal kimliğini zayıflatma riski taşıdığını savundu. Sonuç olarak, Alman kurumlarının üç ay içinde yeterli bir yeniden değerlendirme yapılmadığı takdirde *PSPP*'ye katılmayacaklarına karar verildi.⁷³

PSPP kararı, Alman Anayasa Mahkemesi'nin prestiji ve Almanya'nın önemli ekonomik rolü nedeniyle AB hukuku açısından özellikle tehlikeliydi. *Landtová* ve *Ajos* gibi ulusal yasama organlarının iç hukukta değişiklik yapmasına izin veren önceki davaların aksine PSPP, AB kurumları tarafından para politikası alanında alınan tedbirlere doğrudan meydan okumuştur. Bu karar, Pringle kararı ve OMT tartışması gibi daha önceki anlaşmazlıklara dayanan, geleneksel olmayan parasal genişleme programının ekonomik yönetim üzerindeki etkisine ilişkin geniş bir AB tartışmasını tetiklemiştir. Ancak kararın sonuçları

---

⁷¹ABİHA Madde 267 :Avrupa Birliği Adalet Divanı aşağıdaki konularda ön karar verme yetkisine sahiptir: (a) Antlaşmaların yorumlanması; (b) Birlik kurumları, organları, ofisleri veya ajanslarının tasarruflarının geçerliliği ve yorumlanması. Böyle bir sorunun bir Üye Devlet'in herhangi bir mahkemesi veya yargı mercii önünde gündeme gelmesi halinde, söz konusu mahkeme veya yargı mercii, karar verebilmek için bu soruna ilişkin bir kararın gerekli olduğu kanaatine varırsa, Divan'dan bu konuda bir karar vermesini talep edebilir. Bu tür bir sorunun, kararlarına karşı ulusal hukuk uyarınca yargı yolu bulunmayan bir Üye Devletin mahkemesi veya yargıcı önünde görülmekte olan bir davada ortaya çıkması halinde, bu mahkeme veya yargıcın konuyu Divan'a götürmesi gerekir.

⁷²C-493/17 Weiss and Others ECLI:EU:C: 2018:1000. Erişim tarihi: 08.03.2025 Erişebilir: eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62017CJ0493

⁷³BVerfG, 2 BvR 859/15, Para 55 -157.

sınırlı olmuş ve AB ve Alman kurumlarının işbirlikçi tutumu sayesinde siyasi bir çözüm bulunmuştur (Scarcello,2022, s. 122).

PSPP kararı, programın orantılılığının açıklığa kavuşturulması için tanınan üç aylık sürenin net bir muhatabı olmadığından, Alman kurumları için görevlerine ilişkin belirsiz bir durum yaratmıştır. AB'deki muadilleriyle çatışmaktan kaçınmayı amaçlayan Alman makamları, sonunda *ECB* belgeleri ve takip eylemleri aracılığıyla yerel gerekliliklerini karşılayan kanıtlar sunarak Alman Anayasa Mahkemesi'nin Almanya'nın *PSPP*'ye katılmaya devam etmesine yönelik itirazları reddetmesine yol açmıştır (Scarcello,2022, s. 123).

2.6.2.4. K-3/21kararı

Bu yazının kaleme alındığı tarih itibariyle, Polonya Anayasa Mahkemesi'nin 7 Ekim 2021'de verdiği K-3/21 sayılı karar⁷⁴, AB'deki son *ultra vires* örneğidir. K-3/21 sayılı kararın diğer üç karardan farklı olması, onu aynı zamanda aykırı bir karar haline getirmektedir. Özellikle de diğer tüm *ultra vires* kararları nihayetinde siyasi organların bir uzlaşmaya varmasıyla çözüldüğünden ve Polonya'da erişilebilir bir çözüm olmadığından Polonya'daki durum çok farklıdır.

Bu dava, Berlin Duvarı'nın yıkılmasından sonra genel olarak Doğu Avrupa'nın ve özel olarak Polonya'nın yasal düzenlerinin geçirdiği derin dönüşümün ışığında anlaşılmalıdır. Orta ve Doğu Avrupa Devletlerinde 1989 sonrası yaşanan anayasal değişim, bir tür 'Avrupa'ya dönüş', Sovyet yönetimi deneyimiyle geçici olarak kesintiye uğrayan ortak yolun yeniden canlandırılması olarak tasvir edilmiştir. Geri dönen Devletler, Batı Avrupa Devletlerinin liberal-demokratik bağlılığından esinlenen anayasalar kabul ederek, ideal olarak Avrupa'nın önceki siyasi birliğini yeniden tesis etmiş ve çarpık bir tarihi düzeltmiştir. Avrupa'ya dönüş aynı zamanda yasal anayasacılık modelinden esinlenen ve Batı'da hâkim olan hukukun üstünlüğüne yönelik bir anayasal dönüşüm anlamına da gelmekteydi (Larsen, 2021).

1945 ve 1989 yılları arasında Batı Avrupa büyük ölçüde bütünleşmiş, Soğuk Savaş sonrasında ise Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri AB'ye katılmayı hedeflemiştir. 1993 yılında Avrupa Konseyi ekonomik, yasal ve siyasi reformlar gerektiren Kopenhag kriterlerini

---

⁷⁴Polish Constitutional Tribunal. (2021, October 7). *Judgment K 3/21*. Erişilebilir: trybunal.gov.pl

oluşturmuştur. Bu değişiklikler Doğu Avrupa'da hızla uygulanmış ve 2004 yılında on ülkenin katılımıyla sonuçlanmıştır. (Scarcello, 2022, s. 125).

Ancak reformlar genellikle aceleye getirilmişti ve demokratik meşruiyetten yoksundu, bu da yabancı yönetimden yeni kurtulan devletlerde kızgınlığa neden oldu. Özellikle Macaristan ve Polonya, tarihsel şikayetler ve yabancı nüfuzuna ilişkin endişeler nedeniyle güçlü tepkiler vermiştir. Bu durum milliyetçi ve popülist hareketlere yol açarak hukuk devleti ilkelerini zedeleyen anayasal değişikliklere neden olmuştur. Macaristan'da *Viktor Orbán*'ın Fidesz partisi, çoğunluk karşıtı kurumları hızla ortadan kaldırarak bazılarının “illiberal anayasacılık” olarak adlandırdığı duruma yol açmıştır. Güçlü bir parlamento çoğunluğuna sahip olan *Orbán*, 2011 yılında yeni bir anayasayı yürürlüğe koyarak Macaristan'ın dönüşümünü pekiştirmiştir. *PiS*⁷⁵ liderliğindeki Polonya da benzer bir yol izlemiş, ancak daha fazla kısıtlama getirmiştir (Drinóczi& Bień-Kacala, 2019, s. 1147).

Burada odak noktası olan Polonya'nın dönüşümü daha yavaş olmuş ancak karşı çoğunlukçu kurumların aynı derecede güçlü bir şekilde reddedilmesiyle karakterize edilmiştir. *PiS*, 2015'ten bu yana sürekli olarak karşı güçlerin kapsamını sınırlama, onları paketleme, sadık olmayan üyeleri tasfiye etme ve 'reforme edilmiş' kurumları kendi politikaları için kolaylaştırıcı olarak kullanma modelini izlemiştir. Bu model, parlamenter muhalefet, profesyonel kamu hizmeti, özgür medya ve sivil toplum da dahil olmak üzere çeşitli kurumları çeşitli şekillerde etkilemiştir. (Drinóczi& Bień-Kacala, 2019, s. 1147).

Ancak bu durum hiçbir yerde yargıda olduğu kadar yıkıcı olmamıştır. *PiS* çoğunluğu, önce Anayasa Mahkemesi'ni daha sonra da olağan mahkemeleri sistematik bir şekilde zayıflatarak yargı karşı gücünü etkili bir şekilde ortadan kaldırdı. Bu acımasız tasfiye, çoğunluk üzerindeki olası bir denetimi etkisiz hale getirmeyi ve onu çoğunluk yanlısı, destekleyici kurumlara dönüştürmeyi amaçlıyordu (Scarcello,2022, s. 127).

Polonya'da iktidardaki *PiS* partisi 2015 seçimlerini kazandıktan sonra yargı bağımsızlığına yönelik sistematik bir saldırı başlattı. İlk hedef, daha önce hükümet gücü üzerinde bir kontrol işlevi gören Anayasa Mahkemesi oldu. *PiS*, meşru yargıların atanmasını engelledi, Mahkeme'yi kendisine sadık kişilerle doldurdu ve işleyişini engelledi. 2017

---

⁷⁵Polonya'da 2001 yılında kurulan Hukuk ve Adalet Partisi (Prawo i Sprawiedliwość veya *PiS*) milliyetçi-muhafazakâr bir siyasi partidir.

yılına gelindiğinde Mahkeme tamamen kontrol altına alınmış ve hükümetin eylemlerini meşrulaştırmak için kullanılmaya başlanmıştı (Sadurski, 2019, s.132-149).

Ardından, daha geniş kapsamlı yargı hedef alındı. PiS, Ulusal Yargı Konseyi (KRS), Yüksek Mahkeme ve olağan mahkemeler de dahil olmak üzere kilit kurumlardaki yargıçları tasfiye etmek ve değiştirmek için reformlar uyguladı. Yargı bağımsızlığı fiilen ortadan kaldırılmış ve kontrol PiS yetkilileri altında merkezileştirilmiştir (Scarcello,2022, s. 128).

AB'nin temel hukuk devleti ilkelerini ihlal eden bu eylemler, AB kurumlarının gecikmeli ancak sert bir tepki vermesine yol açtı. ABAD, ABİA'nın 19. Maddesi ve *ASJP* kararına⁷⁶ dayanarak Polonya'nın yargı reformlarına karşı karar verdi. Buna ek olarak, AİHM2021 *Xero Flor* kararında⁷⁷ Polonya Anayasa Mahkemesi'nin hukuka aykırı bir şekilde oluşturulduğunu ilan etti.

K-3/21, uluslararası ve Polonya kurumları arasındaki bu uzun süreli, derin ve sistemik çatışmanın ışığında anlaşılmalıdır. Polonya'da hukukun üstünlüğüne ilişkin en önemli davalardan biri olan A.B. ve Diğerleri v *KRS* davasının⁷⁸ Nisan 2021'de karara bağlanmasının ardından, Polonya hükümeti Anayasa Mahkemesi'nin yeni rolünü Adalet Divanı kararlarını itibarsızlaştırmak için kullanmaya karar verdi. Polonya Başbakanı 31 Mart 2021 tarihinde Anayasa Mahkemesi'ne başvurarak AB hukukunun önceliği ve etkili yargısal korumaya ilişkin ABİHA'nın 1, 2, 4(3) ve 19(1) maddelerinin Polonya Anayasası ile uyumluluğunu sordu. Mahkeme, kararını 7 Ekim 2021 tarihinde oy çokluğu ve iki muhalefet şerhi ile verdi. Kararın mevcut tek bölümü olan hüküm kısmında Anayasa Mahkemesi şu ifadelerle yer verdi:

- ABİA Madde 1, ABİA Madde 4(3) ile birlikte okunduğunda, AB'nin kendisine verilen yetkilerin ötesinde hareket ettiği Avrupa halkları arasında daha yakın bir birliği amaçlayan 'yeni bir aşamaya' girdiği, Polonya Anayasası'nın artık ülkenin en yüksek normu olmadığı ve Polonya'nın artık egemen bir Devlet olarak çalışamayacağı ölçüde Polonya Anayasası ile uyumsuzdur.

⁷⁶Associação Sindical dos Juizes Portugueses (ASJP) judgment by the Court of Justice, Case C-64/16, 27 February 2018, Erişim tarihi: 09.03.2025 Erişebilir: [CURIA - List of results](#)

⁷⁷European Court of Human Rights. (2021). *Xero Flor w Polsce sp. z o.o. v. Poland*, no. 4907/18. HUDOC. Erişim tarihi: 08.03.2025 Erişebilir: [XERO FLOR w POLSCE sp. z o.o. v. POLAND](#)

⁷⁸CJEU Case C-824/18 / Judgment, Erişim tarihi: 09.03.2025 Erişebilir: [CJEU Case C-824/18 / Judgment | European Union Agency for Fundamental Rights](#)

- ABİA Madde 19(1) ikinci paragrafı, yerel mahkemelere Anayasayı ortadan kaldırma ya da Parlamento tarafından anayasaya aykırı ilan edilen veya yürürlükten kaldırılan hükümleri uygulama yetkisi verecek şekilde yorumlanırsa Polonya Anayasası ile bağdaşmaz.
- ABİHA'nın 19(1) maddesinin ikinci fıkrası ve ikinci paragrafı, yerel mahkemelerin Polonya hukuku kapsamında hâkimlerin atanmasına ilişkin usulleri gözden geçirmelerine ya da AB hukuku kapsamında etkili yargısal koruma ilkesini korumak adına hâkimlerin atamalarının meşruiyetini tanımayı reddetmelerine izin verdiği ölçüde Polonya Anayasası ile bağdaşmaz.

Polonya Anayasa Mahkemesi'nin K-3/21 sayılı davada verdiği karar, belirli tarafların veya somut bir hukuki ihtilafın bulunmadığı soyut bir anayasal denetimdi. Dava, ABAD yargı bağımsızlığına ilişkin kararlarına itiraz ederek, Avrupa Birliği Antlaşması'nın (ABA) belirli hükümlerini yorumlamaya odaklanmıştır. Teorik yapısı ve açık bir olgusal motivasyonun bulunmaması nedeniyle karar, hukuki bir hükümden ziyade siyasi bir açıklama olarak algılanmıştır (Scarcello,2022, s. 129).

Ancak karar, siyasi bağlamı içinde değerlendirildiğinde, AB'nin hukuk düzenine, özellikle de ABAD'ın hukukun üstünlüğünün temel bir unsuru olarak yargı bağımsızlığı konusundaki ısrarına doğrudan karşı çıkıyordu. Mahkeme, ABAD tarafından yorumlandığı şekliyle belirli TEU hükümlerinin AB yetkilerini aştığını (*ultra vires*) ilan ederek AB'nin Polonya'nın yargı sistemi üzerindeki yetkisine itiraz etti. Ayrıca AB hukukunun Polonya Anayasası üzerindeki önceliğini ve Polonyalı yargıçların hukuka aykırı olarak atanmış meslektaşlarını tanımayı reddedebileceği fikrini de reddetti (Scarcello,2022, s. 130).

Bugün, *PiS* yargı üzerindeki kontrolünü sağlamlaştırmaya çabalarını sürdürmektedir. Polonyalı yargıçların çoğunun sadakatini veya itaatini sağlamayı başarırca, ABAD içtihadına dayanan iç hukuk itirazları (ABİHA'nın 267. Maddesi referansları yoluyla) sona erebilir. Bununla birlikte AB, başta mali baskı olmak üzere, uyumu zorlamak için yeni mekanizmalar geliştirmiştir. Adalet Divanı'nın Şubat 2022 tarihli Hukukun Üstünlüğü Koşulluluk Tüzüğü (2020/2092 sayılı Tüzük) ile ilgili kararı, hukukun üstünlüğü ihlallerinin Birliğin mali çıkarlarını tehdit etmesi halinde Konsey'e AB fonlarını askıya alma yetkisi vermektedir. Bu tedbir Haziran 2022 itibarıyla Polonya'ya henüz tam olarak uygulanmamış olsa da, gelecekte potansiyel uygulama için güçlü bir araç olmaya devam etmektedir (Scarcello,2022, s. 130).

2.7. Diğer Ünlü Vakalar

Bu bölümde, uygulamadaki anayasal çoğulculuğa daha fazla ışık tutmak için, anayasal çoğulculuğu en iyi şekilde teyit edebilecek diğer üç tanınmış davayı tanıtılacak ve kısaca gözden geçirilecektir. Bu davalarda mahkemelerin nihai olarak verdiği kararlar bizi Avrupa hukuku ile üye devletler arasındaki ihtilafların nasıl çözüleceği sorusuna da götürecektir.

2.7.1. Almanya ve Solange Doktrini (Temel Hakları)

Alman Federal Anayasa Mahkemesi'nin (Bundesverfassungsgericht) Solange kararları, ulusal anayasal kimlik ile AB hukuku önceliği arasındaki dinamikleri tanımlamada ön planda olmuştur. Temel haklar alanında Alman Anayasasının AB hukukundan üstün olduğu Solange I'den (1974), temel hakların yeterince korunması koşuluyla Avrupa Adalet Divanı'na (ATAD) rıza gösteren Solange II'ye (1986) ve son olarak insan onurunun korunmasını AB hukukuna bir kısıtlama olarak yeniden teyit eden Solange III'e (2015) kadar bu kararlar Avrupa'daki anayasal çoğulculuk için emsal teşkil etmiştir.

Federal Anayasa Mahkemesi, AB hukukuna ilişkin temel yaklaşımını ünlü *Solange I* ve *Solange II* kararlarında geliştirmiştir. 1974 tarihli Solange I kararında, AB düzeyinde temel hakların korunmasının Anayasa'nın sunduğundan daha az yeterli olması halinde AB yasalarının anayasal denetimini yapacağını belirtmiştir.⁷⁹

1986'daki *Solange II* kararında Federal Anayasa Mahkemesi yaklaşımını tersine çevirmiştir. AB temel haklar korumasının iyileştiğini ve böylece temel hakların artık AB düzeyinde yeterince korunduğunu kabul etmiştir. Sonuç olarak, AB'nin temel hakların korunmasına ilişkin standardı, Temel Kanun'daki temel hakların devredilemez asgari korumasına önemli ölçüde eşdeğer kaldığı sürece, AB Kanunlarını artık Temel Kanun'a uygunluk açısından incelemeyeceğine karar vermiştir.⁸⁰ *Solange II* kararı AB yönetmelikleriyle ilgiliydi, ancak daha sonra direktifleri de kapsayacak şekilde genişletildi. Bu karar, 1993 *Maastricht* kararının⁸¹ temel haklar bölümü ve 2000 *Banana* kararı⁸² ile yeniden teyit edilmiştir.

⁷⁹BVerfG, 29 May 1974, BvL 52/71 Solange I, BVerfGE 37, 271, 285. Erişim tarihi: 11.03.2025 Erişilebilir: [Bundesverfassungsgericht - Decisions search - Order of 29 May 1974](#)

⁸⁰BVerfG, 22 October 1986, 2 BvR 197/83 Solange II, BVerfGE 73, 339, 387. Erişim tarihi: 11.03.2025 Erişilebilir: [Bundesverfassungsgericht - Decisions search - Order of 22 October 1986](#)

⁸¹BVerfG, 12 October 1993, 2 BvR 2134, 2159/92 Treaty of Maastricht. Erişim tarihi: 11.03.2025 Erişilebilir: [BVerfGE 89 153 engl](#)

⁸²BVerfGE 89, 155; BVerfG, 7 June 2000, 2 BvL 1/97 Bananas. Erişim tarihi: 11.03.2025 Erişilebilir: [Bundesverfassungsgericht - Decisions search - Order of 7 June 2000](#)

Federal Anayasa Mahkemesi hala *Solange II* kuralına bağlı kalmaktadır. Mahkeme, 15 Aralık 2015 tarihli *Solange III* kararında şunu teyit etmiştir:

*Genel olarak, Avrupa Birliği'nin egemenlik tasarrufları ve Alman kamu otoritesinin Kanunları - Birlik hukuku tarafından belirlendikleri ölçüde - Avrupa Birliği Hukuku'nun uygulama önceliği nedeniyle, Anayasa'da yer alan temel haklar standardı ile ölçülmemelidir.*⁸³

Solange III davasında Federal Anayasa Mahkemesi, uygulama takdirini üye devletlere bırakan AB hükümleri ile bırakmayanlar arasında ayırım yapmıştır. AB hukuku bir dereceye kadar uygulama takdiri bırakıyorsa, Temel Yasa geçerliliğini korur. AB hukuku tarafından tam olarak belirlenmemiş olan ulusal tedbirler, Anayasa ışığında incelenir. Öte yandan, AB hukuku tarafından tam olarak belirlenen ulusal tedbirler, Temel Yasa ile uyumlulukları açısından incelenmez.⁸⁴

Üye devletlere bırakılan uygulama takdir yetkisinin derecesine göre yapılan bu ayırım, Federal Anayasa Mahkemesi tarafından uzun yıllardır uygulanmaktadır. 2013 tarihli ufuk açıcı *Akerberg Fransson*⁸⁵ ve *Melloni*⁸⁶ kararlarında benzer bir ayırım yapan ABAD'ı da etkilemiş görünmektedir (Rauchegger, 2018, s. 97).

Alman Federal Anayasa Mahkemesi, AB hukukunun önceliğine işlerlik kazandırmak amacıyla, tamamen AB hukuku tarafından belirlenen ulusal tedbirleri Anayasa ışığında incelemekten kaçınmaktadır. *Solange III* kararında, ABAD'ın *Costa/ENEL* kararına atıfta bulunmuş ve AB hukukunun yeknesak bir şekilde uygulanmasının AB'nin başarısı için çok önemli olduğunu belirtmiştir. Hukukunun yeknesak bir şekilde uygulanması garanti edilmediği takdirde 28 üye devletten oluşan bir topluluk varlığını sürdüremezdi. Alman Federal Anayasa Mahkemesi, AB hukukunun ulusal hukuk üzerindeki önceliğinin ulusal anayasa hukuku açısından da geçerli olduğunu açıkça kabul etmiştir. Yetkilerin AB'ye devredilmesi, Alman makamlarını Anayasa'daki temel haklara saygı gösterme konusundaki genel yükümlülüklerinden kurtarmıştır.⁸⁷

⁸³Official English translation of BVerfG, 15 December 2015, 2 BvR 2735/14 Solange III, para 36. Erişim tarihi: 11.03.2025 Erişilebilir: [Bundesverfassungsgericht - Decisions search - Order of 15 December 2015](https://www.bundesverfassungsgericht.de/Entscheidungen/2015/12/15_2BvR2735_14.html)

⁸⁴Solange III, para 39.

⁸⁵Case C-617/10, ÅkerbergFransson, EU:C:2013:105. Erişim tarihi: 12.03.2025 Erişilebilir: eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62010CJ0617_SUM

⁸⁶Case C-399/11, Melloni, EU:C:2013:107. Erişim tarihi: 12.03.2025 Erişilebilir: eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62011CJ0399_SUM&from=EN

⁸⁷Solange III, para 37-39. & Rauchegger, 2018, a.g.k., 97.

Alman Federal Anayasa Mahkemesi tarafından verilen *Solange III* kararı, *Aranyosi* ve *Căldăraru* kararlarında,⁸⁸ iade edilen kişinin insanlık dışı tutukluluk koşullarıyla karşı karşıya kalması halinde üye devletlerin Avrupa Tutuklama Emri'ni (EAW) uygulamayı reddedebileceğine hükmederek yanıt veren ABAD'ı etkilemiştir. Bu karar, *Melloni* kararından bir değişimin sinyalini vermiş ve ABAD'ın ulusal anayasal kaygılara karşı duyarlılığını göstermiştir (Rauchegger, 2018, s. 110).

Yani, Mahkeme, genel olarak AB hukukunun üstünlüğünü kabul etmekle birlikte, başta insan onuru olmak üzere temel anayasal ilkeleri ihlal etmesi halinde Almanya'nın AB hukukunu gözden geçirme ve iptal etme hakkını saklı tuttuğuna hükmet.

Federal Anayasa Mahkemesi daha sonraki davalarda *Solange III*'ü teyit ederek, AB hukukunun genel olarak öncelikli olduğunu, ancak Almanya'nın anayasal kimliğinin - özellikle de insan onurunun (Anayasa'nın 1. Maddesi)- dokunulmaz olduğunu vurgulamıştır. *Solange III* sonrası iki EAW davasında, şikayetçiler iadenin insan onurunu ihlal edebileceğini başarılı bir şekilde savunmuşlardır. Davalardan biri, sessiz kalma hakkının söz konusu olduğu Birleşik Krallık'a iade ile ilgiliydi, ancak Mahkeme Birleşik Krallık yasalarının insan onurunun “özünü” ihlal etmediğine ve dolayısıyla iadeye izin verdiğine karar vermiştir. (Rauchegger, 2018, s. 111).

Karar, Almanya'nın AB hukukuna sadece insan onurunun ciddi risk altında olduğu aşırı durumlarda itiraz edeceğini, temel anayasal ilkeleri korurken AB hukukunun önceliğini sürdüreceğini teyit etmiştir.

2.7.2. İspanya: Dava C-399/11 Stefano Melloni, 26 Şubat 2013 Tarihli Karar⁸⁹

Dava, iflas dolandırıcılığından gıyabında hüküm giymiş bir İtalyan vatandaşı olan Stefano Melloni'nin İtalya tarafından çıkarılan bir EAW⁹⁰'ye dayanarak İspanya'da tutuklanmasıyla ortaya çıkmıştır. Melloni, iadesinin, gıyabında hüküm giyen kişilerin yeniden yargılanma imkanına sahip olmasını gerektiren İspanya Anayasası'nın 24(2) maddesi uyarınca adil yargılanma hakkını ihlal edeceğini ileri sürmüştür. İspanya Anayasa Mahkemesi daha önceki davalarda, bu koşullar altında bir kişinin iade edilmesinin İspanya'nın temel hak

⁸⁸Judgment of the Court (Grand Chamber) of 5 April 2016, Pál Aranyosi and Robert Căldăraru, Joined Cases C-404/15 and C-659/15 PPU, ECLI:EU:C:2016:198, Erişim tarihi: 13.03.2025 Erişilebilir: [EUR-Lex - 62015CJ0404 - EN - EUR-Lex](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TEXT/PDF/?uri=CELEX:62015CJ0404-EN-EUR-Lex)

⁸⁹Case C-399/11 Stefano Melloni v Ministerio Fiscal, 26 February 2013, Erişim tarihi: 15.03.2025 Erişilebilir: eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TEXT/PDF/?uri=CELEX:62011CJ0399

⁹⁰European Arrest Warrant

- İspanya'nın suçluların iadesini reddetmesine izin verilmesi, AB hukukunun üstünlüğü, birliği ve etkinliğinin yanı sıra üye devletler arasında karşılıklı tanıma ilkesine de zarar verecektir.⁹²

Karar AB hukukunun önceliğini pekiştirerek, ulusal anayasal hükümlerin AB hukuku kapsamındaki alanlarda yeknesak olarak kabul edilmiş AB standartlarını geçersiz kılamayacağını teyit etti. Karar ayrıca ABAD'ın Temel Haklar Şartı'nın yorumlanmasında ve AB'de temel hakların korunmasının kapsamının belirlenmesinde nihai merci olarak rolünü ortaya koymuştur.

Kararın daha geniş kapsamlı bazı sonuçları bulunmaktadır. İlk olarak, üye devletlerin AB hukukunu uygularken kendi anayasal geleneklerine dayanma kabiliyetlerini sınırlamaktadır. Bu durum, geleneksel olarak ulusal hak standartlarının koruyucusu olarak hareket eden anayasa mahkemeleri için özellikle önemlidir.⁹³ İkinci olarak, karar tüm ülkelerin aynı yasal standartları uygulamasını sağlayarak Üye Devletler arasındaki karşılıklı güveni güçlendirmekte ve böylece iade davalarında tutarsızlıkları önlemektedir. Ancak bu dava aynı zamanda anayasal çoğulculukla ilgili endişeleri de beraberinde getirmektedir; zira bazıları bu kararın üye devletlerin temel hakları kendi ulusal gelenekleri doğrultusunda koruma kabiliyetlerini azalttığını savunmaktadır.⁹⁴

Sonuç olarak, Melloni kararı AB hukukunun üstünlüğünü yeniden teyit ederek temel hak korumalarının AB hukuk sistemi genelinde yeknesak kalmasını sağlamıştır. Ancak karar aynı zamanda ulusal anayasa mahkemelerinin AB hukukunu uygularken kendi yüksek temel hak koruma standartlarını uygulama kabiliyetlerini de kısıtlamıştır.

2.7.3. Bosphorus Airways / İrlanda (AİHM, 2005)

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde (AİHM) görülen Bosphorus Airways / İrlanda (Başvuru No. 45036/98) davası, bir Devletin Avrupa Birliği hukuku kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirmesinin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) kapsamında incelenip incelenemeyeceği sorusuyla ilgiliydi. Bir Türk havayolu şirketi olan başvuran, İrlanda makamlarının 1993 yılında kiraladığı uçağa AİHS'nin 1. Protokolü'nün 1. Maddesi uyarınca mülkiyet haklarını ihlal ederek hukuka aykırı bir şekilde el koyduğunu

⁹²Case C-399/11 Stefano Melloni v Ministerio Fiscal, 26 February 2013, Erişim tarihi: 15.03.2025 Erişilebilir: eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TEXT/PDF/?uri=CELEX:62011CJ0399

⁹³ Case C-399/11, Para 60.

⁹⁴Case C-399/11, Para 62-63.

iddia etmiştir. El koyma, eski Yugoslavya'ya karşı Birleşmiş Milletler yaptırımlarını uygulayan bir AB yönetmeliğine dayanıyordu (ERGE, 2021).

Mahkeme iki temel hukuki soruyu ele almıştır: (1) Müdahalenin İrlanda'ya atfedilebilir olup olmadığı ve dolayısıyla Mahkeme'nin yargı yetkisi dahilinde olup olmadığı ve (2) başvuranın mülkiyet hakkının ihlal edilip edilmediği. Nihayetinde AİHM, daha önceki içtihatlarda (özellikle M. & Co. doktrini) yer alan “eşdeğer koruma doktrinini” uygulayarak ihlal olmadığına karar vermiştir. AB hukuk düzeninin AİHS'ninkine “eşdeğer” bir temel hak koruması sağlaması ve İrlanda makamlarının AB hukuku kapsamında takdir yetkisi bulunmaması nedeniyle müdahalenin haklı olduğu sonucuna varmıştır.⁹⁵

Bu karar önemli akademik tartışmalara yol açmıştır. Eleştirmenler, AB hukuk sistemine çok fazla saygı gösterildiğini ve bunun da bireysel haklara zarar verebileceğini savunmaktadır. Bununla birlikte, AİHM'in uluslararası hukuki işbirliğine saygı ile temel hakların uygulanması arasında nasıl bir denge kurduğunu gösteren önemli bir dava olma özelliğın, korumaktadır ve Avrupa'da anayasal çoğulculuk tartışmasında kilit bir konudur (ERGE, 2021, s 452-5).

---

⁹⁵Judgment of the Court of 30 July 1996. C-84/95 - Bosphorus v Minister for Transport, Energy and Communications and Others. Erişim tarihi: 23.05. 2025 Erişilebilir: [CURIA - List of results](#)

SONUÇ

Anayasal çoğulculuk teorisi, özellikle Avrupa Birliği bağlamında, farklı hukuk sistemlerinin ortak siyasi ve hukuki alanda bir arada olmasından kaynaklanan, karmaşık sorunlara cevap vermeye çalışan, karşılaştırmalı anayasa hukuku ve hukuk teorisi alanındaki en önemli ve yeni konulardan biridir. Mutlak egemenliğe, anayasal birliğe ve normlar hiyerarşisine ilişkin geleneksel varsayımları sorgulayan bu teori, ulusal ve uluslarüstü kurumlar arasındaki ilişkinin yanı sıra farklı meşruiyet ve hukuki otorite kaynaklarına ilişkin yeni bir bakış açısı sunmaktadır.

Bu çalışma, anayasal çoğulculuk kavramını inceleyerek, bu teoriyi genel olarak irdelemeyi amaçlamış ve bu doğrultuda ilk bölümde söz konusu kavramın terminolojisi ele alınmıştır. Ardından siyasi, hukuki, kültürel ve dini çoğulculuk kavramları incelenerek anayasal çoğulculuğun kavramsal temellerinin daha iyi anlaşılmasına çalışılmıştır. Ayrıca, “çoğulcu anayasacılık” ile “anayasal çoğulculuk” arasındaki ayrım incelenmiştir. Bu ayrım, çoğulculuk teorisinin diğer geleneksel ve liberal teoriler karşısındaki konumunun doğru anlaşılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

İlerleyen bölümlerde bu teoriye yönelik üç şüpheli yaklaşım olan ampirik, normatif ve teorik şüphecilik eleştirilmiştir. Ancak, Avrupa Birliği'nin işleyişi ve üye devletlerdeki hukuksal yaratıcılıkla ilgili deneyimler, Avrupa hukuk pratiğinin artık merkezi egemenlik ve dikey düzen mantığıyla uyumlu olmadığını ve alternatif bir teorik gündeme ihtiyaç duyduğunu açıkça ortaya koymuştur.

Teorik kısımda, hukuki meşruiyet kaynaklarının çoğulluğunu vurgulayan *Neil MacCormick*, epistemik teori konusunda *Neil Walker*, maddi çoğulculuk kavramına ilişkin *Joseph Weiler*, hukuk düzeninin yorumlayıcı ve katılımcı doğasına odaklanan *Miguel Maduro* ve kurumsallaşma teorisi konusunda *Mattias Kumm* gibi filozofların görüşleri, bu teorisinin sadece tanımlayıcı değil, aynı zamanda kuralcı ve normatif bir potansiyele sahip olduğunu tartışmasız bir şekilde göstermektedir.

İkinci bölümde, çoğulculuk teorisinin pratikte uygulanmasına odaklanılmıştır. Üye devletlerin anayasa mahkemeleri ile Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD) arasındaki ilişkiler incelenerek, *Taricco*, *Weiss*, *Dansk Industri-Ajos*, *K-3/21* ve *Melloni* gibi davalarda meydana gelen çatışma ve etkileşimlerin, farklı hukuk düzenlerinin kesişmesinden

kaynaklanan zorlukların açık örnekleri olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, başta Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi olmak üzere hukuki kaynakların çatışması meselesi, Avrupa'da hukuki birlik ilkelerinin hayata geçirilmesi yolundaki temel zorluklardan biridir.

Genel sonuç, anayasal çoğulcu teorinin, çoklu meşruiyet, yetki çatışması ve yasal tutarlılık gibi genel konularla ilgili olarak ulusötesi alanda açık, demokratik ve katılımcı yasal düzenlere rehberlik edebilecek teorik ve işlevsel bir yaklaşım sağladığıdır. Ayrıca, bu teori, özellikle insan hakları, hukukun üstünlüğü ve siyasi entegrasyon gibi çatışma alanlarında gelecekteki hukuk düzeninin tasarımında önemli bir rol oynayacaktır.

Anayasal çoğulculuk teorisinin teorik ve pratik potansiyeline rağmen, bu teori meydan okuyucuları ve eleştirileri olmayan bir teori değildir ve hukuk akademisyenleri ve yargıçlar tarafından direnç ve şüphecilikle karşılanmıştır. Belki de en büyük tartışmalardan biri, çoğulculuk ile hukukun üstünlüğü arasındaki potansiyel çatışmayı çevrelemektedir. Eleştirmenler, daha önce tartışıldığı gibi, anayasanın meşruiyeti ve yorumu için birden fazla kaynağın mümkün olduğunun kabul edilmesinin, hukuki tutarlılığın ve nihayetinde hukuki güvenliğin ve hukuk kurallarının öngörülebilirliğinin zayıflamasına neden olduğunu düşünmektedir.

Bu gerekçelerle, daha muhafazakâr bazı akademisyenler, anayasal çoğulculuk teorisinin, eşzamanlı yargısal ve normatif otoriteyi tanıyarak, kurumsal ve yasal anarşiye zemin hazırladığını vurgulamaktadır. Özellikle yargı kurumlarının temel hakların yorumlanması konusunda çelişkili görüşlere sahip olduğu kurumlarda, böyle bir yaklaşım yargı kararının siyasi ve hukuki meşruiyetine meydan okuyabilir. Örneğin *Weiss* veya *Dansk Industri* davalarında ulusal mahkemeler Avrupa Adalet Divanı'nın kararını kabul etmeyi reddederek Avrupa Birliği içindeki hukuki dayanışmayı tehlikeye atmıştır.

Bir başka tartışma noktası da anayasal çoğulculuk teorisinin kavramsal belirsizliğidir. Teori, hukuki çatışmaların çözümüne yönelik spesifik bir reçete sunmak yerine mevcut durumu tanımlamak üzere tasarlanmıştır. Sonuç olarak, teori bir çözüm önermek yerine, ulusötesi hukuk düzeninin parçalanmış ve bölünmüş durumuna bir gerekçe sunmaktan öteye gidememektedir. Böyle bir gerekçelendirme, uygulamada, hukuk sistemleri arasındaki gerçek çatışmaları çözmek için gerekli araçları sağlamayabilir.

Son olarak, Almanya veya Polonya gibi güçlü bir milliyetçi hukuk geleneğine sahip ülkelerin bakış açısından, anayasal çoğulculuğu kabul etmek, ulusal egemenliğin bir kısmını uluslararası kurumlara devretmek olarak görülmekte ve bu da anayasal bağımsızlık ve özerkliğin temel ilkeleriyle çelişmektedir.

Bu tartışmalar, Avrupa Birliği'nin çok katmanlı hukuki yapısı içerisinde anayasal çoğulculuktan kaynaklanan kurumsal belirsizliklerin giderilmesine yönelik spesifik önerilerin sunulmasının önemini vurgulamaktadır.

- Ulusal ve Ulusötesi Kurumlar Arasında Yargı Diyalogunun Kurulması: ABAD ile ulusal anayasa mahkemeleri arasında doğrudan çatışma ve karşı karşıya gelmeyi önleyecek en önemli adımlardan biri, kurumlar arasında yargı diyalogu ve görüş alışverişi mekanizmasının güçlendirilmesidir. Artan hukuki iş birliği, ortak eğitim seminerleri ve uyumlaştırılmış yorum mekanizması dahilinde prosedürlerin oluşturulması bir tür “ortak yargı düşüncesinin” geliştirilmesine yardımcı olabilir.
- İhtilafların çözümüne yönelik kurumsal mekanizmalar: Çelişkili veya *ultra vires* kararlardan kaynaklanan ihtilafları çözmek için, Avrupa Birliği kurumlarında ortak yargı komisyonları veya özel danışma odaları gibi resmi yasal arabuluculuk ve uzlaştırma usulleri bulunmalıdır. Bu süreçler, hukuki krizler ortaya çıkmadan önce daha dengeli çözümler yaratabilir.
- Anayasa hukukunda karşılaştırmalı ve ulusötesi eğitimin oluşturulması: Karşılaştırmalı ve çok düzeyli eğitim, anayasa hukuku ve hukukun çoğulculuğu gibi yeni teorilerde müfredatın bir parçası olmalıdır. Gelecek nesil yargıçlar, akademisyenler ve kanun yapıcılar, bu teorinin pratikte hayata geçirilmesinin temeli olarak çok düzeyli hukuki ilişkilerin tam derinliğine sahip bir temelde eğitilmelidir.
- Ulusötesi kurumların demokratik meşruiyetinin yeniden canlandırılması: Çoğulculuk teorisini çevreleyen en önemli tartışmalardan biri ulusötesi düzeyde demokratik meşruiyet eksikliği olduğundan, Avrupa Birliği'nin karar alma süreçlerinde şeffaflığın, hesap verebilirliğin ve vatandaş katılımının artırılması ulusötesi kararların ve kurumların ulusal düzeyde daha fazla kabul görmesini sağlayabilir.

Bu alandaki araştırmalarla ilgili olarak, anayasal çoğulculuk teorisinin yeniliği ve karmaşıklığı göz önünde bulundurulduğunda, bu alanda yapılacak araştırmalar için hala

çok yer olduğu belirtilmelidir. Bu tezin bulguları, teorik literatürün bazı kısımlarını ve Avrupa Birliği'ndeki pratik uygulamaları incelerken, bu teorinin birçok yönünün hala daha derin, karşılaştırmalı ve disiplinler arası araştırmalara ihtiyaç duyduğunu göstermiştir. Bu bağlamda, gelecekteki araştırmalar için çeşitli öneriler sunulmuştur:

- Farklı hukuk sistemlerinde çoğulculuk modellerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi: Gelecekteki araştırmalar, Avrupa Birliği bağlamında anayasal çoğulculuk teorisini Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Hindistan veya Almanya gibi diğer federal sistemlerle karşılaştırabilir. Bu tür karşılaştırmalar, teorinin sadece Avrupa bağlamında mı anlamlı olduğunu yoksa diğer çok düzeyli hukuki yapılara da genelleştirilip geliştirilemeyeceğini açıklığa kavuşturabilir.
- Ulusüstü kurumların çoğulculuğu derinleştirme veya zayıflatmadaki rolünün analizi: Gelecekteki çalışmalar Avrupa Adalet Divanı, Avrupa Konseyi veya Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi gibi kurumların rolünü çoğulculuk teorisi perspektifinden inceleyebilir. Bu kurumların çoğulculuğun şekillenmesine nasıl yardımcı olduğu veya çoğulculuğu nasıl engellediği dikkatli bir şekilde araştırılması gereken bir alandır.
- Anayasal çoğulculuk ile demokrasi ve meşruiyet teorileri arasındaki ilişkinin incelenmesi: Önerilen bir diğer yol ise çoğulculuk teorisi ile katılımcı demokrasi, çok düzeyli meşruiyet ve ulusötesi vatandaşlık teorileri arasındaki teorik ve pratik bağlantının incelenmesidir. Bu yaklaşım, teorinin normatif boyutunun daha iyi açıklanmasına yardımcı olabilir.
- Yeni ortaya çıkan yargısal tartışmalar ve bunların teorinin evrimine etkileri üzerine ayrı çalışmalar: Çoğulculuk teorisi mahkemeler arasındaki karşılıklı ilişkilerde kademeli olarak geliştiğinden, diğer devletlerdeki (örneğin Polonya, Macaristan, Fransa ve hatta Brexit sonrası Birleşik Krallık) yeni davalara ilişkin vaka çalışmaları teorik tartışmayı canlandırabilir ve güncel endişeleri özetleyebilir.
- Teorinin Avrupa sınırlarının ötesinde test: Araştırmaların çoğu Avrupa Birliği alanıyla sınırlıdır. Bir öneri de, çoğulculuk teorisinin küresel boyutlarını değerlendirmek için federal olmayan veya Avrupa dışı hukuk düzenlerinde (örneğin, Türkiye, İran, Afganistan veya Afrika devletleri) incelenmesidir.

KAYNAKÇA

DOI NUMARASI OLAN MAKALELER

- Amar, A. R. (1987). Of sovereignty and federalism. *The Yale Law Journal*, 96(7), 1425. <https://doi.org/10.2307/796493>
- Aroney, N., Duke, G., & Tierney, S. (2024). A theory of plural constituent power for federal systems. *Global Constitutionalism*, 13(3), 591–611. Doi: <https://doi.org/10.1017/S2045381723000400>
- Bobek, M. (2014). Landtová, Holubec, and the Problem of an Uncooperative Court: Implications for the Preliminary Rulings Procedure. *European Constitutional Law Review*, 10(1), 54–89. doi:[10.1017/S1574019614001047](https://doi.org/10.1017/S1574019614001047)
- Bobić, A. (2017). Constitutional Pluralism Is Not Dead: An Analysis of Interactions Between Constitutional Courts of Member States and the European Court of Justice. *German Law Journal*, 18(6), 1395–1428. doi:[10.1017/S2071832200022380](https://doi.org/10.1017/S2071832200022380)
- Bossacoma Busquets, P. (2024). Constitutional Theory of Federalism and the European Union. *European Constitutional Law Review*, 20(4), 713–729. doi: <https://doi.org/10.1017/S1574019624000385>
- Buzan, B. (2023). Deep Pluralism as the Emerging Structure of Global Society. In *Pluralism and World Order* Edited by Feng Zhang Theoretical Perspectives and Policy Challenges (pp. 29–52). https://doi.org/10.1007/978-981-19-9872-0_3
- Cruz, J. B. (2008). The legacy of the Maastricht-Urteil and the pluralist movement. *European Law Journal*, 14(4), 389–422. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0386.2008.00419.x>
- Cruz, J. B. (2016). Another look at constitutional pluralism in the European Union. *European Law Journal*, 22(3), 356–374. <https://doi.org/10.1111/eulj.12178>
- De Witte, B. (2021). The European Union's COVID-19 recovery plan: The legal engineering of an economic policy shift. *Common Market Law Review*, 58(Issue 3), 635–682. <https://doi.org/10.54648/cola2021046>
- Drinóczi, T., & Bień-Kacała, A. (2019). Illiberal constitutionalism: the case of Hungary and Poland. *German Law Journal*, 20(8), 1140–1166. Erişim tarihi: 03.03.2025 Erişebilir: <https://doi.org/10.1017/glj.2019.83>
- De Boer, N. (2013). Case note: CJEU (Grand Chamber) (Addressing rights divergences under the Charter: Melloni, Case C-399/11, Stefano Melloni v. Ministerio Fiscal, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 26 February 2013, nyr). *Common Market LawReview*, 50(4). <https://dare.uva.nl/personal/search?identifier=0b4ee41e-5756-40e4-a2cb-d17d5b281821>
- Eleftheriadis, P. (2010). Pluralism and Integrity. *Ratio Juris*, 23(3), 365–389. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9337.2010.00459.x>
- Goran, I. (2013). The doctrinaire authority: The court of justice of the EU and the fundamental rights. *Singidunum Journal of Applied Sciences*, 10(2), 1–6. <https://doi.org/10.5937/sjas10-4711>

- Hart, H. L. A., & Green, L. (2012). The concept of law. *Oxford University Press*, USA. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199578610.013.0029> accessed 27 Jan. 2025.
- Jameson, J. F., & Hunt, G. (1903). The Writings of James Madison. *The American Historical Review*, 8(3), 559. <https://doi.org/10.2307/1832758>
- Komárek, J. (2012). Czech Constitutional Court Playing with Matches: The Czech Constitutional Court Declares a Judgment of the Court of Justice of the EU *Ultra Vires*; Judgment of 31 January 2012, Pl. ÚS 5/12, Slovak Pensions XVII. *European Constitutional Law Review*, 8(2), 323–337. <https://doi.org/10.1017/s1574019612000193>
- Krisch, N. (2010). *Global Administrative Law and the Constitutional Ambition*. In Oxford University Press eBooks (pp. 245–266). <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199585007.003.0012>
- Kumm, M. (1999). Who is the Final Arbiter of Constitutionality in Europe?: Three Conceptions of the Relationship Between the German Federal Constitutional Court and the European Court of Justice. *Common Market Law Review*, 36(Issue 2), 351–386. <https://doi.org/10.54648/202713>
- Kumm, M. (2005). The Jurisprudence of Constitutional Conflict: Constitutional Supremacy in Europe before and after the Constitutional Treaty. *European Law Journal*, 11(3), 262–307. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0386.2005.00260.x>
- LaCroix, A. L. (2011). The ideological origins of American federalism. *Harvard University Press*. P11-18. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1p6hp43>
- Larsen, S. R. (2021). The constitutional theory of the Federation and the European Union. In Oxford University Press eBooks. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198859260.001.0001>
- MacCormick, N. (1993). Beyond the sovereign state. *Modern Law Review*, 56(1), 1–18. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2230.1993.tb02851.x>
- Madsen, M, Olsen, H & Sadl, U. (2017). Competing Supremacies and Clashing Institutional Rationalities: The Danish Supreme Court's Decision in the Ajos Case and the National Limits of Judicial Cooperation. *Forthcoming in European Law Journal*, Courts Working Paper Series No. 85, University of Copenhagen Faculty of Law Research Paper No. 2017-32, P. 4-5. Erişim tarihi: 02.03.2015 Erişilebilir: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2904012> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2904012>
- Regulation (EEC) No 1408/71 of the Council of 14 June 1971, On the application of social security schemes to employed persons and their families moving within the Community, Document 31971R1408, *Official Journal of the European Communities*, Erişim tarihi: 28.02.2025 Erişilebilir: <http://data.europa.eu/eli/reg/1971/1408/oj>
- Rasmussen, M. (2010). From Costa v ENEL to the Treaties of Rome: A Brief History of a Legal Revolution. In M.P. Maduro & L. Azoulai (Ed.). *The Past and Future of EU Law: The Classics of EU Law Revisited on the 50th Anniversary of the Rome Treaty* (pp. 69–86). London: Hart Publishing. Retrieved May 23, 2025, from <http://dx.doi.org/10.5040/9781472564979.ch-008>

- Rauchegger, C. (2018). The Bundesverfassungsgericht's human dignity review: Solange III and its application in subsequent case law. In Edward Elgar Publishing eBooks. <https://doi.org/10.4337/9781786436054.00012>
- Scarcello, O. (2022). *Radical Constitutional Pluralism in Europe*. Taylor & Francis. DOI: [10.4324/9781003291572-1](https://doi.org/10.4324/9781003291572-1)
- Somek, A. (2010). Monism: A tale of the Undead. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1606909>
- Sadurski, W. (2019). Poland's constitutional breakdown. In Oxford University Press eBooks. 132- 149. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198840503.001.0001>
- Tega, D. (2021). The Italian Constitutional Court in its Context: A Narrative. *European Constitutional Law Review*, 17(3), 369–393. <https://doi.org/10.1017/s1574019621000274>
- Three claims of constitutional pluralism. (2014). In Hart Publishing eBooks. <https://doi.org/10.5040/9781472561121.ch-004>
- Timmerman, M. (2016). Balancing effective criminal sanctions with effective fundamental rights protection in cases of VAT fraud: Taricco. *In Common Market Law Review* (Vol. 53, Issue 3, pp. 779–796). https://www.academia.edu/26799898/Balancing_effective_criminal_sanctions_with_effective_fundamental_rights_protection_in_cases_of_VAT_fraud_Taricco?source=swp_share
- Veale, M., & Borgesius, F. Z. (2021). Demystifying the Draft EU Artificial Intelligence Act. *Computer Law Review International*, 22(4), 97–112. <https://doi.org/10.9785/cr-2021-220404>
- Walker, N. (2002). The Idea of Constitutional Pluralism. *Modern Law Review*, 65(3), 317–359. <https://doi.org/10.1111/1468-2230.00383>
- Walker, N. (2003). *Sovereignty in transition*. Oxford: Hart Publishing. <https://doi.org/10.5040/9781472562883>
- Walker, N. (2014). Constitutionalism and Pluralism in Global Context. In Hart Publishing eBooks. <https://doi.org/10.5040/9781472561121.ch-002>
- Walker, N. (2014b). Constitutionalism and Pluralism in Global Context. In Hart Publishing eBooks. <https://doi.org/10.5040/9781472561121.ch-002>
- Walker, N. (2020). The sovereignty surplus. *International Journal of Constitutional Law*, 18(2), 370-428. <https://doi.org/10.1093/icon/moaa051>
- Weiler, J. (1995). Does Europe need a Constitution? Demos, Telos and the German Maastricht decision. *European Law Journal*, 1(3), 219–258. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0386.1995.tb00030.x>
- Weiler, J. H. H. (1998). Europe: The case against the case for statehood. *European Law Journal*, 4(1), 43–62. <https://doi.org/10.1111/1468-0386.00042>

DOI NUMARASI OLMAYAN MAKALELER

- Baquero Cruz, J. (2008) 'The Legacy of the Maastricht-Urteil and the Pluralist Movement, 14 *European Law Journal* 389, 390. The Legacy of the Maastricht-Urteil and the Pluralist Movement

- Council of the European Union. (2000). Directive 2000/78/EC establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation. *Official Journal of the European Union*, L 303, 2.12.2000, pp. 16–22.
- Cultural evolution. (2007, December 23). Stanford Encyclopedia of Philosophy. Retrieved December 21, 2024, <https://plato.stanford.edu/entries/evolution-cultural/#CultConc>
- Everson, M. (2010). Is the European court of justice a legal or political institution now? *Guardian*. Retrieved February 18, 2013, from Is the European court of justice a legal or political institution now? | Michelle Everson | The Guardian
- Friedrich, C. J. (1968). Trends of federalism in theory and practice, P7. <http://ci.nii.ac.jp/ncid/BA18868252>
- Jefferson Powell. H, (1994). The Principles of '98: An Essay in Historical Retrieval, 689:80 *Virginia Law Review*, 689-743. The Principles of '98: An Essay in Historical Retrieval
- Krisch, N. (2010). Beyond constitutionalism: the pluralist structure of postnational law. (PDF) [Beyond Constitutionalism: The Pluralist Structure of Postnational Law](#)
- Keskin, T. (2014). "Bölgesel Devlet Modeli ve İspanya Örneği." *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 18(1), 1–30.
- Martínez, J, Carro, S. (2021). Essay on EU Law: Should the binding authority of the Court of Justice of the European Union over national courts remain absolute?. *Universidad de Navarra*.
- Morano-Foadi, S., & Andreadakis, S. (n.d.). A report on the protection of fundamental rights in Europe: A reflection on the relationship between the Court of Justice of the European Union and the European Court of Human Rights Post Lisbon. In Oxford Brookes university. Retrieved February 18, 2025, from https://www.eu-hub.eu/sites/default/files/5.%20A_Report_on_the_Protection_of_Fundamental_Rights!.pdf
- Martí, J. L. (2010). "Two Different Ideas of Constitutional Pluralism." *King's Law Journal*, 21(3), 386–395.
- Schütz, R. (2022), 'Democracy in Europe: Some Preliminary Thoughts' 47 *European Law Review* 24-51.
- Tatham, A. F. (2011, November 1). Central European Constitutional Courts in the face of EU membership: the influence of the German model of integration in Hungary and Poland. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/18011>
- Toktamış, A. (2009). "Çoğulculuk ve Demokrasi." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64(3), 139–158.
- Walker, N. & European University Institute, Florence. (2002). The idea of constitutional pluralism. In EUI Working Paper LAW (No. 2002/1). *European University Institute*. https://www.semanticscholar.org/paper/The-Idea-of-Constitutional-Pluralism-Walker/31fd4426d84108717a2e7dda33a73f86cdf823b2?utm_source=direct_link
- Walter Hallstein-Institut Für Europäisches Verfassungsrecht, Forum Constitutionis Europae, Maduro, M. P., & European University Institute (EUI). (2010). Passion and reason in European integration. In Walter Hallstein-Institut & Robert Bosch Stiftung, Vortrag an der Humboldt-Universität zu Berlin.

Weiler, J. (1999). *The Constitution of Europe: "Do the New Clothes Have an Emperor?" and Other Essays on European Integration*. Cambridge University Press.

Weiler, J. H. H. (2006). In defence of the status quo: Europe's constitutional Sonderweg. In *European Constitutionalism beyond the State* (pp. 7-24). <https://www.cambridge.org/core/books/european-constitutionalism-beyond-the-state/in-defence-of-the-status-quo-europes-constitutional-sonderweg/47FDBA79B933A1F8B6A02D71663871C0>

DOI NUMARASI OLAN KİTAPLAR

Can European Integration be Constitutional and Pluralist – Both at the Same Time? (2014). In Hart Publishing eBooks. <https://doi.org/10.5040/9781472561121.ch-016>

Contrapunctual Law: Europe's constitutional pluralism in action. (2014). In Hart Publishing eBooks. <https://doi.org/10.5040/9781472562883.ch-021>

De Witte, B. (1999). *The past and future role of the European Court of Justice in the protection of human rights*. In Oxford University Press eBooks (pp. 859–898). <https://doi.org/10.1093/oso/9780198298069.003.0027>

Rauchegger, C. (2020). National Constitutional Courts as Guardians of the Charter: A Comparative Appraisal of the German Federal Constitutional Court's Right to Be Forgotten Judgments. *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*, 22, 258–278. <https://doi.org/10.1017/cel.2020.13>

DOI NUMARASI OLMAYAN KİTAPLAR

Austin, J. (1832). *The province of jurisprudence determined*. (An outline of a course of lectures of general jurisprudence or the philosophy of positive Law.).

Avbelj, M., & Komárek, J. (2012). *Constitutional pluralism in the european union and beyond*. Bloomsbury Publishing.

Flynn, T. (2019). *The Triangular Constitution: Constitutional Pluralism in Ireland, the EU and the ECHR*. Bloomsbury Publishing.

Ferreres Comella, V. (2010). *The Constitution of Spain: A Contextual Analysis*. Oxford: Hart Publishing.

Grimm, D. (2016). *Constitutionalism: Past, Present, and Future*. Oxford University Press,. *Constitutionalism: Past, Present, and Future - Dieter Grimm - Google Books*

Gözler, K. (2010). *Anayasa Hukukuna Giriş*. Bursa: Ekin Yayınları.

Halberstam, D. (2012). *Federalism: Theory, Policy, Law*, in Michel Rosenfeld, and András Sajó (eds), *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*, (Oxford University Press 2012).

Hamilton, A., Jay, J., & Madison, J. (2018). *The Federalist Papers*. Read Books Ltd.

Jaklic, K. (2014). *Constitutional pluralism in the EU*. Oxford University Press, USA.

Özbudun, E. (1985). *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.

Keyman, E. F. (2004). *Küreselleşme, Kimlik ve Demokrasi*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Lijphart, A. (1999). *Patterns of democracy: Government forms and performance in thirty-six countries* (2nd ed.). Yale University Press.

Schütze, R. (2020). *European Union Law*. Oxford University Press.

Tierney, S. (2004). *Constitutional Law and National Pluralism*. Oxford University Press.

MAHKEME KARARLARI

Associação Sindical dos Juízes Portugueses (ASJP) judgment by the Court of Justice, Case C-64/16, 27 February 2018, Erişim tarihi: 09.03.2025 Erişilebilir: [CURIA - List of results](#)

2 BvR 2728/13: Gauweiler Kararı: [Bundesverfassungsgericht - Decisions search - Judgment of 21 June 2016](#)

2 BvR 859/15: PSPP Kararı. [Bundesverfassungsgericht - Decisions search - Judgment of 5 May 2020](#)

BVerfG, 12 October 1993, 2 BvR 2134, 2159/92 Treaty of Maastricht. Erişim tarihi: 11.03.2025 Erişilebilir: [BVerfGE 89 153 engl](#)

BVerfG, 2 BvR 859/15. , Erişim tarihi: 08.03.2015 Erişilebilir: [Bundesverfassungsgericht - Decisions search - Judgment of 5 May 2020](#)

BVerfG, 22 October 1986, 2 BvR 197/83 Solange II, BVerfGE 73, 339, 387. Erişim tarihi: 11.03.2025 Erişilebilir: [Bundesverfassungsgericht - Decisions search - Order of 22 October 1986](#)

BVerfG, 29 May 1974, BvL 52/71 Solange I, BVerfGE 37, 271, 285. Erişim tarihi: 11.03.2025 Erişilebilir: [Bundesverfassungsgericht - Decisions search - Order of 29 May 1974](#)

BVerfGE 89, 155; BVerfG, 7 June 2000, 2 BvL 1/97 Bananas. Erişim tarihi: 11.03.2025 Erişilebilir: [Bundesverfassungsgericht - Decisions search - Order of 7 June 2000](#)

BvR 2/08: Lizbon Kararı [Bundesverfassungsgericht - Homepage - Act Approving the Treaty of Lisbon compatible with the Basic Law; accompanying law unconstitutional to the extent that legislative bodies have not been accorded sufficient rights of participation](#)

C-105/14 Taricco and others EU:C: 2015:555. Erişme tarihi: 26. 02.2025. CURIA - Documents

C-493/17 Weiss and Others ECLI:EU:C: 2018:1000. Erişim tarihi: 08.03.2015 Erişilebilir: [eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62017CJ0493](#)

Case C-399/11 Stefano Melloni v Ministerio Fiscal, 26 February 2013, Erişim tarihi: 15.03.2025 Erişilebilir: [eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62011CJ0399](#)

Case no. 15/2014 Dansk Industri (DI) acting for Ajos A/S vs. The estate left by A, Erişim tarihi: 03.03.2015 Erişilebilir: [EUR-Lex - 62013CJ0354 - EN - EUR-Lex](#)

CaseC-399/11, Melloni, EU:C:2013:107. Erişim tarihi: 12.03.2025 Erişilebilir: [eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62011CJ0399 SUM&from=EN](#)

- Case C-617/10, Åkerberg Fransson, EU:C:2013:105. Erişim tarihi: 12.03.2025 Erişilebilir eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62010CJ0617_SUM
- CJEU Case C-824/18 / Judgment, Erişim tarihi: 09.03.2025 Erişilebilir: CJEU Case C-824/18 / Judgment | European Union Agency for Fundamental Rights
- Corte costituzionale, order 24/2017, delivered on 18 July 2017, Case C-42/17, paras. 2–9. Erişme tarih: 27.02. 2025. Erişilebilir: 62017CC0042
- Case of Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland, (2021), Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. İrlanda Davası, (Recep Ersel ERGE, Çev: 2), *AndHD* (1996). Erişim tarihi: 23.05.2025 Erişilebilir: 1681303
- Court of Justice of the European Union (CJEU). (2014). Google Spain SL, Google Inc. v Agencia Española de Protección de Datos (AEPD), Mario Costeja González, Case C-131/12, ECLI:EU:C:2014:317. Erişim tarihi: 1.7.2025 Erişilebilir <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-131/12>
- Court of Justice of the European Union (CJEU). (2014). Digital Rights Ireland Ltd v Minister for Communications, Marine and Natural Resources and Others, Joined Cases C-293/12 and C-594/12, ECLI:EU:C:2014:238. Erişim tarihi: 1.7.2025 Erişilebilir: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-293/12>
- Court of Justice of the European Union (CJEU). (2015). Maximillian Schrems v Data Protection Commissioner, Case C-362/14, ECLI:EU:C:2015:650. Erişim tarihi: 2.7.2025 Erişilebilir: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-362/14>
- Decision (EU) 2015/774 of the European Central Bank of 4 March 2015 on a secondary markets public sector asset purchase programme (ECB/2015/10), Erişim tarihi: 09.03.2015 Erişilebilir: <http://data.europa.eu/eli/dec/2015/774/oj>
- ECLI:EU:C: 2017:936, Judgment of 5. 12. 2017 — Case C-42/17, Erişim tarihi: 27.02. 2025, Erişilebilir: EUR-Lex - 62017CJ0042 - EN - EUR-Lex
- European Court of Human Rights. (2021). *Xero Flor w Polsce sp. z o.o. v. Poland*, no. 4907/18. HUDOC. Erişim tarihi: 08.03.2025 Erişilebilir: XERO FLOR w POLSCE sp. z o. o. v. POLAND
- Italy / Constitutional Court / Decision No. 115 of 2018. Erişim tarihi: 27.02. 2025, Erişilebilir: Italy / Constitutional Court / Decision No. 115 of 2018 | European Union Agency for Fundamental Rights
- Judgment No. 269/2017 of the Italian Constitutional Court, (ECLI:IT: COST:2017:269), Constitutional Court - Decisions
- Judgment of the Court (Fourth Chamber) of 22 June 2011, Case C-399/09 Landtová ECR I-5573., Erişim tarihi: 28.02.2025 Erişilebilir: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?jsessionid=65711C3839E8B0BDADB1D3F3216BA7DD?text=&docid=104342&pageIndex=0>
- Judgment of the Court (Grand Chamber) of 19 April 2016, C-441/14, ECLI:EU:C:2016:278, Dansk Industri (DI), Erişim tarihi: 01.03.2015 Erişilebilir: CURIA - Documents
- Judgment of the Court (Grand Chamber) of 5 April 2016, Pál Aranyosi and Robert Căldăraru, Joined Cases C-404/15 and C-659/15 PPU, ECLI:EU:C:2016:198, Erişim tarihi: 13.03.2025 Erişilebilir: EUR-Lex - 62015CJ0404 - EN - EUR-Lex

Judgment of the Court of 30 July 1996. C-84/95 - Bosphorus v Minister for Transport, Energy and Communications and Others. Erişim tarihi: 23.05. 2025 Erişilebilir: [CURIA - List of results](#)

Official English translation of BVerfG, 15 December 2015, 2 BvR 2735/14 Solange III, para 36. Erişim tarihi: 11.03.2025 Erişilebilir: [Bundesverfassungsgericht - Decisions search - Order of 15 December 2015](#)

Opinion 2/13 ECLI:EU:C: 2014:2454.
<https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=160882&doclang=EN>

Opinion 2/94, ECLI:EU:C:1996:140.
<https://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?docid=99493&doclang=EN>

Opinion of Advocate General Bot delivered on 18 November 2014., ECLI:EU:C:2014:2380, Case C-146/13, , Erişim tarihi: 15.03.2025 Erişilebilir: [EUR-Lex - 62013CC0146 - EN - EUR-Lex](#)

Polish Constitutional Tribunal. (2021, October 7). *Judgment K 3/21*.

Harris v Dönges, 1952 (4) SA 125 (A) (S. Afr.). Erişim tarihi: 22.01.2025, Erişilebilir: [Harris AND Others v Minister OF THE Interior AND Another \[1952\] 2 All SA 400 \(A\) - - Studocu](#)

ANDLAŞMALAR

Charter Of Fundamental Rights Of The European Union, (2012/C 326/02), Official Journal of the European Union, [Charter of Fundamental Rights of the European Union](#)

Charter Of Fundamental Rights Of The European Union, 2000/C 364/01, Official Journal of the European Communities, [text_en.pdf](#)

Danish Parliament. (2017). *Funktionærloven* [The Salaried Employees Act] (LBK nr 1002 af 24/08/2017). Erişim tarihi: 01.03.2015 Erişilebilir: <https://www.retsinformation.dk/eli/lt/2017/1002>

European Parliament & Council. (2016). Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data (General Data Protection Regulation). *Official Journal of the European Union*, [L 119, 1–88. https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj](#)

European Commission. (2021). Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain Union legislative acts. COM/2021/206 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021PC0206>

The Treaty of Lisbon, Document 12007L/TXT, 13 December 2007. [EUR-Lex - 12007L/TXT - EN - EUR-Lex](#)

Treaty between the Czech Republic and the Slovak Republic on Social Security, 29 October 1992. Erişim tarihi: 28.02.2025, Erişilebilir: [TREATY WITH THE CZECH AND SLOVAK FEDERAL REPUBLIC](#)

Treaty on European Union - [Official Journal C 191, 29/07/1992 P. 0001 – 0110](#)

European Convention on Human Rights, European court of human rights [European Convention on Human Rights](#)

WEB SİTELERİ

Brexit: EU-UK relationship, (n.d.). Erişim tarihi: 14.03.2025 Erişilebilir: [Brexit: EU-UK relationship - EUR-Lex](#)

European Council, (n.d.). EU accession to the ECHR ('46+1' Group), www.coe.int/en/web/human-rights-intergovernmental-cooperation/accession-of-the-european-union-to-the-european-convention-on-human-rights.

Study Smarter. (n.d.). *Pluralism*. Retrieved December 20, 2024, from <https://www.studysmarter.co.uk/explanations/philosophy/philosophy-of-politics/pluralism/>

Value Pluralism. (2006, June 20). Stanford Encyclopedia of Philosophy. Retrieved December 21, 2024, from <https://plato.stanford.edu/entries/value-pluralism/>

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: Shabnam Hewad

Yabancı Dil: İngilizce, Farsça

Eğitim Bilgileri:

2025, Anadolu Üniversitesi, Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı.

2018, Herat Üniversitesi, Hukuk Lisans Programı.

Mesleki Deneyimi:

2020- 2025, Araştırma görevlisi, Herat Üniversitesi, Hukuk Fakültesi.

